

LUND UNIVERSITY

Möten på fältet. Kvalitativ metod i teori och praktik

Simonsson, Charlotte; Hjorth, Malin; Sandberg, Helena; Thelander, Åsa

1998

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Simonsson, C., Hjorth, M., Sandberg, H., & Thelander, Å. (1998). *Möten på fältet. Kvalitativ metod i teori och praktik*. (Working Paper; Vol. 1998:1). Department of Sociology, Lund University.

Total number of authors:

4

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Charlotte Bengtsson
Malin Hjorth
Helena Sandberg
Åsa Thelander

Möten på fältet

Kvalitativ metod i teori och praktik

MEDIA AND COMMUNICATIONS STUDIES
LUND UNIVERSITY

Working Paper

1998:1

Copyright © Författarna 1998

Grafisk form Infografen/Desktop, Malmö

Produktion Informationsenheten, Sociologiska institutionen, Lund

Tryck Serviceenheten, Sociologiska institutionen, Lund 1998

ISBN 91-89078-34-9

Distribution

Sociologiska institutionen

Lunds universitet

Box 114

221 00 Lund

Fax 046-222 4794 | E-post repro@soc.lu.se | www.soc.lu.se/info/publ

Innehållsförteckning

FÖRORD	7
DEL I TEORI	
1. INLEDNING OCH SYFTE.....	11
2. DEN KVALITATIVA ANSATSEN.....	12
2.1 Kvalitativ forskning	12
2.2 Kvalitativ metod.....	17
3. INTERVJUER	19
3.1 Intervjusamhället.....	19
3.2 Intervjun ur ett positivistiskt och interaktionistiskt perspektiv	21
3.3 Strukturerat samtal.....	24
3.4 Mötet	26
3.4.1 Intervjukontexten	26
3.4.2 Jag-presentation	28
3.5 Enskild intervju	29
3.5.1 Asymmetrisk relation.....	30
3.5.2 Empatisk förmåga.....	31
3.5.3 Att anpassa sig till intervjupersonen	33
3.5.4 Barnintervjuer	34
<i>Att få kontakt med barnet</i>	35
<i>Den vuxnes makt</i>	36
<i>Abstrakt tänkande</i>	37
<i>Intervjuteknik i barnintervjuer</i>	38
3.6 Gruppintervjuer	39
3.6.1 Familjeintervjuer	42
3.7 Val av intervjupersoner.....	44
3.7.1 Antal intervjuer	46

3.8	Registrering av intervjuer	49
4	OBSERVATION	51
4.1	Vad är observation?	51
4.2	Att få tillträde till olika miljöer	53
4.3	Val av tid, människor och plats	55
4.4	Olika observatörsroller	57
4.5	Fältanteckningar	61
5.	DOKUMENTANALYS – STUMMA BEVIS	65
5.1	Olika slags dokument	66
5.2	Mer än informationskällor	67
5.3	Kontextuellt beroende och källkritik	68

DEL II FÄLTARBETET

6.	INLEDNING TILL FÄLTARBETE	75
7.	FÄLTARBETETS DESIGN	76
7.1	Tematisering	77
7.2	Planering	78
7.2.1	Val av familjer, access	81
7.2.2	Utformning av frågeguiden	84
7.2.3	Utformning av observationsschema	86
7.2.4	Utformning av dagbok	87
8.	ERFARENHETER FRÅN FÄLTARBETET	90
8.1	Fjärilar i magen	90
8.2	Ventilering	93
8.3	Hemmet som undersökningsmiljö	95
8.4	Enskild intervju	98
8.4.1	Barnintervju	100
	<i>Teckningar</i>	102
	<i>Frågekonstruktioner i barnintervjuer</i>	103
	<i>Den vuxnes påverkan på barnet</i>	105
8.5	Familjeintervju	106
8.6	Intervjusamtalet	111
8.6.1	Att skapa förtroende	112
8.6.2	Att få fylliga svar	113
8.6.3	Att formulera frågor	117
8.7	Våra observationer	121

8.7.1	Observatörsroller.....	121
8.7.2	Observationseffekter.....	122
8.7.3	Vad vi observerade och hur detta dokumenterades	124
8.7.4	Vilken typ av kunskap gav oss observationerna?.....	126
8.8	Dagboken	128
8.8.1	Ifyllandet av dagbok.....	128
8.8.2	Dagbok i kombination med intervju	129
8.8.3	Tolkning och källkritik	131
8.9	Roller, klimat och normer i familjerna.....	133
8.10	Etiska överväganden.....	136
9.	SLUTDISKUSSION.....	140
	REFERENSER	144
	ABSTRACT	147
	Bilaga 1: Brev till familjerna	
	Bilaga 2: Frågeguide	
	Bilaga 3: Observationsschema	
	Bilaga 4: Instruktioner till dagboksskrivandet	
	Bilaga 5: Dagboksmall	

Förord

Denna rapport är författad av fyra doktorander vid Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap, Sociologiska institutionen, vid Lunds universitet. Rapporten är skriven inom ramen för en doktorandkurs i kvalitativ forskningsmetod, ledd av docent Gunilla Jarlbro, under våren och hösten 1997.

Kursen har omfattat tre moment: en föreläsningsserie, ett fältarbete samt samförfattandet av föreliggande rapport. I föreläsningsserien deltog föreläsare från olika ämnen såsom sociologi, etnologi, socialantropologi och socialpsykologi. Följande föreläsare berikade kursen: Gunnar Andersson, Johan Asplund, Karen Davies, Bo Eneroth, Orvar Löfgren, Katarina Sjöberg och Ann-Marie Sellerberg.

Föreliggande rapport består av två delar. I den första delen för vi en mer generell diskussion kring kvalitativ forskning och kvalitativa datainsamlingsmetoder. I den andra delen av rapporten redogör vi för det fältarbete som vi gemensamt planerat och genomfört i anknytning till ovan nämnda kurs samt de lärdomar det gav oss. Det övergripande temat för fältarbetet var tevens roll i barnfamiljers vardagsliv.

Del I – Teori

1. Inledning och syfte

Mycket av litteraturen som behandlar kvalitativ metod saknar reflek-tiva inslag och fokuserar snarare på den mer handgripliga tekniken i samband med datainsamling. Detta bidrar till att den kvalitativa me-toden framställs som kvasipositivistisk. Inte sällan resonerar man i termer av standardisering, objektivitet, neutralitet, minimering av forskarens påverkan på det studerade, antalet intervjupersoner m.m. Läsaren kan lätt förledas att tro att det finns färdiga mallar och givna tillvägagångssätt, vilket det sällan finns. I denna rapport vill vi beto-na reflektion och tolkning istället för teknik och metodregler.

Det centrala momentet i doktorandkursen har varit fältarbetet och reflektion kring detta. Syftet med fältarbetet har varit att pröva olika kvalitativa datainsamlingsmetoder för att erhålla kunskap om olika sätt att närma sig verkligheten samt dra slutsatser och lärdomar av detta. För att utvärdera datainsamlingsmetoder behövde vi emellertid en frågeställning och ett innehållsligt syfte med fältarbetet. Det empi-riska material som vi får genom att använda olika datainsamlings-metoder eller kombinationer av metoder kan bara jämföras om man utgår från en och samma frågeställning. Vår frågeställning är tevens roll i barnfamiljers vardagsliv. Resultatet av fältarbetet, dvs svaren på de frågor vi ställer, står ej i fokus för föreliggande rapport, utan fokus är själva arbetsprocessen.

En stor del av vårt arbete har utgjorts av reflektion kring forskarens roll och diskussion kring vad som händer i mötet mellan den som studerar och det som studeras. Det handlar således om en ar-betsprocess i vilken vi tillsammans har medvetandegjorts om vad kvalitativ metod kan innebära. Dyliga processer kommer sällan fram eller låter sig svårligen beskrivas i slutprodukten. Således rymmer denna rapport bara en bråkdel av alla de erfarenheter fältarbetet gett oss och ett fåtal av alla de tankar som väckts under arbetets gång.

2. Den kvalitativa ansatsen

Det är svårt att definiera kvalitativ forskning utan att också beröra kvantitativ forskning. Ett sätt att beskriva något är ju faktiskt att tala om dess antites, dess motsats. I framställningen nedan har vi emellertid försökt att i görligaste mån lämna polemiken mellan kvantitativ och kvalitativ forskning därhän och istället valt att fokusera enbart på det senare, nämligen kvalitativ forskning och kvalitativ metod. En väsentlig distinktion är skillnaden mellan kvalitativ *forskning* och kvalitativ *metod*, där vi med det förra åsyftar en filosofi, ett mer övergripande förhållningssätt i studiet av verkligheten, medan det senare snarare står för själva hantverket. Båda kommer att diskuteras mer ingående nedan. Inte sällan nämns även termen *metodologi* i litteraturen. Ibland används metodologi lite slarvigt som synonymt med metod, ibland synonymt med perspektiv eller ansats. Vi menar dock att metodologi ligger närmre det filosofiska/teoretiska än det praktiska metodarbetet. Vi ser metodologin som en lära om metoder inom ett forskningsområde.

2.1 Kvalitativ forskning

Vad vi redan nu kan konstatera är att kvalitativ forskning *är* tvärvetenskaplig och involverar såväl traditioner förbundna med positivism och strukturalism, som ett otal forskningsperspektiv förknippade med kultur- och tolkande studier (Denzin & Lincoln, 1994b). Vi kan också konstatera att kvalitativ forskning *bedrivs* tvärvetenskapligt av individer från vitt skilda ämnen och discipliner såsom pedagogik,

litteraturvetenskap, psykologi och företagsekonomi. Den kvalitativa forskningen inom samhällsvetenskapen har utvecklats sedan 1900-talets början, och kvalitativ forskning har haft olika innebörd under dess olika utvecklingsstadier, något som bidrar till att kvalitativ forskning inte låter sig definieras i korta ordalag. Att den kvalitativa forskningen dessutom inte har någon teori, eller paradigm eller någon metod som är helt och hållet dess egen gör det inte lättare att enas kring en definition, menar Denzin och Lincoln (1994b).

Vi ställer oss kritiska till detta påstående, dels vad gäller Denzin och Lincolns användning av termerna teori och paradigm, dels vad gäller påståendet att den kvalitativa forskningen inte har egna metoder. För det första så anser vi att paradigm måste överordnas teorier. Ett vetenskapligt paradigm kan liknas vid en fruktkorg där korgen som bär frukten är paradigmet och de olika frukterna är paradigmet beståndsdelar, dvs antaganden om verkligheten, människan, kunskapen, vetenskapens natur och ideal samt vetenskaplig metod. Dessa fundamentala antaganden utgör ovedersägliga villkor för all forskning (da Silva & Wahlberg, 1994). Av vår liknelse ovan framgår det att teorier inte kan *utgöra* korgen utan snarare är de olika frukterna *i* korgen. Läsaren med specifika intressen i paradigmbegreppet hänvisas till Kuhns *The Structure of Scientific Revolutions* (1974). Har då kvalitativ forskning inget eget paradigm, ingen egen teori eller metod? Att besvara denna fråga ligger inte inom ramen för denna rapport, men vi menar emellertid att så är fallet. Den kvalitativa forskningen har en gemensam syn på verkligheten, människan, kunskapen och vetenskapens natur, dock med en viss accepterad variation.

För det andra så menar vi att kvalitativ forskning har egna metoder såsom den etnografiska observationen, djupintervjun och dokumentanalysen. Det som gör dessa metoder till dess egna och som också särskiljer dem från den kvantitativa forskningens metoder är möjligheten till och acceptansen av flexibilitet, och att forskaren utgör mätinstrumentet.

Inom humaniora (t ex konst, litteratur, historia) har man länge bedrivit ideografisk kvalitativ (hermeneutisk eller tolkande) forskning. Inom naturvetenskapen härskar de nomotetiska kvantitativa (positivistiska) forskningsidealen. På det samhällsvetenskapliga fäl-

tet har kvalitativ och kvantitativ forskning existerat sida vid sida inom discipliner såsom sociologi och socialpsykologi till och med 1940-talet (Hammersley & Atkinson, 1995), därefter uppstod en stark polemik mellan de två inriktningarna. Idag står de åter igen sida vid sida. Den kvantitativa forskningen har dock dominerat ända fram till modern tid inom vissa samhällsvetenskapliga ämnen, t ex psykologi. Medie- och kommunikationsvetenskap, som i Sverige är ett förhållandevis ungt ämne (knappt 30 år), har huvudsakligen präglats av amerikanska funktionalistiska och kvantitativa forskningsideal, men ämnet har även en gren som förespråkar de mer humanistiska och tolkande perspektiven, och där intryck har hämtats främst från Storbritanniens *Cultural Studies*-tradition (Weibull, 1992; Nowak, 1992).

Inom sociologin var det under seklets andra decennium som den sk Chicagoskolan, med bl a Park, James, Dewey och Mead (Atkinson & Hammersley, 1994) etablerade den kvalitativa forskningens betydelse för att studera mänskligt beteende i allmänhet, och människan som gruppvarelse i synnerhet. Stor betydelse fick även Malinowskis socialantropologiska studier av folket på Trobriadöarna och i Nya Guinea (Denzin & Lincoln, 1994b, Vidich & Lyman, 1994). Trots att studierna från denna tidiga period var präglade av ett positivistiskt tänkande så försökte man utveckla en mer tolkande metodologi där människornas (subjektens) narrationer, deras livshistorier, skulle uttryckas med individernas egna ord. Det var sålunda aktörens perspektiv som lyftes fram. Denna sk traditionella period sträckte sig fram till 1950-talet då den kvalitativa forskningen gick in i en modern fas som varade ända fram till 1970-talet.

Kännetecknande för den moderna perioden är bl a att det utvecklas ett antal nya tolkande *teorier, perspektiv, metoder* eller *strategier* (terminologin i litteraturen är påfallande otydlig i fråga om benämning på dessa) såsom *grounded theory*, fenomenologi, etnometodologi, kritisk teori och feminism (för en närmare beskrivning av respektive teori/strategi se t ex Alvesson & Sköldberg, 1994; Denzin & Lincoln, 1994a). Under den följande perioden fram t o m slutet av 80-talet existerar en hel uppsättning av kvalitativa perspektiv och teorier alltifrån strukturalism till symbolisk interaktionism. Det råder också en stor mångfald ifråga om datainsamlingsmetoder och ana-

lysmetoder. Man hämtar bland annat inspiration från semiotiken och hermeneutiken. Det funktionalistiska synsättet fick ge vika för ett pluralistiskt, tolkande perspektiv där utgångspunkten togs i olika kulturella representationer (t ex seder och bruk, händelser samt ritualer) och deras betydelser/mening. Under 1980-talet uppstod dock en brytning eller vad Denzin (1997) kallar *the crisis of representation*, och som han definierar på följande sätt:

It involves the assumption that much, if not all, qualitative and ethnographic writing is a narrative production, structured by a logic that separates the writer, text, and subject matter (Denzin, 1991:278, citerad efter Denzin, 1997).

Representationskrisen innebär att forskarens förmåga att återge eller avbilda ”verkligheten” genom att översätta och analysera fältanteckningar och intervjuutskriftar ifrågasätts. Språk och text kan inte spegla eller representera de studerades erfarenheter, menar man. Däremot kan man med hjälp av språket *konstruera* erfarenheter. Under själva konstruktionen eller skapelseprocessen omformas eller till och med avviker det konstruerade från det som man ursprungligen försöker beskriva. Det finns med andra ord en diskrepans mellan verkligheten, erfarenheten och uttrycken för erfarenheten (Denzin, 1997). En konsekvens av denna kris är att den kvalitativa forskningen blir mer reflexiv. Man söker nya modeller för vad som är sanning, och begreppen validitet, reliabilitet och objektivitet problematiseras och ifrågasätts inte minst av de postmodernistiska anhängarna.

Ivriga förespråkare för reflekterande forskning är företagsekonomerna Alvesson och Sköldberg (1994). Kännetecknande för deras reflekterande kvalitativa samhällsvetenskapliga forskning är för det första antagandet att empiriska data inte speglar verkligheten utan alla ”referenser till empirin är tolkningsresultat” (Alvesson & Sköldberg, 1994:12). Resultatet av en forskningsprocess är inte objektiva fakta eller absoluta sanningar, vilket är det samma som att det finns ingen värdefri forskning, all forskning är värdeimpregnerad, teoriladdad (Guba & Lincoln, 1994). Alla forskningsresultat är en rekonstruktion av verkligheten. Denna rekonstruktion har uppkommit genom forskarens interaktion med det studerade och genom forskarens akti-

va tolkning av densamma. Tolkningen görs med utgångspunkt i det paradigm, det grundläggande värdesystem eller den världssyn, som såväl leder forskaren i hans/ hennes val av metod som påverkar hans/hennes ontologiska och epistemologiska uppfattning. Det andra som kännetecknar den reflekterande forskningen är att forskaren vänder blickarna inåt, mot såväl den egna personen, den akademiska institutionen, som samhället i stort, intellektuella och kulturella traditioner samt framställningsformens betydelse i forskningssammanhang. Det man gör är således en *tolkning av sin egen tolkning*. Detta för att stimulera ett mer kritiskt förhållningssätt till både de egna tolkningarna och till olika nivåer och principer i forskningsprocessen (Alvesson & Sköldberg, 1994).

Hur kan man då beskriva kvalitativ forskning – vad är dess essens? En generell definition ges av Denzin & Lincoln:

Qualitative research is multimethod in focus, involving an interpretative, naturalistic approach to its subject matter. This means that qualitative researchers study things in their natural settings, attempting to make sense of, or interpret, phenomena in terms of the meanings people bring to them (1994b:2).

Definitionen ovan har en hel del gemensamt med den beskrivning Silverman (1993) erbjuder. Silverman går dock ett steg längre i det att han presenterar en normativ lista över vad som *ska* känneteckna kvalitativ forskning. I denna lista poängteras bl a att forskningen ska vara teoretiskt driven och inte styrd av t ex tekniska aspekter såsom vad låter sig mätas/undersökas. Vidare poängteras betydelsen av att studera processer – hur individerna konstruerar sin sociala verklighet, och vilka betydelser de tillskriver denna sociala ordning – något som även Denzin och Lincoln diskuterar (1994b). Den kvalitativa forskaren måste också problematisera individernas antaganden om verkligheten, deras definitioner av vardagliga begrepp (t.ex. familj eller organisation), vilka ofta tas för givna, är *common sense* eller sktyst kunskap (se t ex Alvesson & Sköldberg, 1994; jfr även Hodder, 1994 om materiell kultur och tyst/implicit mening). Slutligen tar Silverman (1993) upp betydelsen av att studera människorna i deras egen naturliga miljö, vad Denzin & Lincoln i definitionen ovan be-

nämner *natural settings*. Detta var några av alla de egenskaper man skulle kunna rada upp för att beskriva vad kvalitativ forskning är. Diskussionen skulle kunna göras betydligt längre, men vi avslutar den här och går vidare för att säga något om *kvalitativ metod*.

2.2 Kvalitativ metod

Med termen *kvalitativ* åsyftas ofta en kvalitet eller egenskap hos det studerade (Patton, 1990). Kvalitet kan också betyda beskaffenhet, karaktär, kännetecken, art, natur eller sida. Det är ytterst sällan som en individ eller ett fenomen har bara en sida, och det är inte ofta som en sida kan uppfattas som, och förstås på endast ett sätt. Inom kvalitativ forskning är således aspektseende, eller förmågan att se något som något annat viktigt för att kunna fånga betydelsen/er eller mening(ar) hos det studerade (Asplund, 1970; jfr det trilaterala sanningsbegreppet hos Alvesson & Sköldbberg, 1994).

Kvantiteten eller mängden av en viss egenskap intresserar inte den kvalitativa forskaren. Det finns dock inget som säger att en kvantitativ datamängd inte kan användas för att komplettera och ge ytterligare information till den kvalitativa. Den kvalitativa forskaren fokuserar emellertid snarare på förekomsten eller frånvaron av en viss kvalitet. Jarlbro (1995) förklarar det med att det inte är gradskillnaden den kvalitativa forskaren studerar utan artskillnaden. Kvale (1997) tar upp ett liknande resonemang i det att han jämför kvalitativ analys med en kemisk analys där man skall identifiera ett ämnes beståndsdelar. Den kvantitativa analysen motsvarar i samma liknelse en kemisk analys där man ska fastställa mängden av ämnets beståndsdelar.

Termen *metod* kommer från grekiskan och betyder ungefär *tillvägagående*. Enligt Kvale (1997) är den ursprungliga innebörden av metod något mer poetisk och skulle kunna översättas med "en väg som leder till målet". Metod kan också betyda ett sätt att lösa en uppgift/ett problem, en uppläggning eller strategi för att vinna kunskap

(Malmström m fl, 1986; Palmér m fl 1987; Nationalencyklopedin, 1994). Metod handlar om hur man praktiskt går till väga då man undersöker en social verklighet. Metoden är med andra ord ett verktyg för att hjälpa oss att beskriva, förstå och förklara den värld vi lever i. Vad vi dock aldrig får glömma är att verktygets användbarhet beror på vår frågeställning. Man kan inte säga att den ena metoden är bättre än den andra utan *vad* vi vill ha kunskap om avgör *hur* vi ska gå till väga för att förvärva kunskapen. (Det är inte heller oväsentligt att försöka formulera *varför* kunskapen är viktig och av intresse innan man ger sig ut på fältet) Eller som Kvale uttrycker det:

För att man ska kunna finna målet eller visa någon annan vägen till målet, behöver man veta vad målet är (1997:91).

Det finns tre övergripande datainsamlingsmetoder inom kvalitativ forskning: intervju, observation och dokumentanalys. Inom varje metod finns ytterligare en uppsättning med olika tekniker eller förhållningssätt. Vad gäller intervju kan man exempelvis välja mellan enskild intervju eller gruppintervju och mellan en eller två intervjuare. I fråga om observation diskuteras ofta forskarens roll och grad av interaktion med det man studerar. Dokumentanalys skiljer sig från de övriga datainsamlingsmetoderna så till vida att den datamängd som samlas in oftast inte utgörs av primärdata utan sekundärdata, dvs informationen som forskaren erhåller vid dokumentanalys uppstår inte i forskarens direkta kontakt/interaktion med det studerade fenomenet.

3. Intervjuer

I följande kapitel definieras begreppet intervju och olika perspektiv på intervjun behandlas. Därefter tar vi upp olika aspekter av mötet mellan forskare och intervjuperson. Sedan redogörs för två typer av intervjuer och vad som är karakteristiskt för dessa. Kapitlet avslutas med en diskussion kring hur det praktiskt går till att välja intervjupersoner och hur man dokumenterar en intervju.

3.1 Intervjusamhället

Interviewing is rather like a marriage: everybody knows what it is, an awful lot of people do it, and yet behind each closed front door there is a world of secrets (Oakley, 1981:41 citerad efter Denzin & Lincoln, 1994:374).

Som lekmän möts vi ständigt av olika typer av intervjuer i medierna, vi ser Ekdal intervju PG Gyllenhammar om hans framgångar som chef, vi får reda på Clintons nästa steg i USAs utrikespolitik i en telefonintervju med en utrikeskorrespondent, vi ser gråtande bosniska flyktingbarn som intervjuas om deras upplevelser i kriget, vi ser Svullo berätta om sina spritvanor och mellan flåsandet hör vi fotbollsskallar säga ”Det är lagets förtjänst att vi vann idag!” som svar på ännu en fråga från sportjournalisterna. Vi intervjuas när vi söker ett nytt jobb, vi intervjuas när vi ingår i en marknadsundersökning kring val av tvättmedel och vi intervjuas av läkaren innan han ställer sin diagnos.

Vi lever i vad Silverman kallar ett "intervjusamhälle" (Holstein & Gubrium, 1995). Intervjun är en av de mest använda metoderna för att få fram information kring människors erfarenheter och tankar. Vissa forskare hävdar att 90% av alla undersökningar inom samhällsvetenskapliga ämnen innehåller intervjudata (Holstein & Gubrium, 1995). Det faktum att intervjuer är så vanligt förekommande i våra vardagsliv gör att vi som forskare luras till att tro att det bara är att gå ut och ställa några frågor. Intervjumetoden kan verka bedrägligt enkel att genomföra, men precis som Oakley (1981, citerad efter Denzin & Lincoln, 1994) påpekar så döljer sig flera "hemligheter" och svårigheter som man måste vara uppmärksam på när man ska genomföra en intervju.

För att ta reda på hur människor uppfattar sitt liv och världen omkring sig är intervjun ett ypperligt redskap. Människor får tillfälle att uttrycka sin åsikt, berätta om drömmar, händelser och tankar som berör dem. Genom intervjun blir det möjligt för forskaren att se och förstå världen ur de intervjuades synvinkel. Intervjuaren får den intervjuades värld och har genom sin egen bild av världen tillgång till flera världar, *interview*, mellan två seende. Intervjuarens uppgift blir sedan att tolka den information han fått och beskriva meningen med den (Kvale, 1997).

Intervjun kan ses både som ett verktyg som används för att studera mänsklig interaktion, men också som ett studieobjekt eftersom det i intervjun sker ett möte mellan två människor (Frey & Fontana, 1994). Som vi beskrivit i inledningen till denna rapport har vi lagt tyngdpunkten på att reflektera och beskriva en arbetsprocess. Vi har därmed fokuserat på intervjun som ett studieobjekt i sig och inte enbart som ett verktyg för att få mer kunskap om tevens roll i barnfamiljers vardagsliv. Vi har under arbetets gång försökt att tydliggöra olika aspekter av mötet mellan forskare och intervjuperson och problematiserat våra roller som forskare.

3.2 Intervjun ur ett positivistiskt och interaktionistiskt perspektiv

Olika forskare har olika syn på hur förhållandet mellan intervjuutsagor och verklighet ser ut (Silverman, 1993). *Positivismen* ser intervjuutsagor som en avspiegling av verkligheten. Genom en viss intervjuteknik och en viss strategi kan forskaren minimera missförstånd och andra ”störningar” och maximera flödet av tillförlitliga fakta. Om intervjuaren ställer de ”rätta” frågorna enligt alla intervjuregler och inte styr eller vinklar sina frågor så svarar respondenten på önskat sätt och forskaren får på så sätt fram ”sann” data (Silverman, 1993; Holstein & Gubrium, 1995). Att se intervjun på detta sätt kan jämföras med den traditionella processynen på kommunikation där information och kunskap överförs från en sändare till en mottagare och där vissa störningar kan uppstå på vägen. Frågor om effektivitet och noggrannhet hos sändaren blir viktiga och misslyckad kommunikation uppstår när effekten blev annorlunda än vad sändaren avsåg (Fiske, 1982). Forskaren måste enligt detta perspektiv tona ner sina egna åsikter och ser till att inte styra respondenten för att på så sätt få fram raka, ärliga attityder och åsikter från den intervjuade.

Postmodernister, poststrukturalister, etnometodologer, symboliska interaktionister m.fl. har ifrågasatt denna syn på kommunikation och intervju (Holstein & Gubrium, 1995). Inom *interaktionismen* betonas skapandet av mening och ömsesidigt utbyte av betydelser (Silverman, 1993). Intervjun ses här som ett socialt möte och en verklighetskonstruerande aktivitet där:

...the interview is not merely a neutral conduit or source of distortion but rather the productive site of reportable knowledge itself (Holstein & Gubrium, 1995:3).

Intervjusituationen ses här som en komplex process där mottagaren också är aktiv och kunskap skapas i mötet mellan intervjuare och intervjuad. Det finns ingen orörd ”ren” kunskap utan enbart socialt producerad och konstruerad kunskap.

Synen på respondenten som en behållare med kunskap, som en skattkammare där intervjuaren genom att ställa rätt frågor kan gräva fram den åtråvärda skatten är inom detta perspektiv ersatt av synen på den intervjuade som delaktig i skapandet av kunskap i samarbete med intervjuaren. Med Kvaless (1997) metaforer är intervjuaren en *malmletare* i det förra perspektivet och en *resenär* i det senare perspektivet, där resan leder till ny kunskap och kanske också omformar deltagarna i intervjusituationen (Kvale, 1997). I det senare perspektivet är det viktigt att ställa frågor som kan upplevas som meningsfulla även för respondenterna samt att väga in både kulturella och lingvistiska faktorer. Intervjusvaren innehåller inte kunskap som finns där fix och färdig, utan istället blir tolkningen av intervjusvaren en subjektiv och skapande akt i sig (Alvesson & Köping, 1993).

Positivisterna och interaktionisterna har också olika syn på förhållandet mellan forskare och intervjuperson. Forskare inom det *positivistiska* perspektivet betonar att en intervju är något mer än ett vanligt samtal eller vardagligt prat och man skiljer därmed mellan forskningsintervjuer och annan social interaktion (Silverman, 1993). I intervjusituationen finns en fast rollfördelning mellan intervjuare och intervjuad. Frågan är hur mycket forskaren ska avslöja av sina egna känslor och när träder forskaren utanför rollen som intervjuare? Krag Jacobsen (1993) uttrycker klara spelregler för hur intervjuare och intervjuad ska förhålla sig till varandra. Man bör enligt Krag Jacobsen inte gå utanför de roller man har i intervjusituationen för då blir det en dålig intervju. Om intervjupersonen börjar ställa frågor till intervjuaren kan man vänligt men bestämt säga att det är intervjupersonens åsikter som är viktiga, inte intervjuarens. Övriga intervjuare kan känna sig osäkra i den auktoritära rollen som intervjuare och försöker kanske mjuka upp situationen med att säga att intervjun ska vara som en trevlig pratstund. Detta är enligt Krag Jacobsen helt förkastligt. Intervjuaren måste ta ansvar för intervjun och hålla tillbaka sina känslor. Forskaren får inte själv börja berätta, argumentera, visa vilka åsikter han/hon har eller försvara sig (Se även Merriam, 1994).

Inom det *interaktionistiska* perspektivet (se exempelvis Fontana & Frey, 1994) menar man att detta är ett gammalmodigt sätt att se på intervjun. Forskaren kan mycket väl engagera sig i ett *verkligt samtal* och ge mer av sig själv som privatperson för att skapa en mer ärlig

och moraliskt försvarbar intervjusituation. Ömsesidighet och jämlikhet mellan forskare och intervjuperson eftersträvas (Silverman, 1993). Ljung (1995) ser intervjun som ett ömsesidigt utbyte och skapande mening. Hon relaterar synen på intervju till forskarnas kön och hävdar att det är många av de kvinnliga forskarna hon studerat som strävat efter att undvika envägskommunikation. I en intervjustudie med 55 kvinnor ställde dessa kvinnor 878 frågor tillbaka till sociologen Oakley. Problemet Oakley (1981, citerad efter Ljung, 1995) ställdes inför var om dessa frågor skulle ingå i forskningsprocessen eller om de i själva verket hindrade forskningens framskridande? I detta fall ser vi tydligt att intervjun inte kan ses som envägskommunikation utan i allra högsta grad inbegriper en aktiv mottagare!

Intervjun präglas av ett givande och tagande och för att minska maktskillnaderna kan forskaren delge sina tankar och känslor och berätta något om sig själv för intervjupersonen. Psykologen Banaka (1981) menar att det inte är så viktigt hur mycket intervjuteknik vi kan utan kunskap om interpersonell kommunikation är mer väsentligt för att kunna genomföra en lyckad intervju.

Som vi visat ovan finns det olika åsikter kring vilka förväntningar som förknippas med de olika rollerna, framförallt när det gäller intervjuarens roll. Krag Jacobson (1993) och Banaka (1981) representerar två ytterligheter i sättet att se på relationen mellan forskare och intervjuperson. Man måste dock vara medveten om att Krag Jacobsen ofta refererar till medieintervjuer medan Banaka talar om djupintervjuer som ligger nära terapisaftalet. Vi anser att typen av intervju och ämnet som ska behandlas bör avgöra vilken relation forskaren ska ha till intervjupersonen. I vissa intervjusituationer, där känsliga ämnen berörs, känns det ofta naturligt för forskaren att berätta om sina egna erfarenheter och personliga åsikter. Forskarens självutlämnande (*self-disclosure*) kan skapa en trygg situation där intervjupersonen uppmuntras att själv berätta om sina erfarenheter (Reardon, 1987). I vårt fältarbete har vi försökt att skapa förtroende i intervjusituationen utan att vara för personliga. Vi valde därmed en position mellan Krag Jacobsons och Banakas perspektiv.

3.3 Strukturerat samtal

Det finns olika typer av intervjuer och de kan framstå som mer eller mindre bra. Det som avgör vilken typ man bör välja är undersökningens frågeställning. Ofta görs en åtskillnad mellan *standardisering* och *strukturering*. Standardisering innebär den grad frågorna är desamma och situationen är densamma för alla intervjuade. Hög standardisering innebär att frågor läses upp på samma sätt och med exakt samma formulering för alla intervjupersoner. Vid lågt standardiserade intervjuer används intervjupersonens språkbruk och variationsmöjligheterna är stora för omformuleringar (Trost, 1997). Strukturering kan innebära två olika saker. En tolkning är att det innebär graden av fasta svarsalternativ, dvs hur fritt intervjupersonen kan uttrycka sig vid svar på frågan. Det kan även innebära graden av struktur, dvs om allt i intervjun handlar om det utvalda temaområdet och inget annat. Intervjuaren gör inga ”utflykter” till andra områden för att få tilläggsinformation.

Högt standardiserade och strukturerade intervjuer innebär att intervjuaren ställer frågor som är formulerade på förhand och intervjupersonen har en begränsad uppsättning svarsalternativ. Alla intervju personer får samma frågor i samma ordning av en intervjuare som har tränats att behandla alla intervju personer likadant. Likheter är stora med enkäter. Telefonintervjuer är ett exempel på denna form av intervju. Avsikten med denna typ av intervju är att reducera intervjuareffekten. Flera problem kan ändå uppstå då intervjun sker i samspel mellan två eller flera personer. Intervjupersonen kan exempelvis svara på ett önskvärt sätt, dvs det han/hon tror är rätt. Frågans formulering kan göra att intervjupersonen inte förstår. Intervjuare som inte tränats och ändrar frågorna gör att intervjuareffekter trots allt uppstår (Fontana & Frey, 1994). Givetvis kan man ifrågasätta om dessa högt standardiserade och strukturerade intervjuer över huvudtaget kan betraktas som kvalitativa. Det som kännetecknar den kvalitativa intervjun är bl a flexibilitet, låg grad av styrning och strävan efter en djup förståelse, vilket inte möjliggörs i standardiserade och strukturerade intervjuer.

Icke standardiserade och ostrukturerade intervjuer ger således större frihet åt såväl intervjuaren som intervjupersonen. Oftast är intervjun strukturerad på så sätt att vissa teman behandlas. En frågeguide används ibland och den kan då innehålla färdigformulerade frågor, nyckelord eller teman som intervjuaren avser att behandla. Det finns inga färdiga svarsalternativ utan intervjupersonen kan uttrycka sig fritt. Intervjun kan betraktas som ett samtal mellan två eller flera personer kring ett gemensamt ämne.

Kvale (1997) skiljer på tre typer av samtal:

- *som en del av vardagens samspel*. Fokus under samtalet är samtalsämnet, dvs parternas åsikter om detta. Kunskapen som vinnas är personlig och emotionell.
- *som professionell utfrågning*. Samtalet har då ett specifikt syfte. Ofta är samtalet mer ensidigt då en person styr.
- *som filosofisk dialog*. Parterna är jämbördiga och logiken i en argumentation ifrågasätts.

Den form av samtal som forskaren ägnar sig åt är professionell utfrågning. Intervjuaren har en mer eller mindre dominerande roll då han/hon styr samtalet och anger vad som är intressant att diskutera. Trost (1997) menar att *forskningsintervjun* innebär konfidentialitet för intervjupersonen. Trost är dock oklar med vad som åsyftas (se avsnitt 8.10). Vi menar att god forskning bör medföra såväl konfidentialitet som anonymitet. För en vidare diskussion kring begreppet, se Punch (1994). I forskningsintervjuer kan dock intervjupersonens namn förekomma. Det sker när experter intervjuas och de uttalar sig i sin roll som expert. Uttalar de sig däremot som privatperson bör de få vara anonyma.

Syftet med intervjun är att forskaren ska lära sig mer om verkligheten och att forskningen ska föras framåt. De data som samlas in är inte intressanta förrän de tolkats med hjälp av något teoretiskt perspektiv (Trost, 1997). Vidare ska intervjuer användas när de kan ge svar på undersökningens frågeställning. De ska alltså inte användas för att slippa ifrån statistisk analys och procenträkning. Det finns tillfällen när intervjuer inte bör användas, då andra metoder är mer lämpliga. Om syftet med en undersökning är att förutsäga beteenden

i större grupper, exempelvis väljarbeteende, är enkäter eller hårt strukturerade intervjuer lämpligare. Om man vill studera människors beteende, och deras samspel med andra människor, eller omgivningen är observationer mer lämpliga. För att skaffa kunskap om människors inre känslokonflikter är en form av terapiprocess med samtal mest lämpligt (Kvale, 1997).

3.4 Mötet

Valet av intervjuplats kan öka respektive minska asymmetrin mellan intervjuare och intervjuad. Mötet dem emellan präglas också av deras respektive jag-presentation och jag-uppfattningar. Våra allestädes närvarande identiteter (Trost & Levin, 1996), som kön och ålder är en del av, påverkar på olika sätt relationen mellan forskare och intervjuperson.

3.4.1 Intervjukontexten

Medie- och kommunikationsvetaren Dahlgren (1988) betonar att all kommunikation är kontextuell och att kontexten färgar vilken betydelse och vilken mening som skapas. Forskningen sker i specifika kontexter och färgar därmed hur olika individer uttrycker sig. Dahlgren visar i en studie av tevenyheter att människor använder olika sätt att tala om nyheter, olika diskurser i olika situationer. Med inspiration från sociologen Goffman (1959) använder Dahlgren begreppen *official* och *personal discourse*. I den officiella diskursen som ofta uttrycks inför forskaren så talar människor i rollen som pliktmedvetna medborgare där individen uttrycker medvetenhet om teveproduktionen och där de talar om nyheter med nyheternas egna vokabulär. I den privata diskursen som Dahlgren försökte komma åt genom att ta upp ämnet nyheter vid middagsbjudningar, på bussar

och med grannar tonades hans roll som forskare ner. Här talar folk mer självreflexivt med en privat röst och sätter sina egna erfarenheter i relation till tevenyheterna. Det viktiga är inte att den ena eller andra diskursen skulle vara mer eller mindre sann utan poängen är att vi måste vara medvetna om hur kontexten påverkar forskaren och respondentens roll och meningsskapande.

Att ha kontroll över definitionen av situationen handlar mycket om att kontrollera kontexten, dvs inramningen och rekvisitan. Goffman (1959) menar att det finns olika team som består av ett antal individer som samarbetar i ett framträdande. Teamet vill förmedla en fördelaktig bild vilket kräver att teammedlemmarna är lojala och uppvisar en gemensam ståndpunkt under framträdandet inför en publik. I en interaktion mellan två team brukar det ena teamet vara det agerande och det andra teamet publik eller observatörer. När det bara är två individer som interagerar så är det två team med vardera en deltagare som möts, även om det här är svårare att avgöra vem som agerar och vem som är publik. Man kan dra en parallell till diskussionen kring vem som är sändare och mottagare i en interpersonell kommunikationssituation (se t ex Reardon, 1987). Forskaren och intervjupersonen tillhör olika team där rollen som agerande kan växla under intervjun.

Valet av plats för intervjun är viktigt för att kunna åstadkomma ett givande möte mellan forskare och intervjuperson. Det team som kontrollerar inramningen får en känsla av säkerhet eftersom de agerande kan använda olika knep för att reglera vilken information det andra teamet, publiken, ska ha tillgång till. Inramningen blir på så sätt en del av framträdandet och jagpresentationen. Samtidigt har man inte möjlighet att dölja det som förmedlas av inramningen varför hemmet kan vara riskabelt om man inte anser att det stödjer den bild man vill förmedla av sig själv (Goffman, 1959). Trost (1997) betonar vikten av att välja en miljö som är lugn och ostörd och där intervjupersonen samtidigt kan känna sig trygg och avslappnad. De flesta platser har sina för- och nackdelar ur intervjusynpunkt. Det asymmetriska maktförhållandet mellan intervjuare och intervjuad kan förstärkas om intervjun sker i en miljö där intervjupersonen kommer i underläge, exempelvis forskarens hem. Intervjupersonens hem kan däremot ge trygghet och ett visst övertag för den som ska intervjuas, men nackdelen med denna plats är att det inte alltid ger det lugn och

den ostördhet som behövs i intervjusituationen. Dessutom kan det kännas påtvingande att ha en främmande människa i sin privata sfär och forskaren kan också känna sig som en inkräktare. Forskarens arbetsrum innebär samma problem som forskarens hem, dvs maktrelationen blir mer ojämn. Ett kafé eller restaurang kan vara bra eftersom dessa miljöer inte är nära knutna till någon av deltagarna i intervjun och kan ge en avslappnad inramning till intervjun. På kaféer eller restauranger finns dock risken att andra människor hör vad man säger och man störs lätt av andra människor som pratar högt eller hög musik som är svårt för forskaren att kontrollera (Trost, 1997).

3.4.2 Jag-presentation

Precis som i andra framträdanden i vardagslivet försöker vi i intervjusituationen framställa oss själva på ett sätt som vi vill att andra ska uppfatta oss (Goffman, 1959) Detta gäller för både intervjuare och intervjuad. I intervjuns inledande skede är *jag-presentationen* extra viktig och kan vara avgörande för hur intervjun ska fortlöpa. Både forskaren och intervjupersonen har vissa uppfattningar om varandra i intervjun. Det är inte alltid dessa föreställningar är medvetna och vissa uppfattningar är grundade på fakta och andra på känslor. I den första kontakten mellan forskare och intervjuperson är det viktigt att forskaren uppträder naturligt och visar intresse för och är uppmärksam på intervjupersonens verbala och icke-verbala språk.

Klädseln är en viktig del i jag-framställningen. Rådet som vissa forskare ger (exempelvis Krag Jacobson, 1993) är att vara rimligt eller neutralt klädd för att kunna smälta in i miljön och inte störa det inledande skedet i intervjun. Detta är inget lätt tips att ta till sig. Vad innebär neutral? Finns det neutrala kläder? Tanken är att intervjuaren inte ska vara för elegant klädd då det kan förstärka maktskillnaderna mellan forskare och intervjuare. Att vara för slarvigt klädd kan intervjupersonen uppfatta som respektlöst. Helst ska forskarens klädsel inte märkas och här tror vi att det viktiga är att forskaren har kläder som hon själv trivs i annars blir situationen lätt konstlad.

Vår *könstillhörighet* är en viktig del av vår identitet och en viktig del av vår jag-framställning och därför måste forskaren vara medveten om hur detta kan påverka intervjun. Det gäller även andra delar av vår identitet t ex etnicitet och ålder som kan påverka oss i rollen som intervjuare. Trost (1997) menar att intervjuarens kön inte avgör om det blir en bra intervju eller inte. Han gör dock vissa undantag där ämnet gör det opassande för det ena eller andra könet att intervjua, t ex i intervjuer med kvinnor som blivit utsatta för hustrumiss-handel eller våldtäkt där manliga intervjuare vore en förolämpning mot dessa kvinnor. Forskarens kön påverkar också relationen till intervjupersonen. Vissa forskare anställer assistenter av det motsatta könet för att de själva har svårigheter att intervjua personer av det motsatta könet (Gillespie, 1995).

3.5 Enskild intervju

Intervjuer kan göras med en eller flera intervjupersoner samtidigt. I det här avsnittet resonerar vi kring den enskilda intervjun. I metodlitteraturen är det svårt att hitta några specifika resonemang kring enskild intervju. Ofta diskuterar man intervjumetoden i generella ordalag och tycks implicit mena att den allmänna diskussion gäller enskild intervju. Då man tar upp för- och nackdelarna med gruppintervjuer framträder dock den enskilda intervjuns karakteristika i viss mån (se t ex Holme & Solvang, 1991; Patton, 1990).

Fördelen med enskilda intervjuer är att den enskilde individens åsikter, tankar och erfarenheter ges stort utrymme. Det kan vara lättare för individen att uttrycka en åsikt när hon är ensam med forskaren, framförallt om åsikten avviker mot gruppnormen. Samtidigt måste vi komma ihåg att även de enskilda åsikterna är socialt konstruerade och behöver inte vara mer sanna eller äkta för att de uttrycks enskilt. Intervjupersonen kan styras av forskaren och svara utifrån det svar hon tror forskaren förväntar sig.

I naturliga grupper kan man använda de enskilda intervjuerna för att konstruera en samlad bild av gruppens beteende, åsikter, erfarenheter etc. Exempelvis kan intervjuutsagor från enskilda medlemmar i ett kompisgäng byggas ihop till en samlad bild av gruppens syn på ett fenomen. I de fall då man inte har naturliga grupper, t ex en familj eller ett sambopar, som undersökningsenhet används de enskilda intervjuutsagorna för att få fram nyanser och variationer inom ett tema.

Då man ska lägga ihop individuella uppfattningar till en samlad bild av gruppens uppfattning kan det bli problem med enskilda intervjuutsagor som motsäger varandra (se Andersson, 1993). Vad betyder dessa motsägelser och hur ska man hantera det? Ingen intervjuutsaga behöver vara mer sann än den andra utan visa på hur de olika personerna varseblir situationen.

I intervjusituationen har forskaren ett visst övertag i och med att det är han/hon som tagit initiativet till intervjun och styr dess utformning. Detta gäller i både enskilda intervjuer och i gruppintervjuer, men i den enskilda intervjun framträder denna asymmetri ännu tydligare eftersom intervjupersonen då inte har gruppens stöd. I följande avsnitt tar vi upp några olika aspekter av den ojämna relationen mellan intervjuare och intervjuad och hur man på olika sätt kan öka symmetrin. Avsnittet avslutas med ett resonemang kring barnintervjun, en specifik form av enskild intervju (givetvis kan även intervjuer med barn genomföras i grupp).

3.5.1 Asymmetrisk relation

I en intervjusituation är den individ som utfrågas i underläge eftersom intervjuaren styr intervjun. Det är forskaren som bestämmer vilka frågor som ska ställas och när ett ämne är uttömt eller inte. Dessutom kanske intervjuaren kommer från ett universitet och förstärker statuskillnaderna genom sitt akademiska språkbruk. Intervjuaren är expert i sitt yrke och har ett övertag genom att hon vet vilka frågor som ska ställas. Samtidigt är intervjupersonen expert på sig själv och har inom det området ett övertag. För att minska skillna-

derna i makthänseende måste forskaren respektera denna kunskap (Trost, 1997). Bägge parter går in i intervjusituationen i olika roller som medför att man har olika förväntningar på varandras beteenden. Rollerna vi träder in i är på så sätt en begränsning, men precis som alla andra roller är rollen som intervjuare och intervjuad inte fastställda en gång för alla utan kan omförhandlas och omdefinieras i interaktionen med andra människor. Intervjuaren måste vara medveten om och reflektera över sin egen roll och vilka attityder och förutfattade meningar hon har om den person hon ska intervjua eftersom detta färgar den fortsatta intervjun (Angelöw & Jonsson, 1990; Merriam, 1994).

Forskaren måste kunna balansera mellan att låta intervjupersonen utveckla sina svar och samtidigt styra intervjun till vissa teman (Krag Jacobsen, 1993). För hård styrning kan få den effekten att intervjupersonen inte får utveckla sina resonemang och kanske inte känner att det hon har att berätta är värt att berätta. För lite styrning kan innebära att intervjuaren kommer hem med ett oanvändbart material i förhållande till den frågeställning som finns i forskningsprojektet.

3.5.2 Empatisk förmåga

De kognitiva, mentala och subjektiva processer som finns i människors medvetanden kan bli tillgängliga för forskaren genom intervjun. Ett av målen med intervjun är *förståelse* och *empati*, vilket kräver att forskaren kan upprätta en nära relation till den intervjuade och sätta sig in i den intervjuades situation. Empati innebär att man försöker att dela en annan människas föreställningsvärld utan några moraliserande argument (Lantz, 1993; Trost & Levin, 1996; Trost, 1997). Inom det interaktionistiska perspektivet menar man att om intervjuaren förhåller sig analytisk, distanserad och avskärmad i intervjusituationen är det svårt att upprätta ett förtroligt klimat och utbytet i kommunikationssituationen hämmas. På så sätt skiljer sig inte intervjusituationen från andra mänskliga möten.

Förmågan att kunna *lyssna* är A och O för att intervjun ska bli lyckad. I vissa situationer kan forskaren vara så upptagen med att

komma på nästa fråga att hon glömmer bort att vara uppmärksam på det som intervjupersonen säger verbalt och icke-verbalt (Krag Jacobsen, 1993). Därmed missar man många viktiga ingångar till följdfrågor och forskaren kanske dessutom splittrar sammanhanget i den intervjuades berättelse. I intervjun sker ett växelspel mellan aktivt uttryckande och aktivt lyssnande. Att lyssna empatiskt med inlevelseförmåga och respekt driver intervjun framåt och får intervjupersonen att känna sig betydelsefull och förhoppningsvis villig att berätta om sina erfarenheter.

När forskaren vill visa att hon respekterar och accepterar intervjupersonen så använder hon sig ofta av en slags införståddhet och instämmande som skapar trygghet i relationen. Det kan visas verbalt eller icke-verbalt, exempelvis genom sk *positive minimal responses* såsom nickar och mmm-anden. I en intervju kan forskarens mmm-anden uppmuntra intervjupersonen att fortsätta tala. I vissa fall kan forskaren visa sitt instämmande uttryckligen: ”Ja, jag tycker precis som du!”. Det handlar här om en avvägning mellan att instämma i det intervjupersonen säger och att visa sina egna åsikter som forskare. Nackdelen med instämmanden är att intervjupersonen kan styras i en viss riktning.

Genom att visa respekt för och omsorg om den intervjuade människan kan man nå fram till något som sociologerna Christensen och Hvidtfeldt kallar en *solidarisk intervju* (Ljung, 1995). Trost (1995) anser dock att termen solidarisk intervju inte är en bra benämning eftersom det kan uppfattas som att forskaren då skulle ställa sig solidarisk till den intervjuades attityder och värderingar. Men solidariteten innebär inte att forskaren ska tycka likadant som intervjupersonen, utan handlar snarare om att försöka förstå den andra människans perspektiv. Forskaren måste alltid *tolerera* det den intervjuade säger men behöver för den skull inte *acceptera* det hon eller han säger. Ibland måste man som forskare ta ställning för eller mot det man studerar. Det kan vara svårt att t ex studera den nynazistiska rörelsen eller den homosexuella subkulturen utan att tydliggöra sitt ställningstagande, inte minst med tanke på möjligheten att skapa ett förtroende hos dem man studerar. Arbetar man utifrån vissa teoretiska perspektiv såsom kritisk och feministisk teori innebär dessutom perspektivet i sig ett ställningstagande.

3.5.3 Att anpassa sig till intervjupersonen

Även om intervjuaren är den som har kontrollen över situationen så får hon inte utnyttja sitt övertag och försöka få intervjupersonen att ändra sitt kommunikationssätt så att det passar forskarens sätt att vara. För att intervjun ska vara effektiv är det bättre att intervjuaren anpassar sig till ett kommunikationssätt som intervjupersonen föredrar och känner sig avslappnad med (Banaka, 1981). *Matchning* handlar om att på olika sätt anpassa sig till intervjupersonen, inte enbart i sin klädstil (se avsnitt 3.4.2) utan även det icke-verbala språket som gester, tonläge och att ha passande ansiktsuttryck när den intervjuade talar om något glädjande respektive tragiskt. Stilnivå, ordval och rytm kan också matchas mot intervjupersonens sätt att tala (Krag Jacobsen, 1993). Frågan är hur långt man ska gå i sin matchning. Detta är givetvis en avvägningsfråga. Negativa effekter kan till exempel uppstå om forskaren använder vissa ord eller bregrepp som är starkt knutna till den studerade gruppen för att på så vis försöker framstå som en av dem, när det med största tydlighet framgår att så ej är fallet. Många gånger sker matchningen omedvetet och det är nog då den fungerar som bäst, och intervjuare och intervjuperson närmar sig varandra i sitt sätt att vara. När intervjusituationen börjar likna leken ”följa John” på ett medvetet plan bör forskaren ta ett steg tillbaka för att inte en paranoid stämning ska utvecklas.

Ytterligare ett sätt att minska asymmetrin mellan forskare och intervjuperson är att *spela naiv*. I vissa situationer försöker forskaren fråga om till synes självklara saker. För att förstå och få djupare kunskaper om den intervjuades perspektiv kan forskaren tvingas spela oförstående för att den intervjuade skall börja reflektera och berätta om för-givet-taganden. Att spela naiv eller oförstående kan minska maktskillnaderna och intervjupersonen får ett övertag och där forskaren visar att det som intervjupersonen har att berätta är värdefullt. Denna teknik kan också användas i ett manipulerande syfte för att ”avväpna” högt uppsatta personer som kanske avslöjar mer än de tänkt i sin förklaring av triviala ting. I en sådan situation kan det också få effekten att intervjuaren inte tas på allvar utan förlorar i status och kompetens. Att spela dum har således både för- och nackdelar. Företagsekonomen Köping refererar till Agar som något cyniskt

menar att "...enda skälet till att etnografer tolereras är deras underhållningsvärde" (Alvesson & Köping, 1993: 53).

3.5.4 Barnintervjuer

Det är få metodböcker som tar upp ämnet barnintervjuer. Delvis beror det nog på att det är få forskare som intervjuar barn och kanske beror det på att författarna till intervjuböcker inte anser att barnintervjuer skiljer sig så pass från vuxenintervjuer att det är lönt att ägna dem ett eget kapitel. De underliggande aspekterna är desamma för vuxen- och barnintervjun men det finns också vissa specifika problem som aktualiseras i intervjuer med barn.

De journalister och forskare som har intervjuat barn känner nog igen reporterns frustration i Sven Melanders sketch där han i rollen som tevereporter frågar en liten flicka vad hon önskar sig mest av allt till jul. Flickan svarar cykel, docka och andra materiella ting som hon önskar sig i julklapp. Den exalterade reportern försöker ihärdigt att ställa frågan om och om igen för att få fram ett annorlunda svar, dvs det svar han själv tänkt sig, men till slut ger han upp och skriker: "Men det är ju FRED du vill ha!!!"

Krag Jacobsen (1993) menar att barns sätt att uttrycka sig inte passar mediernas form och arbetssätt. Barnintervjun innehåller ett större mått av osäkerhet och det är svårare att förutsäga svaren, i alla fall från en vuxenhorisont. Goffman (1959) menar att varje framträdande team har intresse av att deras åsikter utåt sett följer en viss linje och att teamet upprätthåller ett visst intryck gentemot publiken (se avsnitt 3.4.1). Varje individ i teamet är en potentiell sabotör som kan förstöra den yttre eniga fasaden. Barn är riskfyllda deltagare eftersom man inte alltid kan lita på att de uppträder på ett sätt som överensstämmer med exempelvis föräldrarnas framträdande eller det enligt normen korrekta. I teveprogram som visar misslyckade reklaminslag kan vi se omtagning efter omtagning när ett barn grimaserar illa när de smakar den påstått utsökta vällingen. I den allvarliga intervjun med någon högt uppsatt person i hemmiljö ser vi hur barnet i

familjen krälar omkring i soffan och räcker ut tungan vilket saboterar det allvarsamma framträdandet.

Barns ärlighet och fantasifullhet kan ge oss vuxna nya perspektiv på sådant vi tar för givet. Ärligheten kan också vara utelämnande för den vuxne när barnet genomskådar den vuxnes bakomliggande motiv. I en intervjustudie kring barn och teater, som en av rapportens författare genomfört, berättar en flicka i femte klass om vad hon tror att vuxna tycker om teater:

...de säger säkert att den är bra fast de inte tycker det. De tycker säkert att den är barnslig, barnteater, fast de säger att den är bra. De vill inte säga dumma saker.

Vi kanske luras till att tro att eftersom vi alla varit barn kan det inte vara några problem att intervjua barn. Men vi glömmer lätt hur vi resonerade då. Händelser som idag ses som bagateller upptog en stor del av våra funderingar som barn. Barn uppmärksammar andra saker än de vuxna och förstår frågorna på ett annorlunda sätt än de vuxna tänkt sig (Krag Jacobsen, 1993).

Det är viktigt att ha i åtanke att det är stor skillnad mellan barn i olika åldrar. De har kommit olika långt i sin utveckling och har därmed olika möjlighet att svara på vuxnas frågor och att exempelvis föra ett abstrakt resonemang. Inom varje åldersgrupp finns dessutom stora variationer. Ofta framhålls att flickor hunnit längre i utvecklingen än pojkar. Precis som när det gäller vuxna finns det givetvis skillnader mellan olika individer, något som ofta glöms bort när det gäller barn.

Ur ett demokratiskt perspektiv borde även barnens röster bli hörda både i medier och i forskning men så är sällan fallet. Problemet ligger många gånger i att många vuxna tycker det är svårt att intervjua barn. Hur skapar man ett förtroende mellan den vuxne intervjuaren och hur konstruerar man frågor så att barnen kan förstå dem?

Att få kontakt med barnet

Precis som i vuxenintervjun är det viktigt att bygga upp ett förtroende mellan den vuxne intervjuaren och det intervjuade barnet. Krag Jacobsen (1993) menar att barn ofta kan vara lite tveksamma till att

bli intervjuade eftersom de tillfällen då vuxna frågar ut barn ofta förknippas med händelser då barnen gjort något fel. Pedagogerna Doverborg och Pramling (1985) hävdar dock att de flesta barn brukar vara förväntansfulla och tycka det är roligt att bli intervjuade.

Det är inte alltid barn förstår vad en intervju är och man får avsätta tid i början till att förklara vad en intervju innebär, hur bandspelaren fungerar och vilka som kommer att lyssna på bandet. Det är viktigt att man förklarar vad anonymitet och konfidentialitet är så att även barnet förstår. När man intervjuar barn bör man också ha föräldrarnas tillåtelse att intervju barnet. Det kan dock vara svårt att avgöra när barnet ska räknas som vuxen nog att själv bestämma om han eller hon ska delta i en intervju. Myndighetsåldern kan givetvis vara ett formellt riktmärke att gå efter, men även intervjuämnets karaktär kan vara avgörande.

Att etablera kontakt med barnet kan ta ganska lång tid eftersom barnet lätt tröttnar på intervjuens form och man måste kanske återkomma vid ett annat tillfälle. Små barn tröttnar snabbt och blir lätt rastlösa och då kan man givetvis inte pressa barnet till att fortsätta intervjun. Platsen för intervjun ska helst arrangeras så att intervjun kan ske ostört utan att andra vuxna kommer in eller att barnet ser sina kamrater leka i närheten (Doverborg & Pramling, 1985).

Den vuxnes makt

Som vuxen kan det vara svårt att leva sig in i och förstå verkligheten ur barnens perspektiv. Det är också svårt att minska maktskillnaden mellan vuxen och barn. Man kan försöka ordna intervjuplatsen så att den vuxne intervjuaren sitter på ett sådant sätt att hon kommer i samma ögonhöjd som barnet för att på så sätt få bättre kontakt och visa att man lyssnar intresserat samt minska känslan av ojämlikhet mellan den vuxne och barnet (Krag Jacobsen, 1993). Barnet måste känna att den vuxne verkligen vill lyssna och att det som barnet säger är värdefullt.

Trost (1997) varnar för något han kallar *seductive teaching*. I skolan ses läraren som en auktoritet och eleverna kan fås att tro att det som läraren sagt är viktigare än att uttrycka sin egen mening och åsikt. Läraren blir ”förförisk”, dvs hans eller hennes kunskaper ses som det som är väsentligt och sant. I intervjusituationen måste man

vara medveten om att man kan vara förförisk och locka ur barnet åsikter som de egentligen inte står för eller inte vill säga. Problemet är att barnen kan lockas att avslöja ofördelaktiga saker om sina kompisar eller sina föräldrar. Många barn tar illa vid sig när de sagt något nedsättande om människor de tycker om och det kan leda till skuld-känslor varför sådana frågor bör undvikas i intervjun (Trost, 1997).

Barnet försöker ofta ta reda på hur de vuxna vill att de ska svara på en fråga och försöker sedan anpassa sitt svar så att de svarar rätt (Doverborg & Pramling, 1985). När man t ex frågar mellanstadiebarn om vad barnteater ska handla om så kan man få svaret att det ska handla om att stoppa kriget, att visa att man inte ska slåss eller om djur och naturliv. Teater kan inte handla om rymdvarelser eller våld för barnet vet att man ska lära sig något av teater. Detta är ett exempel på hur skolans bild av teater med "vuxna" teman som pedagogik och moral träder fram i barnens svar. När man sedan frågar barn om vad de pjäser handlar om som de själva spelar med i blir svaret mycket vidare och fantasifullt.

Intervjuaren måste vara lyhörd och genom aktivt lyssnande visa intresse och respekt för barnens upplevelser och förklaringar av sin verklighet. Den vuxne ska helst ge ett något okunnigt intryck så att barnet kan få förklara och vara den som vet bäst (Krag Jacobsen, 1993).

Abstrakt tänkande

I dagens västerländska samhälle värderar vi abstrakt tänkande högt och vi ser förmågan till abstrakt tänkande som ett tecken på vuxenhet (Doverborg och Pramling, 1985). I intervjuer med barn är det viktigt att anpassa frågorna efter barnens ålder samt vara lyhörd för individuella skillnader mellan barn inom samma åldersgrupp. Små barn har svårt att svara på alltför abstrakta frågor och förstå ironiska kommentarer. Deras tänkande rör sig kring här och nu i konkreta situationer. Ju äldre barnet är desto lättare har barnet att beskriva sina upplevelser och känslor (Krag Jacobsen, 1993). Det är inte bara barnets ålder som inverkar på dess förmåga att uttrycka sig, såväl kön som socioekonomisk bakgrund kan ha betydelse i detta sammanhang (Jarlbro, 1992).

Hypotetiska frågor och frågor som rör tid och frekvens är problematiska och barnet blir lätt svarslost och pressat. I vissa fall kan det vara så att barnet inte har ord eller begrepp att uttrycka svaret på en fråga och då hjälper det inte att upprepa frågan. Däremot kan man återkomma till frågan i ett annat sammanhang och ge barnet tid att utveckla sina svar.

Barn brukar med lätthet uppfatta och förstå direkta frågor av typen: "Berätta för mig...". Det är bättre att ställa frågor i direkt form istället för i indirekt form: "Kan/vill du berätta för mig..." då man oftast får nej som svar. Dessutom bör man blanda lätta och svåra, övergripande och specifika frågor i intervjun. Intervjuaren ska hela tiden sträva efter att ställa konkreta frågor som gärna har sitt ursprung i en för barnet välkänd, konkret situation. Barns reaktioner och diskussioner kring olika händelser är ofta direkta och emotionella och de har svårt att analytiskt resonera kring sina känslor (Doverborg & Pramling, 1985; Krag Jacobsen, 1993).

Intervjuteknik i barnintervjuer

Speglings-tekniken är ett sätt att få respondenten att fördjupa sina resonemang kring ett visst uttalande. Om barnet t ex nämner att han eller hon tycker att ett teveprogram om rymden är otäckt, så kan intervjuaren spegla detta uttalande och säga "Du tycker det är otäckt?" för att på så sätt få intervjupersonen att berätta mer om denna känsla. Det är en användbar teknik för att få barn, men också vuxna, att utveckla sina resonemang. Man visar på så vis att man lyssnar och det håller samtalet igång. Men som med alla knep så får det inte överdrivas. Alltför många upprepningar från intervjuarens sida blir snart irriterande och då förbyts snart speglings-tekniken till en papegoj-teknik. I intervjuer med barn fungerar speglings-tekniken mycket bra eftersom man då bygger vidare på barnens egna formuleringar och håller sig kvar i barnets föreställningsvärld. Barnets associationer styr då intervjun och forskarens uppgift blir att styra in de fria tankarna och resonemangen till konkreta teman (Krag Jacobsen, 1993).

Medhavad *rekvisita* kan hjälpa barnet att konkretisera abstrakta funderingar. Barnet får något att sysselsätta sig med både tankemässigt och rent fysiskt och det kan fungera som ett effektivt avbrott när barnet börjar bli trött på att svara på den vuxnes frågor. Forska-

ren har här möjlighet att styra intervjun till händelser som på något sätt rör den rekvisita man har med sig (Krag Jacobsen, 1993). Exempel på rekvisita kan vara bilder, böcker, handdockor eller andra leksaker och även om barnet börjar leka med leksakerna kan intervjun fortsätta under tiden. En bild eller ett fotografi kan användas som utgångspunkt i en intervju där barnet får berätta vad hon eller han ser. Med hjälp av rekvisitan kan kontakt skapas vilket kan göra att en närmare relation mellan barnet och den vuxne byggs upp.

Ett alternativ eller ett komplement till barnintervjun kan vara att låta barnet *teckna* kring det ämne eller tema man är intresserad av för att sedan analysera teckningarna. Levin (1990) bad i en undersökning små barn göra en teckning av sin familj. På så sätt fick hon en bild av hur barnet uppfattade sin familj och sig själv i relation till familjen. Med riktigt små barn behövs ingen begränsning, men med barn som börjat skolan kan man säga att de ska rita streckgubbar för att det inte ska blir för stor press på de konstnärliga ambitionerna (Trost, 1995). Teckningar kan vara ett sätt för barn att uttrycka känslor och de kan också konkretisera vissa abstrakta resonemang. I en undersökning av barns uppfattning av könsroller använder Sonesson (1997) bilder av vardagssituationer som utgångspunkt i intervjun. Barn får resonera kring bilden, de får berätta vad de känner igen eller vad som är ovanligt och avvikande. På detta sätt relaterar barnet bilden till sin värld och beskriver sin verklighet. I en nordisk undersökning om barn och tevereklam lät Jarlbro (1992) barn teckna olika typer av teve- och reklam innehåll, inte för att analysera teckningarna i sig utan för att studera barns omedelbara associationer till temat.

3.6 Gruppintervjuer

Gruppintervjuer associeras ofta med marknadsundersökningar i vilka sk fokusgrupper används exempelvis för att få kunskap om konsumenters preferenser för olika produkter (Fontana & Frey, 1994).

Fokusgrupper och gruppintervjuer används ibland felaktigt synonymt. Det finns dock en väsentlig skillnad. Merton, Fiske och Kendall (1956, citerad efter Fontana & Frey, 1994) myntade begreppet fokusgrupp för att beskriva en situation i vilken intervjuaren ställer specifika och fokuserade frågor om ett ämne *efter* det att omfattande forskning redan har bedrivits kring ämnet. Ett exempel kan vara då man har kartlagt människors attityder, kunskap och beteenden inom ett visst område och sedan genomför fokusgruppintervjuer för att testa budskap, produkter, tjänster etc. Fokusgruppintervjuer används således ofta i slutet av en undersökning. Traditionella gruppintervjuer kan däremot användas under hela forskningsprocessens gång och syftet är inte lika specifikt.

Inte sällan används gruppintervjuer för att snabbt och utan alltför höga kostnader samla in kunskap. Gruppintervjuer betraktas således som en genväg till kunskap. Detta motiv är emellertid diskutabelt då gruppintervjuer inte kan ersätta enskilda intervjuer. De ger olika typ av kunskap och forskaren bör fundera på vilken typ av intervju som kan ge svar på den frågeställning han/hon har valt. Gruppintervjuer kan användas som en datainsamlingsmetod i sig eller tillsammans med andra metoder (Fontana & Frey, 1994).

Om undersökningens syfte rör gruppen eller gruppens sätt att samspela är gruppintervjuer det naturliga valet. I gruppintervjuer utnyttjas samspellet mellan intervjupersonerna. Ett samtal i grupp innebär en diskussion mellan människor som formar och utvecklar åsikter och attityder i samspel med andra individer. Deltagarna kan bygga vidare på varandras idéer. Situationen blir mer lik vardagslivet då människor anammar vissa uppfattningar och åsikter genom ömsesidig påverkan men också gruppsytryck (Holme & Solvang, 1991). Gruppintervjuer kan även användas när en intervjuperson inte vill ställa upp ensam och vill ha med någon som stöd (Krag Jacobsen, 1993). En gruppintervju kan då underlätta och leda samtalet framåt. Ofta blir gruppintervjuer informationsrika, flexibla och stimulerande för såväl intervjuare som intervjupersoner (Fontana & Frey, 1994).

Om man vill komma åt den enskilda individens attityder och åsikter kan gruppens normer i en gruppintervju förhindra detta (Trost, 1997). Gruppintervjun är emellertid lämplig när forskaren vill undersöka just gruppnormer, gruppdynamik samt påverkans- och besluts-

processer i en grupp. Starka gruppnormer kan medföra att deltagarna inte kan uttrycka sig fritt. Om stämningen i gruppen haussas upp kan grupprocessen leda till att synpunkter och beteenden framkommer som ingen av de enskilda deltagarna sympatiserar med. Det finns även risk att intervjun enbart ger uttryck för majoritetssynpunkter. Intervjupersonerna påverkar varandra och de med avvikande mening avstår från att uttrycka sin åsikt (Trost, 1997). Det finns även en risk att intervjuaren får minoritetssynpunkter om några få personer dominerar i gruppen. Övriga deltagare kan uppfatta deras åsikter som dominerande och välja att inte ge uttryck för sina egna. I gruppkonstellationer där klimatet är sådant att deltagarna fritt kan uttrycka sina åsikter kan motsättningar uppstå.

Flera av dessa negativa konsekvenser går att komma ifrån genom att planera gruppens sammansättning. Det är viktigt att skapa balans mellan deltagarna. När man ska göra gruppintervjuer kan man välja att sätta samman grupper med inre homogenitet men med heterogenitet mellan grupperna. Inre homogenitet innebär att individerna i en grupp är lika i några valda avseenden exempelvis ålder och kön (t ex unga pojkar). Heterogenitet mellan grupperna innebär att de andra grupperna består av individer med annan sammansättning av exempelvis ålder och kön (t ex medelålders kvinnor). En annan möjlighet är att sätta samman grupper med inre heterogenitet, dvs stor variation inom gruppen och med yttre homogenitet, dvs mindre variation mellan grupper (Trost, 1997). Vilket alternativ som är bäst beror på frågeställningen och det är viktigt att noga överväga vilket alternativ som är lämpligt för den egna undersökningen. Ett råd som gäller för båda valen är att man ska undvika att ha med experter eller starka opinionsbildare i gruppen. De kan skapa en formell stämning och hämma övriga deltagares spontanitet (Krag Jacobsen, 1993).

När gruppintervjuer ska göras kan det även vara viktigt att fundera över relationerna mellan individerna i grupperna. Ofta består intervjugrupper av individer som inte känner varandra sedan tidigare. Möjligheten finns även för naturligt sammansatta grupper, exempelvis, kolleger, kamrater eller familjer. En potentiell fördel kan då vara att medlemmarna känner varandra och kan slappna av i varandras sällskap. Ett problem med en sådan grupp skulle kunna vara att de inte är lika spontana längre. De har utvecklat gruppnormer och en

medvetenhet om vad de kan prata om, och de kanske t o m har en mer eller mindre formell ledare. Forskaren bör fundera över om de naturliga grupper som finns kan gagna undersökningen eller om han/hon ska splittra dem och bilda andra grupper.

Hur många personer som ska ingå i intervjugruppen råder det delade åsikter om. Trost (1997) nämner fem personer som ett lämpligt antal medan Patton (1990) anser att sex till åtta personer kan vara lagom. Antalet intervjupersoner måste väljas utifrån antalet intervjuare och intervjuarnas tidigare erfarenheter av gruppintervjuer. Vad man dock bör tänka på är att vid alltför många deltagare kan det bli svårt att urskilja personernas utsagor i en eventuell bandinspelning. Gruppen får heller inte vara så stor att intervjuaren inte kan strukturera intervjun och styra den så att alla kommer till tals.

Relationen mellan intervjuaren och intervjupersonerna blir annorlunda i en gruppintervju än vid enskilda intervjuer. I grupsituationen får forskaren en mindre framträdande roll då han/hon blir en del av en större grupp. Ju större grupp, desto mindre roll av utfrågare får intervjuaren (Krag Jacobsen, 1993). Intervjuaren bör ändå inta en aktiv roll och hindra en person från att dominera hela gruppen, uppmuntra tystlåtna personer att prata och försöka få svar som kan täcka hela gruppens åsikter annars är syftet med gruppintervjuer förstört. Intervjuaren bör även vara känslig för situationen så att konflikter kan avväjas (Fontana & Frey, 1994).

Ett etiskt problem med gruppintervjuer är tystnadsplikten. Intervjuaren har "tystnadsplikt", men det har inte övriga deltagare. De kan berätta för utomstående vad en viss person har sagt eller gjort vilket kan utnyttjas mot denne (Trost, 1997).

3.6.1 Familjeintervjuer

En speciell form av gruppintervju är familjeintervjun. När familjen som enhet undersöks genomförs ofta enskilda intervjuer med de olika medlemmarna. En vanlig frågeställning är hur individen upplever sin familj i något avseende. Utgångspunkten är således individen och hans/hennes uppfattningar och handlingar i förhållande till de

andra familjemedlemmarna. Intervjuer om familjen genomförs med individer. Vid redovisning av resultaten av en sådan undersökning redogörs således för mannens, kvinnans och barnens uppfattningar, som sedan ställs mot varandra. Ofta uppkommer problem när uppgifter inte överensstämmer (Andersson, 1993). Intervjuaren försätts i ett dilemma om han/hon ska lämna ut de olika parternas versioner till andra familjemedlemmar. Ska intervjuaren ta ansvar för de konsekvenser det kan få?

För att lösa dilemmat kan man välja att se familjen som en naturligt sammansatt grupp. Familjen betraktas som en enhet och inte som en grupp bestående av enskilda individer. För att undersöka förhållanden som rör hela familjen kan gruppintervjuer genomföras istället för enskilda intervjuer. Frågeställningen blir en annan, eftersom man då är intresserad av familjens sätt att tillsammans beskriva sitt familjeliv eller något annat som rör familjen. Intervjuaren får därigenom en uppfattning om hur familjen som enhet ser på ett fenomen (Andersson, 1993).

Fördelarna med en familjeintervju är att familjemedlemmar kan hjälpas åt att komma ihåg en händelse eller ett förlopp. De påminner varandra och när de rekonstruerar händelser aktualiseras konflikter, glädjeämnen, misslyckanden etc. Intervjuaren har även möjlighet att iaktta samspelet i familjen. Det går att se vem som styr, vem som har rätt att uttrycka sig först etc (se avsnitt 8.10). Att enbart studera hur samtalet förs kan säga mycket om andra situationer. Nackdelen är att svaren och berättelserna kan bli de som accepteras i familjen, dvs familjenormen. Vissa frågor kan vara känsliga att diskutera öppet i en familj och svaren blir således knappa.

Sociologen Andersson (1993) har efter att i sitt avhandlingsarbete intervjuat några familjer under flera års tid konstaterat flera svårigheter med metoden. Gruppsamtalets konst är mycket energikrävande och kräver hög koncentrationsförmåga. Det krävs mycket energi för att se till att alla kommer till tals, att intervjun inte går för långt utanför undersökningens frågeställning och för att hantera konflikter. Han konstaterar att vid konflikter i familjen hamnar intervjuaren i situationen att han ska agera domare och avgöra vem som har rätt och fel. Andersson försökte undvika situationen genom kommenta-

ren: jag hör att ni har helt olika uppfattningar här och vi kommer kanske inte längre just nu.

3.7 Val av intervjupersoner

Patton (1990) menar att en av de största skillnaderna mellan kvalitativa och kvantitativa undersökningar är urvalet. Kvalitativa undersökningar strävar efter djup och relativt små urval, ibland används till och med ett enda fall, som väljs ut ändamålsenligt. Kvantitativa undersökningar är däremot beroende av ett större antal fall. Urvalet ska vara slumpmässigt och statistiskt representativt, vilket tillåter statistiska generaliseringar till en större population. Ändamålsenligt urval (*purposeful sampling*) går ut på att välja informationsrika fall för att djupstudera dessa. De valda personerna ska ge kunskap om frågor av central betydelse för undersökningen.

Valet av undersökningspersoner är avgörande för undersökningen då fel personer i urvalet kan leda till att frågeställningen inte kan besvaras och undersökningen blir värdelös (Holme & Solvang, 1991).

Forskaren kan också välja ut fall som är rika på information för att de är ovanliga eller avvikande. Etnometodologer studerar *avvikande fall* för att se hur dessa skiljer sig från gängse normer, det avvikande tydliggör normer som finns. Man kan även välja ut ovanliga fall som ger uttryck för det fenomen man avser att undersöka. *Avvikande fall* kan kritiserats för att vara för extrema. Forskaren kan då välja fall som inte utgör ytterligheter, ett sk *intensitetsurval* (*intensity sampling*). (Patton, 1990).

En annan möjlighet är att välja ut fall som har haft avgörande betydelse för ett händelseförlopps utveckling, sk *critical case sampling*. Ett alternativt tillvägagångssätt vid urval är att studera fall som möter ett förutbestämt kriterium, sk *criterion sampling*. Exempelvis kan personer som varit med om en viss typ av händelse eller genomgått en viss typ av behandling väljas ut .

En av de vanligaste formerna av urval är *bekvämlighetsurval*, där bekvämlighet, tillgänglighet och resurser avgör urvalet. Detta är den minst önskvärda formen av urval då den varken är ändamålsenlig eller strategisk (Patton, 1990).

Om forskaren känner till eller får tag i ett informationsrikt fall kan han/hon fråga personen om han/hon känner till någon annan som uppfyller visst kriterium. Personen rekommenderar någon, som i sin tur rekommenderar någon annan o.s.v. Detta kallas *snöbollsurval*. Den här typen av urval är vanligt förekommande i undersökningar om känsliga ämnen. Svårigheten är att folk inte vill skylta öppet med exempelvis drogmissbruk eller homosexualitet och att det saknas register och urvalsramar för individerna. Forskaren får då lita till att kontakt med en person kan leda vidare till kontakt med fler personer.

Om syftet är att undersöka hur olika individer upplever ett fenomen ska man försöka få stor bredd i sitt material. Det samma gäller då forskaren vill veta om det finns teman som är gemensamma för många och olika människor. Intervjupersonerna ska då vara så olika som möjligt vad gäller variabler som teoretiskt sett kan påverka uppfattningen, exempelvis kön, ålder, utbildning. Genom det *strategiska urvalet* försöker således forskaren få fram en bredd, en variationsrikedom hos det studerade fenomenet. Ju fler aspekter man täcker in, desto rikare bild antar man att man får av fenomenet. Forskaren studerar således flera individer/situationer/organisationer. Trost (1997) har utvecklat ett verktyg för strategiskt urval. Inte sällan görs detta urval utifrån kunskap baserad på tidigare kvantitativa studier. Först väljer man ut ett antal variabler eller karakteristika som har eller som man tror har teoretisk betydelse för undersökningen. Det kan exempelvis vara kön, ålder eller utbildning. Sedan väljer man ut iakttagbara egenskaper bland variablerna. Exempelvis när det gäller ålder kan man skilja på unga, medelålders och gamla. Utifrån detta skapas ett schema över egenskaperna.

Tabell 1. Hjälpreda för urval av intervjupersoner

Kön	Män				Kvinnor			
	barn		vuxna		barn		vuxna	
Ålder	hög	låg	hög	låg	hög	låg	hög	låg
Utbildning	hög	låg	hög	låg	hög	låg	hög	låg
Celler	A	B	C	D	E	F	G	H

Ju fler variabler, desto fler blir cellerna. Det kan hända att vissa celler inte motsvaras av verkligheten, exempelvis A och E (se ovan) som utgör barn med hög utbildning. Syftet med schemat är emellertid att visa vilka grupper som finns och sedan överväga om det är möjligt och i enlighet med syftet att intervjua alla de olika grupperna eller bara välja vissa. Om forskaren vill fånga variationer, inte en gemensam kärna, väljer han/hon ut personer från varje grupp.

Om syftet däremot är att belysa en speciell grupps inställning till ett fenomen försöker man hitta mer homogena intervjupersoner i fråga om de teoretiskt viktiga bakgrundsvariablerna. Man väljer då fall inom *en* grupp man valt ut, exempelvis vuxna kvinnor med hög utbildning vilket motsvaras av cell G i tabell 1. Syftet blir att utförligt och grundligt beskriva gruppen, sk *homogent urval*. Då kan det räcka med få informationsrika fall. Denna form av urval kan göras efter en kvantitativ studie då grupper som avviker från gängse beteende har identifierats. De kan utgöra en grupp som är intressant att studera närmare.

Det finns olika strategier för att välja ut intervjupersoner. Flera av de strategier som behandlas ovan kan kombineras.

3.7.1 Antal intervjuer

Antalet intervjuer i kvalitativa undersökningar upplevs ofta som litet i förhållande till kvantitativa undersökningar som har krav på representativitet. Då urvalet vid kvalitativa studier sker av andra syften blir även kraven på antal intervjupersoner andra än vid enkätundersökningar. Det finns inga regler för hur många intervjuer som behövs för en kvalitativ undersökning (Patton, 1990). Det är viktigt att forskaren tänker igenom vad det är han/hon frågar efter och vilket djup han/hon tänker sig med sin undersökning. Livshistorier kan exempelvis vara utförliga och djuplodande. Det kan räcka med ett mindre antal intervjuer. Även analysmetoden kan ha avgörande betydelse för antalet intervjuer. Exempelvis används ett fåtal intervjuer vid sk dekonstruktion (för utförlig diskussion se Martin, 1990).

Om antalet intervjuer blir stort kan det bli svårt för forskaren att överblicka sitt material och tolkningarna blir ytliga. Om antalet intervjuer är för litet kan intervjuaren gå miste om, för frågeställningen, betydelsefulla dimensioner och variationer. En enkel regel är att sluta intervjua när nya intervjuer inte tillför någon ny information eller nya tolkningsmöjligheter. Detta benämns ofta *teoretisk mättnad*. Regeln är att det är bättre med kvalitet än kvantitet. Kvalitet innebär noggranna förberedelser och grundliga analyser av intervjuerna. Syftet ska hellre vara att säga *mycket om lite* än att säga *lite om mycket* (Silverman, 1993). Det finns nästan alltid möjlighet att utöka antalet intervjuer efter hand om man behöver.

Ofta avgörs även antalet intervjupersoner av den tid och de resurser som finns för att genomföra en undersökning. Även i detta sammanhang kan man förespråka mindre antal intervjuer och djupare analys av dessa. Det kan t o m räcka med ett enda fall eller fallstudie. Begreppet fallstudie används flitigt i undersökningar och ibland råder det oklarheter om vad det är. Vi menar att det innebär undersökning av en enhet vilket kan vara en person, en familj, en organisation etc.

Svårigheten med det enstaka fallet är att lyfta upp kunskapen från detta till det allmängiltiga. Detta är en konst som Asplund ger prov på (se t ex 1987) genom att problematisera det självklara och ställa frågor och argumentera för de svar han drar ut ur kunskapen om det enstaka fallet. Detta är mycket intellektuellt krävande, men ingen omöjlighet. En intensiv fallstudie kan, genom ett stort antal intervjuer och eventuellt observationer, räcka för att kunna generalisera till andra grupper (Kvale, 1997).

Vi tänkte här endast kort nämna något om möjligheten att generalisera, dvs uttala sig om fler än de i undersökningen studerade individerna/organisationerna/fenomenen. Vad vi först vill fastslå är att det går att dra generella slutsatser även i kvalitativ forskning. I kvantitativ forskning "garanteras" generaliserbarheten genom representativa urval och signifikanstester. I kvalitativ forskning möjliggörs generalisering genom teoretiskt förankrade strategiska urval och en analys där resultat från det enstaka fallet eller de fåtaliga fallen lyfts upp till en teoretisk allmängiltig abstraktionsnivå. Kvale (1997) benämner det *analytisk generalisering* för att särskilja den från den *naturalistis-*

ka, som vilar på personlig erfarenhet, och den *statistiska*. Analytisk generalisering innebär att man inte nöjer sig med att beskriva den empiriska ytstrukturen, utan att man går därunder och söker djupstrukturer (mönster), som *om* de är giltiga förklarar den ytstruktur som påträffats (Alvesson & Sköldberg, 1994).

Analytisk generalisering innebär att man gör en välöverlagd bedömning om i vad mån resultaten från undersökningen kan ge vägledning för vad som kommer att hända i en annan situation. Den bygger på en analys av likheter och skillnader mellan de båda situationerna. /.../ en påståendelogik./.../ Genom att specificera stödjande belägg och klarlägga argumentering kan forskaren göra det möjligt för läsaren att bedöma riktigheten i generaliseringsanspråket (Kvale, 1997:210 f).

Således kan man rimligtvis generalisera resultat även utifrån endast *ett* studerat fall. Utifrån exempelvis *en* fallstudie av en organisation kan man dra slutsatsen att resultatet man kommit fram till inte gäller enbart den studerade organisationen, utan bör rimligtvis gälla också för andra organisationer med liknande struktur och betingelser. Viktigt att påpeka är dock att den studerade organisationen inte utgör en mall för hur andra organisationer är, utan att den utgör en *metafor* som man kan använda sig av för att lära sig något om andra organisationer (jfr Alvesson & Sköldberg, 1994, om teoriers domäner och tillämpningsområden, det trilaterala sanningsbegreppet samt abduktion).

Att tala om generalisering inom kvalitativ forskning ser vi dock som ett tecken på att man inte riktigt kan frigöra sig från det positivistiska arvet. Man fortsätter att eftersträva regelbundenheter, lagar och kausala förklaringsmodeller i allt som studeras. Att generalisera är dock inte nödvändigtvis det mest fruktbara momentet i kvalitativ forskning. Om man accepterar ståndpunkten att forskning inte kan skapa objektiv och säker kunskap, utan kunskap är relativistisk och konstruerad, dvs en social produkt, blir en diskussion om representativitet och generaliserbarhet mindre intressant (för en mer utförlig diskussion om relativismbegreppet, se t ex Alvesson & Sköldberg, 1994). Likaså blir begrepp såsom validitet och reliabilitet, vilka för-

utsätter regler som refererar till en objektiv och mätbar verklighet utanför forskarens rapporterade resultat, om inte kontroversiella så svårhanterliga. För att inte hamna allt för långt utanför föreliggande rapports syfte avslutar vi diskussionen här. Det vi här har snuddat vid benämns i litteraturen som kvalitativ forsknings *legitimitetskris*. Den intresserade läsaren hänvisas för en fortsatt diskussion kring generaliserbarhet, validitet och trovärdighet i kvalitativ forskning till exempelvis Sundberg (1988), Polkinghorne (1989), Salner (1989), Kvale (1997) eller Denzin (1997).

3.8 Registrering av intervjuer

Forskaren behöver någon form av hjälpmedel för att registrera intervjun. Vanligast är att använda sig av bandspelare eller att anteckna under intervjun. De båda metoderna har sina för- och nackdelar. Fördelen med bandspelare är att intervjun får karaktären av ett samtal. Forskaren får möjlighet att koncentrera sig på vad intervjupersonen säger och hur samtalet ska fortlöpa. Efter intervjun finns det möjlighet att lyssna på samtalet som kan återges ordagrant och innehåller vissa icke verbala uttryckssätt. Forskaren får dessutom möjlighet att höra sina egna misstag vilket möjliggör reflektion och framtida förbättring (Trost, 1997). Om man är flera intervjuare eller om forskaren har assistenter som genomför intervjuer är bandinspelningar mer eller mindre nödvändigt för att den eller de som analyserar intervjuerna ska kunna lyssna av dem och därigenom få en känsla för materialet. Nackdelarna med bandinspelningar har främst att göra med att intervjupersonerna kan få svårt att känna sig avslappnade, vilket kan ge en sämre intervju. Våra erfarenheter som intervjuare är dock att de flesta intervjupersoner brukar glömma bort bandspelaren efter inledningsskedet. Bandinspelningar kan vara problematiska i bullriga miljöer. Förlitar sig forskaren enbart på bandinspelning kan en dålig inspelning skapa problem vid analysen då mycket information kan ha gått förlorad.

Fördelen med att anteckna är att anteckningarna går att använda som stöd för minnet och komplement till dåliga bandinspelningar. Genom att anteckna uppstår naturliga pauser och forskaren behöver inte stirra på intervjupersonen. Nackdelen är dock att det kan vara svårt att skriva samtidigt som man håller igång en diskussion. Antecknandet kan skapa en konstlad situation då intervjupersonen görs uppmärksam på vad han/hon säger. Intervjupersonen kan tolka febrilt antecknande som ett tecken på att han/hon säger något intressant och när intervjuaren slutar att anteckna ses detta som ett tecken på att intervjuväret är ointressant. Antecknande kan således skapa osäkerhet hos intervjupersonen. Intervjuaren kan på så vis använda antecknandet som styrmedel för att markera när intervjupersonen inte håller sig till ämnet.

Många gånger kan det vara bra att kombinera bandinspelningar med anteckningar eftersom allt inte fastnar på ljudband. Anteckningar om intervjusituationen, vad man såg, vad som hände, vad som gick trögt/lätt etc. kan vara värdefull information vid den senare analysen.

Det krävs att intervjuaren funderar över vilken dokumentation som är lämpligast för undersökningen främst med tanke på hur han/hon ska analysera innehållet. Om man har valt att spela in intervjuerna på band måste man också fundera över om man ska skriva ut intervjuerna, och i så fall hur detaljerat det ska ske. En del analysmetoder, t ex diskursanalyser, kräver fullständigt transkriberade intervjuer, vilket är omöjligt utan bandinspelning. Forskare som använder sig av andra analysmetoder skriver inte alltid ut intervjuerna, utan gör sin analys genom att lyssna av banden. Detta tillvägagångssätt sparar tid, men gör det svårt att överblicka all data (Repstad, 1993).

4 Observation

I det här avsnittet definierar vi begreppet observation och vad som är karakteristiskt för denna metod. Vi diskuterar vilka miljöer man kan få tillträde till och några kriterier man bör tänka på i samband med urvalet. Vidare behandlar vi val av tidpunkt, individer och platser för observationen. Graden av interaktion med de studerade och forskarens olika roller diskuteras också i detta kapitel. Kapitlet avslutas med hur man kan dokumentera det man observerat.

4.1 Vad är observation?

Observationer har utgjort grunden för en stor del av den kvalitativa forskningen (Silverman, 1993; Taylor & Bogdan, 1984). En del forskare hävdar t o m att observationer är kärnan i *all* samhällsvetenskaplig forskning; dels har observationsformen stora likheter med vårt vardagliga sätt att begripliggöra verkligheten, dels har datainsamlingsmetoden en lång historia (Adler & Adler, 1994; Atkinson & Hammersley, 1994; Hammersley & Atkinson, 1995). Som medlemmar i ett samhälle gör vi ständigt observationer som kan hjälpa oss att tolka andra människors beteende och styra vårt eget beteende på ett ändamålsenligt sätt. Skillnaden mellan "lekmannamässig" och vetenskaplig observation är att den senare sker på ett systematiskt sätt i syfte att belysa en viss frågeställning (Ely, 1993; Adler & Adler, 1994).

Observationer började användas av antropologer i slutet av 1800-talet. Antropologerna anser att man måste ägna sig åt en längre tids

observationer i subjektens naturliga miljö för att verkligen förstå den studerade gruppen och deras sociala handlingar (Silverman, 1993; Atkinson & Hammersley, 1994). Idag används observationer av forskare från en mängd olika discipliner och det råder en viss förvirring om vad begreppet observation egentligen innebär. Dessutom florerar det flera olika benämningar såsom deltagande observation, fältundersökning och kvalitativ observation (Holme & Solvang, 1991).

En del forskare använder observation (eller någon annan av de ovan nämnda närliggande termerna) som ett *paraplybegrepp* för alla kvalitativa metoder, dvs observation inkluderar såväl intervjuer och dokumentanalyser som direkt observation och samspel med de studerade människorna (Ely, 1993). En del av de forskare som utgår från denna breda syn tycks dessutom likställa observation med *etnografisk forskning*, vilket i sin tur kan beskrivas som en antropologiskt inspirerad riktning som bygger på en längre tids närkontakt med en grupp människor i syfte att förstå deras kultur (Alvesson & Sköldberg, 1994; Hammersley & Atkinson, 1995). En tredje grupp av forskare ser däremot observationer som en av flera *kvalitativa datainsamlingsmetoder* där man först och främst samlar in information genom att iakta och delta i andra människors samspel (Lundahl & Skärvad 1992; Ely, 1993).

I vårt fältarbete har vi främst utgått från den sistnämnda synen på observationer. Samtidigt vill vi poängtera att det är svårt att renodla de olika typerna av datainsamlingsmetoder. Observationer innebär sällan att man enbart tittar, utan också att man lyssnar och ställer frågor. Ofta kombinerar man således observationer med informella eller formella intervjuer (Adler & Adler, 1994). Om datainsamlingen är enbart visuell har forskaren ingen möjlighet att belysa eller bekräfta sina egna tolkningar med individernas egna utsagor. En del hävdar därför att det är mer eller mindre nödvändigt att kombinera observationer med någon form av intervjuer (Adler & Adler, 1994).

Vi kan alltså konstatera att det inte är helt lätt att entydigt definiera och skilja observationer från andra kvalitativa metoder. Det finns ändå några särskiljande kännetecken på observationsformen. Ett sådant kännetecken är att forskaren är tillsammans med eller befinner

sig i direkt anslutning till undersökningspersonerna och deras aktiviteter eller samspel (Holme & Solvang, 1991).

Vad som också är karakteristiskt för observationer är att människor studeras i sin naturliga miljö, inte i konstruerade miljöer såsom i formella intervjuer och experiment. Strävan är att följa det naturliga flödet av händelser, och att styra undersökningspersonerna i så liten utsträckning som möjligt (Adler & Adler, 1994; Hammersley & Atkinson, 1995). Givetvis finns det risk för att det uppstår en viss observationseffekt, men denna effekt går att minimera och styra på olika sätt (se nedan).

Vidare präglas observationer av ett intresse för det vardagliga. Silverman (1993: 30) uttrycker det på följande sätt: "... social science observation is fundamentally about understanding the routine rather than what appears to be exciting". Det handlar således om att få det vardagliga och triviala att framstå som "exotiskt" och att medvetandegöra det som tas för givet (Silverman, 1993; Hammersley & Atkinson, 1995) eller det som Polanyi (1983, citerad efter Sundberg 1988) benämner *tacit knowledge*.

Ovanstående pekar på att observationer är den metod som i störst utsträckning bygger på närhet till de studerade individernas vardagliga liv. Dessutom krävs det ofta att man som observatör vistas en relativt lång tidsperiod i den kontext och bland de människor som ska studeras. Detta innebär samtidigt att det är denna metod som kräver störst flexibilitet från forskarens sida

4.2 Att få tillträde till olika miljöer

Observationer, liksom i viss mån all kvalitativ forskning, kan inte planeras i detalj. Forskaren bör ha en metodologisk och en teoretisk referensram samt en generell frågeställning som styr arbetet. Ofta specificeras undersökningen allt eftersom forskaren får en ökad insikt i det som studeras (Taylor & Bogdan, 1984; Alvesson & Skoldberg, 1994; Hammersley & Atkinson, 1995).

Bland det första man måste bestämma sig för är vilken typ av *miljö* det är man vill studera. Forskaren är dock sällan så privilegierad att han/hon exakt kan specificera den typ av miljö som ska studeras. Det är ofta svårt att få tillträde till en viss miljö, och valmöjligheterna kan därför vara begränsade. Ibland tvingas man också att ta hänsyn till praktiska aspekter såsom geografiskt avstånd vid valet av observationsmiljö. Detta innebär att frågeställningarna i praktiken ofta måste anpassas efter den typ av miljö som man tillåts tillträda och som man av praktiska skäl kan tillträda (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995).

Det enklaste torde vara att genomföra observationsstudier i *offentliga miljöer* såsom gator, affärer, flygplatser, restauranger etc. Vem som helst kan få tillträde till och vistas i sådana miljöer, det är det som gör dem offentliga. Å andra sidan kan det ibland vara svårt att som observatör bete sig på ett "naturligt" sätt i offentliga miljöer. Ögonkontakten är oftast minimal och våra aktiviteter i offentliga miljöer är tämligen flyktiga och övergående till sin natur (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995). I vissa fall kan det vara nödvändigt att forskaren informerar en del av de studerade personerna om undersökningen. Ska man t ex observera människors köpbeteende i en viss typ av affär kan det vara lämpligt att informera affärsinnehavaren om undersökningen. Risker är annars att forskarens frekventa och omfattande närvaro gör att han/hon misstänks för att vara en tjuv.

För att få genomföra observationer i olika typer av *formella organisationer* krävs det vanligtvis att man får tillstånd av någon av de ansvariga inom organisationen. De här nyckelpersonerna kan ses som en typ av *gatekeeper*, och det gäller att övertyga honom/henne om att undersökningen inte kommer att skada eller störa organisationen på något sätt. Om man lyckas få tillträde till en organisation kan nästa problem vara att gatekeepern försöker styra frågeställningar och urvalet för att bilden av organisationen ska bli så fördelaktig som möjligt. Även om gatekeepern inte direkt försöker påverka undersökningen riskerar man att få ett begränsat urval eftersom det lätt blir de personer som gatekeepern själv har god kontakt med som blir föremål för undersökningen (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995).

För att få tillträde till *privata miljöer* såsom människors hem krävs det ofta att man går via sina egna kontakter. Man börjar med att fråga bekantas bekanta om de kan tänka sig att delta i en undersökning. Om dessa ställer upp och man vinner deras förtroende kan man gå vidare med att be dem presentera undersökningen för någon av sina bekanta. Man gör således ett sk snöbollsurval (se avsnitt 3.7).

Då man kontaktar en gatekeeper i en organisation eller en bekant (som också kan ses som en slags gatekeeper) för att få tillträde till en undersökningsmiljö måste man ha tänkt över hur man ska presentera sin undersökning och dess syfte på bästa sätt. Åsikterna om vad som är "bästa sätt" varierar dock och här spelar etiska överväganden in. En del forskare hävdar att en god etik kräver att forskaren berättar allt om undersökningens syfte och dess uppläggning. Andra anser dock att detta varken är rimligt eller önskvärt. Observationsformens flexibla natur innebär att såväl syfte som design kan förändras under undersökningens gång. Det finns också fall där man riskerar att påverka de studerade individernas beteende genom att berätta exakt vad det är man undersöker. Istället för att berätta allt kan man välja att inledningsvis ge en vag, men sanningsenlig beskrivning av undersökningen. Efterhand som man får ett ökat förtroende och blir allt mer säker på undersökningens uppläggning kan man berätta mer detaljer om undersökningen (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995).

4.3 Val av tid, människor och plats

När man väl har fått tillträde till en eller flera undersökningsmiljöer måste man göra vissa urval inom dessa. Hammersley och Atkinson (1995) hävdar att detta urval bör göras utifrån följande dimensioner: tid, människor och plats.

Tiden styr oftast vårt beteende och våra handlingar, och om vi endast studerar en viss tid på dygnet, en viss vecka, en viss årstid etc. kan detta få avgörande konsekvenser för resultatet. För att få

bättre utdelning på sina observationer väljer man ofta ut tidpunkter som är händelserika eller speciella på något sätt, men problemet kan vara att dessa episoder är just speciella och att de inte säger någonting om det vardagliga (Alvesson & Köping, 1993; Hammersley & Atkinson, 1995). Som exempel kan nämnas att den kvalitativa forskningen om organisationskulturer tenderar att betona speciella riter och ceremonier (såsom julfester och stormöten), men frågan är om inte mer vardagliga fenomen såsom organiseringen och utförandet av arbetet säger mer om organisationskulturen (Alvesson, 1993).

De flesta undersökningsmiljöer innehåller olika grupper av *människor* och man måste därför göra någon typ av urval av människor som ska observeras. Då det är relevant kan urvalet göras utifrån traditionella demografiska kriterier såsom kön, yrke och ålder. I vissa fall måste forskaren ge sig ut på fältet för att kunna finna relevanta urvalskriterier (sk *observer-identified categories*). Det kan också vara så att de studerade individerna själva använder vissa kategoriseringar som kan tjäna som urvalskriterier (sk *member-identified categories*) (Hammersley & Atkinson, 1995).

Slutligen måste man ibland välja ut olika *platser* eller sociala rum för observationen. Hammersley och Atkinson (1995) hävdar att en viktig distinktion kan vara Goffmans (1959) åtskillnad mellan främre och bakre regioner. Den främre regionen är själva scenen, den plats där framträdandet äger rum, och där försöker man att ge intryck av att man upprätthåller och följer vissa normer. Den bakre regionen är den plats där man kan ta av sig sin mask, koppla av och förbereda nästa framträdande. I en skola kan lärosalen sägas tillhöra den främre regionen medan lärarrummet tillhör den bakre regionen (Goffman, 1959).

En sista aspekt av en undersöknings design rör hur många miljöer eller fall man bör studera och under hur lång tid. Precis som i alla andra undersökningar är det nödvändigt att göra en avvägning mellan strävan att uppnå djup eller bredd (se avsnitt 3.7.1). Åsikterna om hur lång tid den kvalitativa observatören bör vistas i undersökningsmiljön varierar kraftigt. En del hävdar att man måste tillbringa minst ett år i den studerade miljön för att man ska kunna uppnå den förståelse som krävs för en vetenskaplig beskrivning. I de fall då forskaren inte förflyttar sig till en miljö eller kultur som är helt främmande

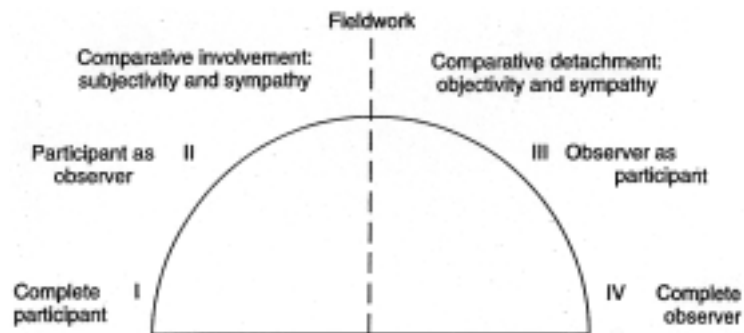
brukar dock tidskravet skäras ned väsentligt (Arnstberg, 1992; Alvesson & Sköldberg, 1995). Precis som i intervjuundersökningar kan ett riktmärke vara att fortsätta undersökningen tills teoretisk mättnad uppnåtts.

4.4 Olika observatörsroller

Som observatör kan man inta flera olika roller. Undersökningens frågeställning och observationsmiljö är två faktorer som inverkar på valet av observatörsroll. I litteraturen förekommer det flera sätt att beskriva olika varianter av observatörsrollen (se t ex Holme & Solvang, 1991; Lundahl & Skärvad, 1992; Atkinson & Hammersley, 1994; Adler & Adler, 1994; Hammersley & Atkinson, 1995). En gemensam nämnare för de flesta av dessa resonemang är fokuseringen på följande dimensioner: dold kontra öppen observation samt deltagande kontra icke-deltagande observation.

Öppen observation innebär att de studerade känner till att de deltar i en undersökning. I *dold observation* vet däremot ingen om att de observeras. Det finns också ett slags mellanting av dold och öppen observation då en del av de studerade individerna känner till undersökningen, medan andra inte gör det (Holme & Solvang, 1991; Atkinson & Hammersley, 1994). Nästan alla observationer är dessutom i viss mån dolda i den meningen att forskaren sällan berättar allt om undersökningen (Taylor & Bogdan, 1984).

Deltagande versus *icke-deltagande observation* har att göra med i vilken grad man interagerar med subjekten och vilken typ av aktiviteter man deltar i. I nedanstående figur visas en modell över olika grader av deltagande i observationsmiljön.

Figur 1 Olika observatörsroller (Junker, 1960:36, återgiven av Hammersley & Atkinson, 1995: 104).

Modellen illustrerar på ett bra sätt att olika observatörsroller inte är klart åtskilda, utan gränserna mellan dem är flytande. Man kan dock kritisera benämningen av roll II och III då det är svårt att skilja dem åt. Benämningarna i sig säger ingenting om vad rollerna innebär.

I rollen som fullständig deltagare (*complete participant*) intar forskaren en helt dold observatörsroll. Exempel på den här typen av observatörsroll är då forskaren observerar i en miljö han/hon redan är medlem i. Ett annat exempel är då forskaren ansluter sig till en organisation som om han/hon vore en vanlig medlem, men med syfte att bedriva forskning. En del forskare hävdar att detta är den ideala rollen och att det är nödvändigt att bli en äkta medlem för att kunna nå en genuin förståelse för de personer som studeras. En nackdel är risken att bli avslöjad, vilket kan leda till förödande konsekvenser för forskningsprojektet och stor besvikelse eller ilska hos de observerade. Detta är således en roll förenad med etiska problem. Ett annat problem är att forskaren är begränsad till de beteenden som är naturliga för den roll han eller hon intagit (Holme & Solvang, 1991; Adler & Adler, 1994; Hammersley & Atkinson, 1995). I vissa situationer kan det t ex vara svårt att föra ingående samtal om undersökningens ämnesområde då detta inte ingår i det normala rollbeteendet.

Till skillnad från rollen som fullständig deltagare innebär rollen som fullständig observatör (*complete observer*) att forskaren inte har någon kontakt med de observerade. Observation genom en sk *one-way mirror* och observation av människors beteenden på gatan genom ett kaféfönster är exempel på en fullständig observatörsroll.

Trots att rollerna som fullständig observatör och fullständig deltagare skiljer sig fundamentalt åt delar de också flera likheter. En sådan är att båda rollerna innebär dold observation; inte i något av fallen interagerar observatören som en forskare med de studerade. Detta innebär samtidigt att de här rollerna kan medföra mindre problem med observationseffekter. Å andra sidan finns det som ovan nämnts begränsningar i vad som naturligt kan observeras och forskaren tvingas dessutom leva med risken att bli avslöjad (Holme & Solvang, 1991; Hammersley & Atkinson, 1995). Den dolda observationen är också av etiska skäl problematisk. En del forskare hävdar att alla människor måste ha rätt till att säga nej till att ingå i en undersökning medan andra anser att det är upp till varje forskare att själv bestämma vad som är etisk forskning (för en utförlig diskussion om etiska problem i samband med dold observation, se Henriksson & Månsson, 1996).

Enligt Hammersley och Atkinson (1995) intar de flesta observatörer en position mellan de två extremvarianterna som fullständig deltagare och fullständig observatör. En sådan mellanposition är rollen som *observer as participant*, vilket betecknar en observatör som interagerar mycket sparsamt med de studerade individerna. Ett exempel skulle kunna vara en forskare som observerar formella möten inom ett företag, utan att aktivt delta i dem. Den här rollen innebär att observatören upprätthåller sin forskarroll och inte etablerar några djupare vänskapsrelationer till de som studeras (Adler & Adler, 1994).

Rollen som *participant as observer* innebär att forskaren deltar i de flesta av den studerade gruppens aktiviteter för att kunna förstå subjektens perspektiv. Till skillnad från rollen som fullständig deltagare innebär dock inte den här rollen att forskaren införlivar den studerade gruppens mål och värden, dvs forskaren undviker att *go native*. Såväl *observer as participant* som *participant as observer* innebär att observationen är öppen (Adler & Adler, 1994; Hammersley & Atkinson, 1995).

Vi har tidigare nämnt att den kvalitative forskarens strävan är att följa det naturliga flödet av händelser i en observationsundersökning. Problemet är dock att en observatör genom sin blotta närvaro kan påverka de personer som observeras. Frågan är om det observerade ingår i de studerades normala beteende eller om det är något som

”spelas upp” på grund av forskarens närvaro. Den dolda rollen som fullständig observatör innebär relativt små risker för observationseffekter. I rollen som fullständig deltagare är observationen också dold och såtillvida är risken för observationseffekter tämligen liten. Det bör dock betonas att trots att observationen är dold kan forskarens närvaro och interaktion med de studerade medföra observationseffekter. Även om de studerade personerna inte är medvetna om att de ingår i en undersökning kan deras beteende, utsagor, attityder etc. påverkas av att forskaren deltar i gruppens samspel (Lundahl & Skärvad, 1992; Ely, 1993; Hammersley & Atkinson, 1995).

De olika formerna av öppen observation löper relativt stor risk att generera någon form av observationseffekt. För att minska observationseffekterna bör forskaren inte föra anteckningar öppet och undvika att ställa en mängd strukturerade frågor till de personer som observeras. För att lättare smälta in i miljön kan forskaren också anpassa sin klädsel, sitt sätt att tala och sitt övriga uppförande. Dessa råd gäller även för den forskare som bedriver dold observation eftersom han/hon annars riskerar att bli avslöjad. I öppen observation är det inte nödvändigt att observatören fullständigt försöker efterlikna de studerades stil, men man bör sträva efter att åtminstone närma sig individerna så att skillnaderna blir mindre markanta (Taylor & Bogdan, 1984; Holme & Solvang, 1991; Hammersley & Atkinson, 1995).

Sätten att undvika observationseffekter utgör samtidigt olika tillvägagångssätt för att skapa förtroende och närhet till de studerade. Då strävan är att studera ett fenomen ur subjektens perspektiv måste forskaren etablera en relation till de studerade individerna, men detta kan vara både svårt och tidsödande. Det är här viktigt att man som forskare visar att man verkligen är intresserad av individernas aktiviteter och att man anpassar sig till deras rutiner. Det kan också vara nödvändigt att man försöker hitta gemensamma samtalsämnen och inte omgående inleder med att observera eller fråga ut personerna om det som har med undersökningen att göra. Kort sagt handlar det om att använda sin sociala förmåga och visa att man är en normal och hygglig människa för att vinna de studerades förtroende (Taylor & Bogdan, 1984; Ely, 1993; Hammersley & Atkinson, 1995).

Samtidigt som det är viktigt att skapa en närhet till de studerade individerna måste man som forskare upprätthålla en viss distans till dem. En alltför nära relation till subjekten kan leda till att forskaren undviker att redovisa sådant som riskerar att ställa de studerade i en dålig dager. Utan en viss distans till de personer som studeras riskerar forskaren att hamna i en situation där han/hon försvarar de studerades beteenden och värderingar istället för att analysera dem. Alltför mycket distans kan å andra sidan innebära att forskaren har svårt för att förstå de studerade personernas perspektiv (Taylor & Bogdan, 1984; Lundahl & Skärvad, 1992; Hammersley & Atkinson, 1995).

Forskaren bör således eftersträva en balans mellan personlig närhet och professionell distans. Detta innebär att man försöker förena två olika roller, dels rollen som medlem i den studerade gruppen, dels rollen som forskare. Observatören tvingas inta en marginell eller perifer position, som flera forskare upplever som obehaglig (Lull, 1976; Alvesson & Köping, 1993; Gillespie, 1995; Hammersley & Atkinson, 1995). Samtidigt är den här känslan av att vara otrygg och avvikande ett tecken på att man lyckats upprätthålla en balans mellan närhet och distans. Den dag då man som forskare känner sig som hemma i observationsmiljön har man troligen uppnått en alltför nära relation till de studerade (Hammersley & Atkinson, 1995).

4.5 Fältanteckningar

På något sätt måste det observerade dokumenteras annars faller det snart i glömska. Ett sätt är att göra skriftliga anteckningar under eller så snart som möjligt efter observationen. En del forskare hävdar dock att det är omöjligt att minnas alla detaljer på ett korrekt sätt och att det därför är bättre att använda sig av bandspelare eller videokamera (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995). Även dessa dokumentationsformer har dock sina nackdelar. Störande bakgrundsljud kan göra bandinspelningen ohörbar. En bandspelare förmår heller inte att dokumentera den icke-verbala kommuni-

tionen eller i vilken kontext observationen sker och det är därför nödvändigt att komplettera bandinspelningen med skriftliga anteckningar. På samma sätt innebär användningen av en videokamera vissa begränsningar. En videokamera kan enbart fånga in vissa aspekter, vinklar och platser och därför måste man även här göra kompletterande skriftliga anteckningar. Vad man också bör tänka på är att utskriften och bearbetningen av band- och videoinspelningar är väldigt tidskrävande (Hammersley & Atkinson, 1995).

Det finns således flera olika sätt att dokumentera det observerade, men det vanligaste är att den kvalitativa observatören förlitar sig på sitt minne och gör skriftliga anteckningar (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995). Vi har därför valt att gå något djupare in på den här formen. Resonemanget kommer främst att kretsa kring vad, hur och när man bör anteckna.

Om vi börjar med *vad* man ska anteckna kan vi konstatera att det givetvis är undersökningens frågeställning som styr vad det är som ska observeras och dokumenteras. Fältanteckningarna bör innehålla beskrivningar av såväl människors samtal och handlingar som kontextuella aspekter. Anteckningar om händelser och samtal bör ackompanjeras av beskrivningar av de studerades gester, tonfall, kroppsspråk, klädsel, frisyra och andra former av icke-verbal kommunikation. Lika viktigt är det att samtal och handlingar placeras in i en kontext; var utspelades händelsen och hur såg detta "rum" ut, vid vilken tidpunkt, vilka var närvarande etc (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995). Det är också viktigt att anteckna sådant som ter sig obegripligt eftersom de kan visa sig vara både begripligt och meningsfullt i ljuset av senare observationer (Taylor & Bogdan, 1984; Holme & Solvang, 1991).

Fältanteckningarna ska inte enbart inbegripa det som har hörts och setts, utan även det som har skett inom forskaren. Observatören bör således beskriva sina egna handlingar, upplevelser och känslor. Den här typen av anteckningar kan ha ett stort analytiskt värde (Taylor & Bogdan, 1984; Ely, 1993; Hammersley & Atkinson, 1993). Hammersley och Atkinson (1995) hävdar att observatörens egna känslor och upplevelser kan färga de relationer som uppstår mellan observatören och de observerade. Vidare anser författarna att observatörens personliga känslor och upplevelser påverkar vad han/hon anser vara

nämnvärt, konstigt, intressant, banalt etc. Taylor och Bogdan (1984) poängterar att som deltagande observatör är det sannolikt att man delar flera av sina känslor och upplevelser med dem man studerar. Det som observatören upplever *kan* således vara detsamma som de studerade upplever.

Då man gör sina fältanteckningar uppstår ofta analytiska idéer, och det är viktigt att även dessa skrivs ned eftersom de kan vara vägledande både för det fortsatta arbetet och den slutliga analysen.

En del forskare ger rådet att kontinuerligt skriva en form av analytiska PM som kan:

uppfattas som samtal med sig själv om vad som har inträffat under forskningsprocessen, vad man fått veta, vilka insikter detta givit, och vilka ledtrådar de ger rörande framtida agerande (Ely, 1993:90–91; jfr Hammersley & Atkinson, 1995).

Hur ska man då göra sina anteckningar? Fältanteckningarna utgör rådatan i en observationsundersökning och det är därför av största vikt att man gör fylliga och konkreta anteckningar. Kortfattade sammanfattningar av vad som observerats är alltså inte tillräckligt (Taylor & Bogdan, 1984; Ely, 1993, Hammersley & Atkinson, 1995). Enligt Hammersley och Atkinson (1995) bör man försöka att ge ordgranna beskrivningar av vad de studerade individerna sa. Då minnet sviker är det givetvis nödvändigt att forskaren summerar vad som sades. Det är dock viktigt att det i fältanteckningarna tydligt framgår vad som är direkta citat och vad som är forskarens egna summeringar. Vidare påpekar författarna att man också bör markera luckor och otydligheter i sina anteckningar. Hammersley och Atkinson (1995) har rätt i att man bör sträva efter att återge utsagor ordagrant, men det är viktigt att man är medveten om hur svårt det är att i efterhand komma ihåg exakta ordalydelser. Redan ögonblicket efter vi hört något är det svårt att komma ihåg exakt vad andra sagt och våra egna värderingar och erfarenheter färgar lätt vårt minne av vad som utspelats.

Vad man också bör ha i åtanke är att det i anteckningarna inte får råda någon tvekan om vad som har observerats och vad som är forskarens personliga upplevelser och analytiska kommentarer (Taylor &

Bogdan, 1984; Ely, 1993, Hammersley & Atkinson, 1995). Ett förslag kan därför vara att man använder sig av tre olika anteckningsböcker: en för det som har observerats, en annan för ens personliga tankar och känslor inför det observerade och en tredje där man skriver ned sina analytiska idéer (jfr Gillespie, 1995). Givetvis kan det vara svårt att särskilja dessa tre aspekter. Ibland kan det t ex vara svårt att dra en gräns mellan det som har observerats och ens egna tolkningar av det. Det är dock viktigt att man strävar efter att göra den här typen av distinktioner i sina anteckningar. Ett fältarbete pågår oftast under en lång tidsperiod, i bland under flera år, och då man vid fältarbetets slut ska gå tillbaka sina första anteckningar är det av stor vikt att det går att skilja rådata från analys och tolkning.

Den tredje och sista frågan om fältanteckningar gäller *när* man ska anteckna. Enligt flera författare (se t ex Taylor & Bogdan, 1984; Holme & Solvang, 1991; Ely, 1993; Hammersley & Atkinson, 1995; Davies, 1996) är det sällan lämpligt att föra anteckningar under själva observationen. Även om observationen är öppen bör man inte anteckna öppet eftersom det påminner de studerade om att de är föremål för en undersökning; risken för observationseffekter är således uppenbar. Ett av de få tillfällen då det kan vara lämpligt att anteckna öppet är då andra i observationsmiljön för anteckningar, t. ex. under ett formellt möte eller i ett klassrum (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995).

Även om man väljer att inte anteckna öppet rekommenderas det att man redan under observationen antecknar en del stödord, som kan hjälpa minnet på traven då man senare skriver ned sina fullständiga iakttagelser. Skämtsamt brukar man tala om observatörers frekventa besök till toaletten dit de drar sig undan för att hastigt skriva ned några stödord (Ely, 1993; Hammersley & Atkinson, 1995).

En sista rekommendation när det gäller fältanteckningar är att de måste göras så fort som möjligt efter observationen. Ju längre man väntar, desto mer hinner man glömma (Taylor & Bogdan, 1984; Hammersley & Atkinson, 1995). Ely (1993) hävdar att anteckningarna måste göras senast ett dygn efter en observation ägt rum.

5. Dokumentanalys – stumma bevis

Om man vill förstå socialt beteende i specifika miljöer eller kulturer så är det inte bara det som människorna säger eller gör som är av betydelse. Även skriftliga redogörelser, dokument av olika slag, och artefakter producerade inom den sociala kontexten har mycket att tillföra. Det är huvudsakligen inom discipliner såsom historia, konsthistoria, arkeologi, antropologi, sociologi, kognitiv psykologi, teknologi och moderna materiella kulturstudier (*cultural studies*) som man har försökt utveckla metoder och teorier för tolkning av sådana stumma bevis (Hodder, 1994). Den kvalitativa metoden förknippad härmed brukar benämnas dokumentanalys.

A document can be defined as any symbolic representation that can be recorded or retrieved for analysis. Document analysis refers to an integrated and conceptually informed method, procedure, and technique for locating, identifying, retrieving, and analyzing documents for their relevance, significance, and meaning (Altheide, 1996:2).

Dokumentanalys är alltså en övergripande eller sammanfattande benämning för att såväl *samla in* som *bearbeta* och *tolka* dokument/texter. Det finns en mängd speciella tekniker för att analysera insamlade dokument. Det finns inte utrymme att här gå närmre in på olika analystekniker, men några exempel är semiotisk analys, diskurs-/konversationsanalys, narrativ analys (Silverman, 1993; kap. 3) och dekonstruktion (Martin, 1990).

Avsnittet inleds med en redogörelse för olika typer av dokument. Därefter diskuteras hur skriftlig information kan säga något om individers vardagsliv. Avslutningsvis resonerar vi kring dokumentens kontextberoende samt källkritik.

5.1 Olika slags dokument

I samband med dokumentanalys kan man skilja på olika slags dokument. Altheide (1996) diskuterar tre slags dokumentklasser. Klassindelningen är gjord utifrån hur forskaren använder dokumenten eller hur de tillkommit. *Primära dokument* är fokus för en studie eller utgör själva studieobjekten, exempelvis dagstidningar. *Sekundära dokument* är berättelser om de förra eller andra studieobjekt. Hit hör fältanteckningar, rapporter om primära dokument m.m. Den sista kategorin kallas *stöddokument* och rymmer i princip alla slags dokument som kompletterar med information, men som inte utgör fokus för undersökningen eller är primära informationskällor för förståelsen av ämnet (Altheide, 1996).

Hodder (1994) gör en annan indelning av dokument baserad på orsaken till dokumentets upprättande. Han benämner dem *records* respektive *documents* (1994). Den svenska översättningen av termerna, uppteckning/protokoll respektive dokument/handling, förtydligar knappast skillnaden mellan dem. De förra (*records*) är dock dokument som har upprättats under specifika omständigheter för att attestera att någon slags formell transaktion ägt rum eller att ett avtal slutits, t ex byggnadslov, äktenskapsbevis eller en fullmakt. Det är dokument som har en officiell prägel eller myndighetsprägel, och som vanligtvis har en specifik maktteknologisk utformning, dvs det finns någon slags norm för hur de ska utformas, undertecknas, bevitnas osv De kan även ha lokala användningsområden som ligger långt från officiellt sanktionerad mening. Tillgången till dessa dokument kan vara begränsad på grund av sekretesskydd, konfidentialitet eller anonymitet. De senare (*documents*) är upprättade snarare av personliga än officiella skäl. Exempel på sådana dokument är dagböcker, brev, minnesanteckningar och självbiografier. Utformningen av dessa dokument varierar och är högst personlig. Språket kan ligga närmre talspråk än skriftspråk och de kräver mer kontextuell tolkning än de förra, menar Hodder (1994). Med kontextuell tolkning åsyftas att de måste placeras in i t ex en historisk kontext, en vardagskontext och eller en personlig kontext för att kunna förstås.

Hammersley & Atkinson (1995) gör en liknande distinktion då de diskuterar olika slags dokument. De placerar dokument längs ett kontinuum med de yttre dimensionerna *formell* och *informell* (1995). De talar emellertid snarare om källan eller upphovsmannen än dokumentet i sig. Informell står här för lekmannaberättelser (i t ex dagböcker, självbiografier och massmedier) som vem som helst kan skriva/berätta och som skrivs av såväl gemene man, politiker, kriminella som kändisar. Vad det formella i kontinuumets andra ända står för diskuteras inte särskilt ingående av Hammersley och Atkinson (1995). Mycket tyder dock på att de åsyftar publikationer med expert- eller forskarstatus eller dokument med formell och officiell prägel, dvs offentliga handlingar.

Texter har emellertid fått en sekundär status jämfört med det talade ordet. Man glömmer ofta bort att offentliga handlingar (såsom mötesprotokoll, rättegångsprotokoll, arbetsgruppers utlåtande) massmedieprodukter (t ex annonser, flygblad, broschyrer, dagstidningar och tidskrifter) men även mer privata dokument säger en hel del om det specifika samhälle eller sociala sammanhang de har tillkommit i.

5.2 Mer än informationskällor

Dokument är inte bara värdefulla informationskällor utan kan också ge uppslag till intressanta analysområden, som kanske inte hade framkommit vid en direkt observation eller i en intervju. De kan tillhandahålla vad Hammersley och Atkinson (1995) kallar *sensitizing concepts*, dvs kulturella teman, bilder eller metaforer som ger vägledning om hur författaren eller de i berättelsen omtalade personerna organiserar sina erfarenheter, men också deras vokabulär, vardagsrutiner, bekymmer, reaktioner etc. I dokumenten framkommer individernas världsbild, kategorier de använder för att konstruera sin världsbild och hur dessa används i konkreta aktiviteter. Det finns ofta en risk att forskaren pådyvlar de studerade/det studerade sina begrepp trots att de begreppen kanske varken existerar eller har rele-

vans för det studerade. Sensitizing concepts är då naturligt existerande begrepp som ger upphov till reflektion och nya frågor hos forskaren (Davies, 1996).

Den skriftliga informationen i ett dokument kan skilja sig från den uttalade, men det kan också vara så att viss information inte finns tillgänglig i talad form, den kan inte artikuleras eller svårligen artikuleras. Genom dokumentanalys kan man avslöja lokala tillämpningar med vars hjälp givna slutprodukter (berättelser, akter, beskrivningar) har konstruerats (Silverman, 1993). Exempel på lokala tillämpningar är arbetsprocesser, tillämpning av normer, beslutsfattande, vardagsrutiner. Genom att studera ett företags protokoll och dokumentation i samband med tillsättning av personal får man information inte bara om det faktiska manifesta innehållet i dokumentet, utan även om det latent som beslutsprocesserna bakom upprättandet av dokumenten samt företagets profil och organisationskultur. Dokument är också en viktig källa till information så till vida att de är bestående över tiden, och att de kan skiljas i tid och rum från såväl upphovsman som användare (Hodder, 1994). De kan med andra ord ge en historisk insikt och förståelse.

5.3 Kontextuellt beroende och källkritik

När ett ord väl formulerats till skriftspråk ökar avståndet mellan författaren och läsaren och möjligheten att tolka orden på flera olika sätt ökar. Texten kan således säga olika saker i olika sammanhang. Mening eller betydelse ligger inte i en text utan i skrivandet och läsandet av den. När en text läses om i en ny kontext ges den ny mening, alltså finns det ingen sann eller originalmening hos en text utanför en specifik historisk kontext (Hodder, 1994). Dokument måste således förstås beroende på under vilka betingelser de har upprättats eller kommit till. Är dokumentet ett resultat av en direkt upplevelse/erfarenhet eller är det en andrahandskälla? Är dokumentet upprättat på begäran av någon eller spontant, är det signerat eller anonymt?

Dokument talar aldrig själva. Den kvalitative forskarens måste ställa frågor kring dokumentets tillkomst för att få en fullständig förståelse:

How are documents written? How are they read? Who writes them? For what purposes? What is omitted? What does the writer seem to take for granted about reader(s)? What do readers need to know in order to make sense of them? (Hammersley & Atkin, 1995:173)

Det är inte alltid intressant om innehållet i ett dokument är identiskt med verkligheten. Ett dokument kan likväl vara betydelsebärande, meningsfullt och vittna om processer bakom dess tillkomst. Viktigt är dock att man inte enbart undersöker dokumentets faktiska innehåll utan också reflekterar kring det som inte sägs, påtalas eller beskrivs i ett dokument – det glömda eller avsiktligt utelämnade. Även om sanninghalten hos ett dokument inte nödvändigtvis är det mest relevanta är det inte liktydigt med att man som forskare kan ha ett helt okritiskt förhållningssätt till skriftliga dokument. Inom historievetenskapen har en specifik teknik utvecklats för att granska och tolka kvalitativt material nämligen *källkritik*. Tekniken är dock inte applicerbar enbart på historiska texter utan även på intervjumaterial och vid deltagande observation (Alvesson & Sköldberg, 1994).

Reglerna för källkritik har mycket gemensamt med den objektiva hermeneutikens rättesnören baserade på tysken Bettis – den främste nutida företrädaren för inriktningen – fyra grundpelare: objektets hermeneutiska autonomi, meningens koherens, förståelsens aktualitet, och hermeneutisk meningskorrespondens. De objektiverande hermeneutikernas ambition är att utveckla hermeneutiken så att kulturvetenskaperna kommer på likvärdig bog med naturvetenskaperna. Man hävdar också att det finns en objektivitet i forskningen. Detta perspektiv kan kritiseras såtillvida att man använder naturvetenskapen som en universell måttstock för att mäta kvaliteten i forskningsprocessen (Alvesson & Sköldberg, 1994).

Hermeneutikern poängterar att meningen hos en del endast kan förstås genom att sätta in den i ett helhetsperspektiv. På liknande vis försöker källkritikern skapa en förståelse genom att sätta meningen

hos en del, ett textavsnitt, i relation till källan och samhället i vilken texten producerades.

Historikern skiljer på två slags källor: kvarleva och berättande källa. *Kvarleva* är en källa som oavsiktligt ger information och som därmed inte kan utsättas för förvrängning. I den *berättande källan* lämnas information avsiktligt och all information går via ett filtrerande medium och kan på så vis alltid utsättas för förvrängning. Kvarlevan är en effekt av en händelse, ett tecken på *att* något har inträffat, medan den berättande källan berättar något om något *som* hänt. Källkritikern intresserar sig för en källas äkthet och för upphovsmannens intentioner, huruvida han/hon är ärlig eller inte (Bettis första grundpelare). Man ägnar sig också åt tendenskritik, dvs i vilken grad individen bakom källan medvetet eller omedvetet har ett intresse av att manipulera informationen (Bettis andra grundpelare). Vidare har ytterligare två faktorer betydelse nämligen avstånd och beroende. Avstånd syftar på hur långt i tid och rum uppgiftslämnaren/källan är från händelsen den beskriver. Beroende har att göra med hur många led informationen passerat innan den nått källan (Bettis tredje grundpelare). Slutligen måste källkritikern var utrustad med god empatisk förmåga och kunna leva sig in i det undersökta, inte minst för att komplettera de yttre fakta som framkommit i källkritiken med någon slags djupare, inre mening (Bettis fjärde grundpelare) (Alvesson & Sköldberg, 1994).

Dokumentanalys kompletterar på ett förtjänstfullt sätt såväl intervjuundersökningar som observationsstudier och möjliggör en mer fullständig förståelse av de studerade subjekten. Vad som också framgått är att förståelse av dokument får forskaren enbart genom att sätta in dem i en vidare kontext, annars förblir de stumma.

Vi har nu diskuterat tre olika datainsamlingsmetoder som var och en har sina förtjänster och brister. Genom att kombinera olika metoder ökar undersökningens värde. Kombinationen av olika datainsamlingsmetoder ger förhoppningsvis en större bredd och variation i det empiriska materialet och en djupare förståelse av det studerade fenomenet. Användningen av observationer, intervjuer och dagboksförfattande kan ge data som pekar åt samma håll, men det kan likväl ge diskrepanta resultat. Bristen på överensstämmelse behöver inte innebära att resultaten är mindre "sanna" utan kan istället visa på att

man lyckats täcka in olika aspekter av ett fenomen och får på så sätt ny och spännande information om det studerade.

Efter denna teoretiska genomgång av olika datainsamlingsmetoders för- och nackdelar kommer följande avsnitt ägnas åt att redogöra för och analysera de erfarenheter fältarbetet gett oss om de olika datainsamlingsmetoderna.

Del II – Fältarbetet

6. Inledning till fältarbete

Allt för sällan reflekterar man som forskare över sina egna utgångspunkter i en studie. Detta är förkastligt inte minst med tanke på att forskaren är själva ”mätinstrumentet” i den kvalitativa forskningsprocessen. Inom den relativistiska tanketraditionen skiljer man på personlig relativism och kollektiv relativism. Den personliga relativismen rymmer de *subjektiva* dimensionerna, dvs det som är direkt knutet till forskaren som individ (subjekt). Denna personliga relativism tydliggörs och kan i bästa fall tonas ned genom ett reflekterande förhållningssätt. Den kollektiva relativismen har att göra med att vi (författarna) har gått samma ”skola”. Vi kommer från samma tradition, institution eller forskarsamhälle, något som oundvikligen format oss på ett specifikt sätt. Den kollektiva relativismen kommer vi svårligen ifrån. Det är vårt nedärvda bagage som gör att vi ser på saker och ting på ett visst sätt.

Punch (1994) pekar på betydelsen av att alltid noggrant återge sitt tillvägagångssätt. Vanligtvis är det endast de framgångsrika studierna som hamnar i förgrunden medan de misslyckade faller i glömska. Svårigheter och problem under forskningsarbetets gång tonas ofta ned i rapporterna eller återges fåordigt. Likaså är det vissa faktorer som har stor betydelse för fältarbetet, men som sällan artikuleras klart (exempelvis forskarens status, institutionell bakgrund, geografisk närhet, det studerades natur, förväntningar mm se Punch 1994:86 f). Denna brist leder dels till att relevanta erfarenheter går förlorade, dels till att en kritisk granskning av forskningen försvåras. I redovisningen av vårt fältarbete har vi sålunda försökt att så detaljerat som möjligt återge hur vi gick till väga i såväl planeringen som genomförandet. Vi har också lagt stor vikt vid att diskutera inte enbart våra framgångar utan även våra bakslag och erfarenheter.

7. Fältarbetets design

I avsnittet presenteras planeringen av vårt fältarbete, de funderingar vi hade kring olika moment i arbetet samt den uppläggningsvalde.

Syftet med vårt fältarbete var att testa olika kvalitativa datainsamlingsmetoder och olika kombinationer av dessa. Vi ville undersöka vilka för- respektive nackdelar som fanns med olika metodval. Avsikten var även att se vad de olika datainsamlingsmetoderna kunde ge för slags kunskap.

För att genomföra arbetet behövdes en gemensam frågeställning och det var en lång process att komma fram till den. Vi började med att, för varandra, presentera förslag på olika tänkbara teman. Efter diskussioner enades gruppen om att tevevanor var ett intressant ämne att studera närmare. Tevevanor är emellertid ett allt för vagt ämne och vi gav oss själva ett par veckors betänketid för att sedan träffas och precisera vilka aspekter av fenomenet vi skulle intressera oss för. Parallellt med detta läste vi artiklar och litteratur inom området.

Kvale (1997) poängterar även att en stor del av arbetet ska äga rum innan forskaren går ut och gör sin första intervju. Vi gjorde tidigt en tidsplan för projektet. Den baserades på tidigare erfarenheter och visade sig ha stora likheter med Kvales (1997) sju stadier i en intervjuundersökning av vilka vi främst kommer att behandla och analysera de tre första (se avsnitt 1.)

1. Tematisering
2. Planering
3. Intervju
4. Utskrift
5. Analys
6. Verifiering
7. Rapportering

Vi bestämde tillsammans vad vi skulle göra under respektive undersökningsfas, och datum för när respektive fas skulle vara avslutad. Vi fastställde tidigt en *deadline* för rapporten. På så vis så fick vi en tidsplan för vårt fortsatta arbete. Vidare bestämde vi att föra anteckningar vid våra diskussioner för att kunna återge våra reflektioner och analytiska poänger i efterhand.

7.1 Tematisering

Den givna förutsättningen var, efter Jarlbro's förslag, att vi skulle studera barnfamiljer. Tanken med denna undersökningsenhet var att barnfamiljer utgör en utmaning då vi måste besöka dem i deras hem med allt vad det kan innebära (se avsnitt 3.4.1). Vi fick dessutom möjlighet att pröva olika datainsamlingsmetoder på samma undersökningsenhet. För att formulera en kvalitativ frågeställning inom mediefältet ansåg vi det nödvändigt att ta del av kvalitativ medieforskning. Medieanvändningen i människors vardagsliv är ett relevant tema för dagens medieforskare och vår övergripande frågeställning blev: Vilken roll har teven i barnfamiljers vardagsliv?

Efter att ha formulerat en övergripande frågeställning samlades vi och kastade fram idéer och frågor som väckts under inläsningsperioden. Vi skrev ner idéerna huller om buller och ordnade dem sedan i sju teman. Att undersöka alla dessa var en omöjlig uppgift och två teman som vi upplevde som allt för perifera uteslöts. Vi hade fyra teman kvar, vilka tog upp olika aspekter av tevens roll i vardagslivet. De fem tema vi valde att gå vidare med var: (1) beslutsprocesser och konflikter, (2) uppfostran, (3) vardagsmönster och ritualer, (4) fysisk kontext samt (5) tevens betydelse (se bilaga 2). Under varje tema samlade vi frågor som framkommit under vår gemensamma *brainstorm*. Detta utgjorde grunden till utformningen av intervjuguiden, observationsschema och dagböcker. Parallellt med detta arbete funderade vi över slutrapportens disposition, struktur och målgrupp.

I vår frågeställning är vardagslivet ett centralt begrepp, men man kan fråga sig vad vardagsliv är. *Vardagslivet* definieras ofta som motsatsen till fest och extraordinära händelser. Sociologen Elias (1978, citerad efter Salmi, 1997) menar att begreppet vardagsliv skiljer på olika nivåer av medvetande och tänkande. Vardagslivet representerar det direkta, ickereflekterande tänkandet och karakteriseras av rutin och repetition av beteenden. För att komma åt vardagens rutiner eller vad Toulmin (1963, citerad efter Sundberg, 1988) kallar den "naturliga ordningen" riktas intresset mot processer och inte enstaka fenomen eller specifika händelser. När man studerar vardagslivet fokuserar man på hur människors villkor i vardagen leder till vanor (Salmi, 1997). Ofta kopplas människors vardag till vidare sociala strukturer och institutioner. Genom att utgå från människors vardagsvanor och upplevelser kan man undersöka hur dessa påverkas av strukturer samt se hur individerna själva reproducerar dessa strukturer. Begreppet kopplas därför ofta till kvalitativa metoder och handlar mer om *hur* vi studerar än *vad* vi studerar.

7.2 Planering

Vi ansåg att en gemensam litteraturbas inom kvalitativ metod var nödvändig för att kunna diskutera och reflektera över de val vi gjorde. Den litteratur som berörde de teman vi avsåg att behandla samlade vi för att alla skulle kunna ta del av den. Dessutom gick vi igenom tevetabläer och tittade på olika typer av teveprogram för att få en överblick av utbudet. Vidare bestämde vi tid för när fältarbetet skulle inledas och avslutas. Då vi skulle undersöka barnfamiljers tevevanor ansåg vi att detta måste ske under terminstid och under en årstid då människor tittar på teve. En vecka i september valdes ut och reserverades för ändamålet.

Det var även dags att ge vår undersökning en design. Syftet med arbetet var att testa så många olika metoder och kombinationer av metoder som möjligt. Vi valde barnfamiljer samt olika former av

intervjuer, observationer och dokumentanalys vilket gav följande alternativ:

- enskilda intervjuer med vuxna
med barn
- gruppintervjuer med vuxna
med barn
- familjeintervju
- observation
- dagbok
- teckningar

Det gav många olika kombinationsmöjligheter som vi skulle kunna skapa fler kombinationer genom att variera ordningsföljd och antal intervjuare. Vi skulle kunna ägna oändligt med tid åt att prova metoder. Det fanns emellertid två begränsningar som avgjorde omfattningen av undersökningen, nämligen den tid vi kunde ägna åt fältarbetet och antal medlemmar i gruppen. Vi var fyra personer som skulle utföra arbetet. Fältarbetet skulle ske under en vecka och vi skulle kombinera olika metoder, vilket innebar att vi behövde besöka familjerna mer än en gång. Vi valde därför att undersöka tre familjer med följande design:

Familj I.

dagboksskrivande + intervjuer (med dagbok som utgångspunkt)
gruppintervju med vuxna
gruppintervju med barn

Tanken med uppläggnen för denna familj var att familjemedlemmarna skulle fylla i varsin dagbok för en vecka, skicka dem till oss så att vi kunde sammanställa och analysera dem före intervjutillfället. Vid intervjun skulle samtalen och frågorna utgå från dagböckerna. Eftersom dagböckerna skulle läggas samman för att få en bild av familjens teveaktiviteter ansåg vi att intervju i grupp var en lämplig intervjuform. Familjemedlemmarna får, vid samma tillfälle, möjlighet att yttra sig om innehållet och den sammanlagda bilden av deras

tevetittande. Eventuella motsägelser kan redas ut när alla är närvarande, familjemedlemmarnas utsagor ställs inte emot varandra. I en gruppintervju kan familjemedlemmarna dessutom utveckla dagböckerna, de kan med hjälp av varandra rekonstruera ett händelseförlopp och vi trodde därför att vi skulle få en bättre helhetsbild. Vi trodde emellertid att en gruppintervju utifrån dagböcker kunde bli svårhanterlig om vi hamnade i en allt för stor familj. Därför valde vi att dela på familjen och genomföra en gruppintervju med föräldrarna och en med barnen.

Familj II.

intervjuer + observation

enskilda med vuxna

enskilda med barn

I den här familjen ville vi göra enskilda intervjuer för att undersöka om vi skulle kunna få en samlad bild av en familj genom att intervjua enskilda medlemmar (individer intervjuas istället för helheten, dvs familjen). Skulle det medföra skillnader i utsagorna om tevetittande? Vi var även intresserade av att intervjua barn utan föräldrarnas närvaro. Vi undrade om barnens berättelser därmed kunde ske mer obehindrat. Vi valde att följa upp intervjuerna med en observation. Avsikten var att se vad de olika metoderna kunde bidra med för kunskap. Vi ville även se hur naturlig och avspänd en observationssituation i ett hem kunde bli. Observationen gjordes efter intervjuerna för att se om den kontakt vi skapat vid samtalen gjorde att situationen blev mer naturlig.

Familj III.

observation

+ familjeintervju

Undersökningen i familj III ville vi inleda med att göra en observation. Avsikten var att se om vi kunde göra iakttagelser utan att känna familjen närmare och om dessa iakttagelser kunde användas som underlag för den efterföljande intervjun. Vi valde att göra en familjeintervju för att familjen då kan ge en gemensam bild av hur tevetittande går till i deras familj. Vi var intresserade av barnens roll i familjeintervjun, om de kommer till tals och hur den typen av intervju skiljer sig från enskilda intervjuer.

För att skapa bästa möjliga kontakt med familjerna bestämde vi att respektive familj bara skulle träffa två av oss. Vi gjorde dock ett undantag i familj II. Vid observationen deltog en person som inte varit med vid de tidigare intervjuerna. Avsikten var att se om de två observatörerna iakttog olika saker beroende på om de hade någon förståelse av familjen eller inte. Givetvis kan observatörer uppfatta situationer olika på grund av flera andra anledningar, de är olika individer, olika kunskap, bakgrund och intressen. Vi ville emellertid närmare studera fenomenet.

7.2.1 Val av familjer, access

Inledningsvis valde vi att studera kärnfamiljer, dvs mamma, pappa och minst ett barn i skolåldern (7–15 år). Vi ville även undersöka familjer med olika social status.

När det gäller intervjuer kan variabler såsom ålder, kön och social klass innebära olika sätt att svara och uttrycka sig. Därför ville vi ha en spridning i urvalet av familjer. Social status kan definieras på flera olika sätt (Rosengren m fl, 1989). Ursprungsklass (*class of origin*) är den klass individen kommer ifrån och är född i, den avgörs av föräldrarnas yrke eller inkomst. Nuvarande social klass (*class of context*) är den situation eller det sammanhang individen befinner sig i. Den tredje aspekten av klass är destinationsklass (*class of destination*) vilken avser vad individen strävar efter och vill nå. Vi valde att

definiera social klass utifrån utbildning, då tidigare undersökningar visat att utbildning påverkar medievanor mer än inkomst. Dessutom är det lättare att fråga intervjupersonerna om deras utbildning än om lön. Då vi valt familjer ansåg vi att mamman och pappans utbildning var avgörande för indelningen och vi skilde på hög och låg utbildning. Låg definierades som högst gymnasieutbildning och hög definierades som någon form av eftergymnasial utbildning. Social klass definieras i vårt fall som *class of context*.

Enligt Trost (1997) metod för strategiskt urval kan våra familjer beskrivas på följande sätt.

Tabell 2 Hjälpmedel för val av familjer

Fam.typ	Kärnfamilj				Annan familj			
	hög		låg		hög		låg	
Utb.	Yngre	Skol-	Yngre	Skol-	Yngre	Skol-	Yngre	Skol-
Barn	barn	barn	barn	barn	barn	barn	barn	barn
Celler	A	B	C	D	E	F	G	H

De celler vi valde att undersöka är A, B, C och D (se tabell 2). Vi ställdes snart inför frågan hur vi skulle komma i kontakt med familjer. Att få familjer att ställa upp i en undersökning kan vara svårt och vi gick igenom våra kontaktnät. Det framkom att en av författarnas förälder är klassföreståndare för en tredjeklass i en mellanstor stad. Vi ansåg att det var en person som kunde förmedla kontakt med familjer som hade barn i skolan eller i klassen. Personen i fråga kontaktades och informerades om syftet med vår undersökning. Vi berättade att vi gick en kurs och skulle göra en undersökning där vi skulle testa olika metoder, ställa frågor kring familjens tevevanor och för detta behövde vi tre familjer med olika social bakgrund. Vi ansåg att öppenhet om våra syften var absolut nödvändigt för att personen skulle få förtroende för oss och inte känna att vi utnyttjade kontakten. Personen ställde upp på att efter bästa förmåga förmedla kontakt med tre familjer enligt de önskemål vi hade och vi gav personen närmare instruktioner för vad hon/han kunde berätta för dem.

Efter en vecka fick vi adresser till tre familjer. Vår kontaktperson kände emellertid inte till hur lång utbildning föräldrarna hade. Han/hon visste dock vad några av dem arbetade med. Vi kan därför kritiseras för att ha gjort ett bekvämlighetsurval, dvs vi accepterade

de familjer som vår kontaktperson kunde förmedla. Vi kan dock konstatera att vi kom i kontakt med familjer av olika social klass. Då vårt syfte var att testa metoder nöjde vi oss med detta. Hade detta varit en ”riktig” studie av familjers tevevanor hade vi kunnat komplettera med fler familjer när vi själva tagit reda på föräldrarnas yrke och utbildning eller använt oss av snöbollsurval (se avsnitt 3.7). Vår kontaktperson gav oss emellertid information om familjens storlek, antal barn och deras ungefärliga ålder. Denna information hade stor betydelse för uppläggningsen av undersökningen. En av familjerna hade flera och små barn varvid en familjeintervju och dagboksskrivande ansågs mindre lämpligt, i denna familj genomfördes enskilda intervjuer och observation efter intervjutillfället (se familj II). I en annan familj var ett av barnen i början av tonåren och vi ansåg att det skulle vara intressant att intervjua honom/henne tillsammans med föräldrarna för att se om han/hon hade större möjlighet att uttala sin åsikt än de yngre barnen. I den här familjen genomfördes först en observation och sedan familjeintervju (se familj III). I den familj som skrev dagbok hade ett av barnen ännu inte börjat skolan varför han/hon undantogs från undersökningen. Övriga familjemedlemmar fyllde i dagböcker och sedan genomfördes en intervju med föräldrarna och en med barnet i familjen (se familj I). Vi delade även upp oss så att varje familj skulle få träffa samma intervjuare/observatör, vilket gjorde att vi blev beroende av att intervjuer och observationer genomfördes i viss ordning så att vi själva inte blev dubbelbokade.

Därefter skrev vi individuella brev till respektive familj i vilka vi presenterade oss, vår kurs, vår undersökning, vad de skulle ”utsättas för” (vilka metoder samt i vilken ordning) och när vi ville komma (se bilaga 1). I brevet garanterade vi också fullständig anonymitet och konfidentialitet. Vi försökte använda ett vardagligt språk och undvika akademiska uttryck. Vi valde exempelvis att undvika orden intervju och observation då de kan uppfattas som märkvärdiga. Vi beskrev intervjun som ett samtal kring tevevanor och tevetittande. Observationen beskrevs som att vi ville vara med när de tittade på teve en vanlig vardagskväll. En vecka efter att vi skickat ut brevet ringde vi upp för att höra om de fortfarande var beredda att ställa upp, och om så var fallet boka in tider. De tre familjerna var fortfarande villiga att

delta. Anledningen till familjernas positiva gensvar kan bero på att vi introducerades av en person (läraren) som var känd för familjerna. De fick därmed en kvalitets- och kontrollstämpel på oss. En av intervjupersonerna påtalade detta vid vårt möte.

Sammanlagt genomförde vi sex enskilda intervjuer, en föräldraintervju med dagbok som utgångspunkt, en familjeintervju och två observationer. De enskilda intervjuerna tog 0,5–1 timme beroende på barnens ålder, gruppintervjuerna varade 1,5–2 timmar och observationerna pågick 3–4 timmar. Varje intervjutillfälle krävde noggranna förberedelser, intervjuguiden skulle anpassas till barn, grupper eller anknytas till tidigare observation eller dagbok. Vår lärdom är att såväl förberedelser som efterarbete tog betydligt längre tid än vad vi planerat.

Den redovisning som här följer bygger på utskrifter av intervjuer som gjordes under några intensiva dagar i direkt anslutning till vårt fältarbete, samt anteckningar från våra observationer och inspelningar av diskussioner kring observationerna. Redovisningen som kan betraktas som en analys är inte konventionell i den meningen att vi analyserar svaren på de frågor vi ställer. Det är dock en analys i den bemärkelsen att vi tolkar och analyserar våra erfarenheter. Vid en sådan analys är det omöjligt att utelägna ”resultat” i form av intervjuer och observationer, men det är inte dessa resultat som vi ser som de mest centrala i vårt arbete.

7.2.2 Utformning av frågeguiden

De teman och frågor som framkommit vid vår brainstorm använde vi som utgångspunkt för frågeguiden. Ett av våra teman, fysisk kontext, utslöts nästan helt ur guiden av två anledningar. För det första lämpade sig frågorna bättre för observationen och för det andra ansåg vi att det kan vara svårt att studera kontext under intervjun samtidigt som man ska vara uppmärksam på intervjupersonen. Trost (1997) menar att vid kvalitativa intervjuer använder man inga i förväg formulerade frågor. Intervjuaren ska i stället ha en lista över frågeområden och låta den intervjuade styra ordningsföljden. Vi ut-

formade emellertid en guide med färdigformulerade frågor. Inte för att använda dem ordagrant, men för att de skulle utgöra exempel på frågor vi kunde använda och för att vara ett stöd i intervjusituationen. I samband med förslagsfrågorna gick vi även igenom de råd och tips som fanns i vår litteratur om hur man bör formulera frågor och vad man bör undvika. Vi gjorde en basfrågeguide (se bilaga 2). Denna varierades sedan efter vilken typ av intervju vi skulle göra, vi gjorde bl a en speciell guide för barnintervjuerna, en för intervjuer med tonåringar och en för familjeintervjun.

För det första försökte vi ordna teman i en följd som skulle vara naturlig. Vi ville gärna inleda med något konkret och enkelt och badda in konflikttemat i mitten av intervjun för att avsluta med mer allmänna frågor om tevens betydelse. Vi var väl medvetna om att intervjusituationen slutligen skulle avgöra ordningen. Syftet var dock att vi skulle ha en bra ingång och ram till intervjun.

Vi formulerade konkreta frågor och om det var möjligt satte vi upp exempel på konkreta situationer. Vi ville även att frågorna skulle vara enkla, språket skulle vara lättförståeligt och frågan skulle vara en och inte två, vi undvek negationer, ledande frågor och varför-frågor. Varför-frågor kan uppfattas som ifrågasättande eller tillrättavisande av intervjupersonen. De inbjuder intervjupersonen att tolka sitt eget handlande i orsaksförhållande och det är inte alltid rimligt att anta att intervjupersonen tänkt eller tänker i dessa banor (Trost, 1997). Vi försökte komma åt deras beskrivning/berättelse genom att ge exempel på andra frågor. Vi undvek att använda ja- och nej-frågor. De förekommer enbart i de fall där de kan fungera som inledning till andra frågor. En frågeteknik som vi intresserade oss för och avsåg att testa var *tredje-person-effekten*. Det innebär att intervjupersonen får berätta vad han/hon tror att andra gör eller hur de är. Genom att berätta om andra människor avslöjar intervjupersonen samtidigt mycket om sig själv. Han/hon berättar hur han inte är eller handlar. Många människor uttalar sig gärna om hur de tror att andra gör. Vid känsliga ämnen och om intervjupersonen har svårt att berätta om sig själv kan det vara en ypperlig metod. Vi använde frågan om allmänna teve vanor:

Nu har vi pratat om hur Er familj använder teve och vad ni ser, men om Du/Ni ser på andra familjer hur förhåller de sig till teve?

Vi ställde även samma typ av frågor till barn för att se om det fanns regler för vad de fick och inte fick se på teve.

Vad tror du att dina kompisar får på teve ?

Sist i guiden avsåg vi att fråga hur intervjupersonerna tyckte att det var att skriva dagbok/bli observerad/bli intervjuad om tevevanor. Vi ville ha tips på vad vi kunde göra bättre och ge intervjupersonerna chansen att tycka till.

Vi beslöt vidare att kort berätta om användningen av bandspelaren innan intervjun skulle börja.

7.2.3 Utformning av observationsschema

Vid observationsstudier använder sig en del forskare av observationsschema som anger vilka aspekter som ska stå i centrum. Fördelen med att använda ett observationsschema är att det blir lättare att registrera, bearbeta och analysera observationer. Nackdelen är å andra sidan att man inte uppmärksammar förhållanden och fenomen som inte var kända då observationsschemat konstruerades. Ska man använda ett observationsschema bör man således ändå vara lyhörd för aspekter som går utanför dess ramar och vara beredd att inkludera nya intressanta teman som kan dyka upp (Lundahl & Skärvad, 1992; Silverman, 1993)

Vi har i vår studie valt att använda oss av ett observationsschema (se bilaga 3). Ett av våra teman, fysisk kontext, var ypperligt för en observationsstudie. Några av våra andra tema ansåg vi att vi eventuellt skulle kunna iaktta vid ett observationstillfälle, nämligen ritualer, uppfostran samt beslutsprocesser och konflikter. Vi skrev ned vilka aspekter vi skulle fokusera inom respektive tema. Vi skulle använda olika teknik vid observationerna. Observationsschemat skulle vi lära

oss utantill. Vid den ena observationen skulle vi använda frågorna som minnesstöd och efteråt skriva ner eller tala in på band vad vi sett. Vid den andra observationen skulle vi anteckna vad vi såg under observationen. Vi ville veta vad som händer vid observationen när man gör anteckningar i de studerades närvaro.

Vi bestämde att vi inte skulle berätta vad vi observerade eller vad vi var intresserade av under observationen. Den enda information familjerna fick var att vi ville vara med en kväll när de tittade på teve.

7.2.4 Utformning av dagbok

Dagboken är en form av dokumentanalys, den form som Hodder (1994) benämner *documents*. Kännetecknande för den här typen av dokument är att de är personliga och språket kan ligga närmare tal än skriftspråk. Vidare kan dagboken beskrivas som informellt dokument (se avsnitt 5.1). Dagboken är inte en naturlig dagbok skriven på initiativ av skribenten då den konstrueras för våra syften med fokus på tevevanor.

Vårt syfte med dagboken var att den skulle ge oss kunskap om en familjs vardagsliv, vad de ägnar sig åt och hur centralt tevetittande är för familjen och dess medlemmar. För att ta reda på detta ville vi att samtliga familjemedlemmar skulle fylla i en dagbok under tre dagar. Vi begränsade antalet dagar till tre för att uppgiften inte skulle bli för krävande för familjen. Vi preciserade dagarna till en vanlig helg (lördag och söndag) samt en vanlig måndag då aktiviteter kan vara olika under helger och vardagar.

En dagbok kan utformas på flera sätt. Den kan vara helt fri, dvs skribenten får utforma den efter eget huvud. Vår uppgift skulle då bli att ange vad vi intresserar oss för och be skribenten att lägga vikt vid dessa teman. En annan möjlighet är att upprätta en mall där skribenten fyller i vad han gjort under dagen. Även i detta fall kan vi styra skribenten genom att ange vad han/hon ska lägga vikt vid. Utformningen av dagboken avgör vilken kunskap forskaren kan få om skribenten. En helt fri dagbok ger skribenten stort utrymme att behandla det han/hon anser är betydelsefullt. I en mer bunden dagbok har

forskaren större inflytande och styr skribenten till att skriva om vad forskaren anser vara viktigt. Det är således viktigt att forskaren tänker igenom vilken typ av kunskap han/hon söker genom syftet med undersökningen och hur kunskapen från dagboken ska användas.

Vi valde det mer bundna alternativet, dvs en dagboksmodell i vilken vi angav klockslag och lämnade plats för skribenten att fylla i vad han/hon gjorde vid tidpunkten. Då vi var intresserade av tevens roll i vardagslivet valde vi att börja varje dagboksdag klockan 7.00 och sluta vid 24.00. Vi ville veta om de tittade på teve och om aktiviteterna under dagen anpassats för att något teveprogram började vid en viss tid. Vi satte även upp några punkter som vi ville att de skulle tänka på vid ifyllandet, t ex vad de tittade på och vem de tittade på teve med. Vi lämnade mer plats att skriva under eftermiddagen och kvällen eftersom vi antog att de tittade mest på teve under dessa tider på dagen. Vi antog att de arbetade eller gick i skolan under dagtid och därför inte hade så mycket att skriva om teve under denna tid. Utrymmet, dvs antalet rader, styr förmodligen skribenterna och detaljrikedomen i dagböckerna. Vårt antagande att skribenterna arbetar eller går i skola under dagtid är diskutabelt då allt fler människor är arbetslösa och det finns teveprogram att se under dagtid. Vår dagbok innehöll således vissa förutfattade meningar. För att underlätta ifyllandet konstruerade vi även ett exempel (se bilaga 4). Det angav bl a hur detaljerade uppgifter vi var intresserade av och hur personliga skribenterna skulle vara. Exemplet utformades så neutralt som möjligt, dvs så att det kunde ha gällt vem som helst. Uppgifterna i exemplet fokuserades kring det vi var intresserade av, nämligen medievanor och speciellt tevevanor.

Därefter kontaktades familjen per telefon och de fick muntliga instruktioner om hur de skulle fylla i dagböckerna. Sedan skickade vi ut dagböckerna och bad dem att fylla i dem inom två veckor. Vi ville ge dem möjlighet att välja mellan två helger, men inte att de skulle få för lång tid på sig. Avsikten var att intervjun skulle ske snart efter ifyllandet så att vi kunde diskutera de aktuella dagarna. Dessutom pekar egen erfarenhet på att det är lätt att skjuta uppgifter på framtiden och att de glöms bort om man har gott om tid på sig att genomföra dem.

Vi diskuterade även hur självständigt yngre barn kunde förväntas fylla i dagboken. Då vi visste att skillnader mellan barns förmåga kan vara högst varierande bestämde vi att barn som inte börjat skolan skulle undantas från skrivandet. Äldre barn avsåg vi att intervjua så vi kunde fråga dem om hur ifyllandet gått till.

8. Erfarenheter från fältarbetet

I föreliggande kapitel kommer vi att presentera och diskutera våra erfarenheter från fältarbetet. Vi inleder med att beskriva våra känslor före och efter fältarbetet. Därefter diskuterar vi hemmet som undersökningsmiljö. Den återstående delen av kapitlet behandlar våra reflektioner kring och erfarenheter av respektive metod. Våra erfarenheter belyses med hjälp av data som framkommit under fältarbetet samt kopplingar till relevant litteratur. Kapitlet avslutas med en diskussion kring etiska överväganden.

8.1 Fjärilar i magen

Planeringsarbetet upplevdes inledningsvis som förhållandevis oproblematiskt. Det var problem av mer praktisk natur (införskaffande av material för bandning av intervjuer, transport till och från fältet, logi på fältet, tidbokning med familjerna m.m.) som löstes genom relativt okomplicerade beslut. Efter hand som fältarbetet kom allt närmare väcktes emellertid nya frågor som var av en helt annan natur än de tidigare. En känsla infann sig hos oss som bäst skulle kunna beskrivas med att vi fick fjärilar i magen. Det var en klump som växte fram i trakten av mellangärdet och som fick oss att känna oss allmänt olustiga och ifrågasätta vårt tidigare goda självförtroende och det-ordnar-sig-anda. Just då kändes Punch (1994) uppmaning mycket främmande:

Just do it! FIELDWORK is fun; it is easy; anyone can do it...
(1994:83)

Kanske var denna känsla ett tecken på bristande erfarenhet av fältarbete. Kanske är det så att man alltid drabbas av denna oro innan man ger sig ut på fältet. Samtliga deltagare i fältarbetet hade emellertid tidigare erfarenheter från olika intervjusituationer, men ingen av oss hade tidigare upplevt denna olustkänsla. Det var en ny situation vi ställdes inför. Vi tror därför att vårt känslotillstånd berodde på det faktum att vi skulle göra intrång i privata hem. Det var alltså gränsöverskridandet från offentlig till privat sfär som gjorde oss motvilliga.

Vi började allt mer att fundera kring vår roll som forskare, hur vi skulle bete oss på fältet och hantera olika problem vi eventuellt kunde stöta på. Att gå in i helt främmande människors hem, den privata sfären, och ställa frågor kring familjens syn på teve, uppfostran och eventuella konflikter kring tevetittande var det samma som att ge sig ut på gungfly eftersom vi inte hade en aning om vad som skulle hända, hur vi skulle bli bemötta och hur vi själva skulle hantera situationen. Det vi tidigare upplevt som oproblematiskt var inte lika självklart och enkelt längre.

I anteckningarna från våra möten finns frågor och reflektioner av varierande natur. Exempel på sådana frågor är följande:

- Hur skapar vi en god kontakt med familjerna inför vårt första möte?
- Hur ska vi presentera oss när vi ringer?
- Vad ska vi ha på oss när vi åker dit?
- Hur får vi igång ett samtal?
- Hur mycket ska vi berätta om oss själva när vi väl är där?
- Ska vi ge familjerna något som tack för hjälpen?

Frågorna kan tyckas banala, men de väckte tankar kring vilken betydelse den första kontakten, de förväntningar som väcktes, och det intryck vi gjorde under de första minuterna kunde få under vårt kommande möte med familjerna. Vi diskuterade vårt eget språkbruk och nödvändigheten av att använda "rätt ord", dvs att försöka använda värdeneutrala ord och frigöra oss från en akademisk jargong. Vi undvek exempelvis att använda ord såsom intervju eller observation

då vi ansåg att det kunde få familjerna att framstå som försökskani-
ner. Vi diskuterade även frågor som eventuellt skulle kunna vara
känsliga att ställa, t ex frågor kring personernas arbete och ålder.
Eftersom fältarbetets huvudsyfte inte var att analysera insamlad data
utan att pröva kvalitativa datainsamlingsmetoder beslöt vi oss slutli-
gen för att inte ställa de här frågorna över huvudtaget eller närmare
gå in på det, om inte familjerna själva tog upp det. Man kan samman-
fatta ovanstående med att vi blev mer och mer varse språkets bety-
delse.

Vi diskuterade även i vilken utsträckning vi skulle presentera oss
själva när vi kom dit. Ett argument för att berätta lite om oss själva
var att om vi bjöd på oss skulle det vara lättare för personerna vi
mötte att bjuda på sig, dvs det kunde kanske hjälpa oss att etablera en
god relation till individerna. Vi insåg dock att situationen fick avgöra
i vilken utsträckning vi presenterade oss eller inte och hur pass om-
fattande en sådan presentation skulle bli. Det kändes viktigt att det
inte upplevdes som krystat, påklistrat eller för inövat. Presentationen
av oss själva blev ganska kortfattad. Vi sa våra namn, var vi kom
ifrån och anledningen till att vi var där. I vårt fall tror vi att den pre-
sentationen var fullt tillräcklig. I intervjusituationen är det trots allt de
intervjuade som ska få utrymme. Det föll sig däremot mer naturligt
att kallprata och bjuda på sig själv i samband med observationerna då
man på ett mer informellt sätt interagerade med de studerade. Man
blev en del av det skeende som utvecklade sig, utan att försöka styra
det. Om man ska etablera en längre och djupare relation med infor-
manter på ett fält blir det sannolikt mer naturligt att man berättar mer
om sig själv än då man som i vårt fall möter en familj vid enstaka
tillfällen.

I och med att vi var flera involverade i projektet kändes det ange-
läget att ha en gemensam introduktion/presentation av vårt projekt.
Vad skulle vi säga till familjerna och vad skulle vi hålla tyst med? Vi
diskuterade etiska ställningstaganden av typen hur pass mycket de
studerade skulle få veta om undersökningens syfte och vad vi skulle
säga om de ställde frågor kring vilka andra familjer som deltog i un-
dersökningen mm (se avsnitt 8.11). Vi övervägde även att ge en
present till familjen i samband med vårt besök. I våra tidigare fältstu-
dier har det inte känts så angeläget att ha med sig en gåva. I detta

fallet tror vi att frågan aktualiserades eftersom vi intervjuade människor i deras hem, ställde frågor om deras privatliv samt att syftet med undersökningen inte var resultaten utan att pröva olika datainsamlingsmetoder.

Man kan omöjligen förbereda sig för alla tänkbara situationer. Vi försökte emellertid i den mån det var möjligt att fundera kring olika problem som skulle kunna inträffa och hur vi skulle lösa dem. Exempel på frågor eller problem var: Vad händer om familjerna inte har något att säga, är reserverade eller svårpratade? Vad händer om familjerna inte tittar på teve när vi är där för att observera deras tevet beteende?

I samband med att känslan av olust kom krypande började vi även ifrågasätta vår egen sociala kompetens att över huvudtaget kunna gå ut och samtala med obekanta människor, något som vi annars gör mer eller mindre dagligen i kassakön, på busshållplatsen, i institutionskorridoren osv, men dock inte i främmande människors hem. Nervositet skall dock inte bara ses som något negativt. Nervositet upp till en viss gräns får nämligen positiva effekter såtillvida att man blir mer uppmärksam och koncentrerad på sin uppgift. Parallellt med denna obehagskänsla fanns givetvis en stor förväntan och nyfikenhet, vilket bidrog till att vi slutligen vågade gå ut genom institutionens dörrar och in på fältet.

8.2 Ventilering

Att bedriva fältarbete är, oavsett vilket fält man befinner sig på och vem man möter på detta fält, emotionellt krävande. Man bör därför vara väl utvilad inför en sådan arbetsuppgift. Det låter föga svårt eller krävande att tillbringa en kväll hos en familj då de tittar på teve. Vad man lätt glömmer bort är dock att forskaren såsom mätinstrument är "påslagen" hela tiden. Man kan med andra ord inte slappna av en sekund samtidigt som man försöker agera och tala på ett avslappnat och otvunget sätt. Man översköls av intryck och ord, och försöker

dessutom registrera så mycket som möjligt av allt det subtila som händer i interaktionen mellan den som studeras och den studerande, samtidigt som man anstränger sig för att vara en god lyssnare och samtalspart, och dessutom hålla i minnet vad som nyss sades och som man gärna vill följa upp. Parallellt med detta planerar man nya eller kastar om ordningen på de frågeteman som man har i tankarna samt analyserar och tolkar det som händer. Allt detta sker i princip samtidigt.

När vi lämnade fältet var vi fullständigt utmattade, nästan lite skakiga, och dessutom i mycket stort behov av att få ventilera och jämföra alla de intryck vi fått. Vi upplevde det som mycket positivt ur den synpunkten att arbeta två och två på fältet. Man delade samma erfarenhet och hade någon att prata med och lämnades inte ensam med alla sina känslor och föreställningar. Även om vi inte hamnade i några riktigt svåra eller otrevliga situationer så lämnas man inte oberörd av mötet med familjerna. Vi upplevde fältarbetet som givande, men också tärande, och då var vi ändå inte ute under någon längre tid.

Vi tyckte att det var viktigt att dokumentera våra intryck medan de fortfarande var färska. Direkt efter det att vi lämnade en familj satte vi oss därför ned med en bandspelare och bandade vår diskussion kring vad som hänt, vad vi lagt märke till vid observationerna, hur vi upplevde kontakten med familjen, vad som hade känts svårt (t ex då man känner sig otillräcklig som intervjuare och hela tiden tycker sig ställa illa formulerade frågor), nervöst (t ex då man efter 27 sekunders tystnad ännu inte fått svar och blir osäker på om man ska släppa frågan och gå vidare) eller pinsamt (t ex då en intervjuperson gör ironiska uttalanden om sin äkta hälft som befinner sig inom hörhåll) och vad vi kanske borde gjort annorlunda. Vi brydde oss inte om att försöka sortera intrycken då utan vi ansåg att det viktigaste var att de registrerades. I efterhand har vi gått tillbaka till dessa inspelningar och lyssnat på dem och försökt ordna intrycken mer systematiskt.

8.3 Hemmet som undersökningsmiljö

I vårt projekt valde vi att genomföra intervjuer och observationer i familjernas hem. Fördelen med denna kontext var att genom att se individerna i deras naturliga miljö kunde vi få fram mer information än det som sades i intervjuerna och de handlingar som observerades.

Den ojämna maktrelation som alltid finns i en intervju kunde utjämnas något i hemkontexten. De intervjuade var här på hemmaplan och kunde till viss del kontrollera inramningen, de kunde bestämma platsen för intervjun (t ex i vilket rum intervjun skulle äga rum och i vilken soffa eller stol vi och de skulle sitta) och kände sig därför troligtvis något säkrare i intervjusituationen. Samtidigt är hemmet en del av framträdandet och det kan ställa krav på att intervjupersonerna visar upp ett hem som överensstämmer med den jagbild de vill presentera (Goffman, 1959).

Det är ganska naivt att tro att man får tillträde till det beteende familjen har i de bakre regionerna när man kommer och intervjuar och observerar i hemmet vid endast ett eller två tillfällen. Vi kom förvisso in i en privat sfär men även inom denna privata sfär fanns det en främre och en bakre region. Då vi, som främmande besökare, kom in i familjernas hem så fungerade vardagsrummet och till viss del köket samt vissa andra delar av nedervåningen som en främre region, medan sovrummet och ovanvåningen tillhörde den bakre regionen. Vi gick ingen husesyn utan visades in i vissa rum för att genomföra intervjuer och observationer där. Att vi fick tillträde till de främre regionerna i hemmet var intressant i sig då den fysiska kontexten berättar mycket om de personer som bor där. En utsmyckad 21-tumsteve, fotografier av släkten i bokhyllan och flamskvävnader på väggarna förmedlar en viss bild av en familj medan stora antika skinsoffor, en liten teve på en undanskymd plats och flera överfyllda bokhyllor ger en annan bild.

Den främre och bakre regionen är inte enbart knutna till den rumsliga aspekten. Tid och situation kan förändra en främre region till en bakre. När vi kommer på besök som forskare kan vardagsrummet vara en främre region, och när vi har gått är samma rum en bakre region där familjen kan lägga av sina masker som intervjupersoner

(Goffman, 1959). Om forskaren stannar i intervjupersonernas hem under en lång tid eller gör återkommande besök så är det lätt hänt att man får se små ”dramer” utspela sig, som egentligen hör hemma i de bakre regionerna. Vi fick i vissa familjer små glimtar av dessa ”dramer” där föräldrarna t ex diskuterade när kvällsrutinerna skulle börja, samspelet mellan man och hustru eller mellan syskonen.

Vi har ovan nämnt att hemmiljön sannolikt gav familjerna en viss trygghet i och med att de kontrollerade inramningen. För oss medförde dock detta vissa problem. Vi kände oss styrda och frågan är om vi inte lät intervjupersonerna bestämma alltför mycket över intervjusituationen. I och med att intervjupersonerna bestämde platsen för intervjun så fick det konsekvensen att de enskilda intervjuerna genomfördes i rum där andra familjemedlemmar gick in och ut. En viktig lärdom är att man bör vara tydligare med sitt syfte med intervjun, och vänligt men bestämt betona vikten av att få ett enskilt rum, där man ostört kan få intervjua en person i taget.

Speciellt i samband med barnintervjuerna var detta ett problem, eftersom det var svårt att få den ostördhet som krävdes för att barnet skulle behålla sin koncentration. Lekkamrater ringde på dörrklockan och kom in i huset, lekkamraterna gick hem under intervjun och barnet undrade var kompiserna hade gått, småsyskon kom in och lekte med bilar, visade upp egengjorda små saker, spelade piano eller kom för att säga god natt under tiden intervjun pågick. Det intervjuade barnen stördes märkbart av all uppståndelse runt dem och det/de barn som inte intervjuades för tillfället ville gärna vara med i samtalet. Vi hade valt att inte intervjua de minsta barnen och de var mycket nyfikna på vad vi höll på med och ville vara med och ”leka”. Vi var oföberedda på hur vi skulle hantera detta och försökte så gott vi kunde sysselsätta dem med att be dem rita olika saker och fråga dem något då och då under intervjun med de större barnen. Detta bidrog dock bara till att ytterligare splittra det intervjuade barnets uppmärksamhet. Vi insåg här vikten av att ha ett enskilt rum men vi kände oss också osäkra på hur vi skulle hantera sådana situationer i vår roll som forskare. Kunde vi säga till barnen att lugna ner sig och vara tysta och lämna oss ifred? Var det vår eller föräldrarnas uppgift? Den ideala situationen hade varit att få intervjua barnen i ett enskilt rum, men

eftersom vi inte hade en nära relation till barnen så ville vi inte stänga dörren om oss av hänsyn till barnet och föräldrarna.

Ett annat problem som vi upplevde med att intervjua och observera i hem var att vi gjorde anspråk på den knappa, men värdefulla, tid som familjerna har tillsammans på kvällen. Då vi skulle kontakta familjerna var vi osäkra över hur mycket tid vi behövde, och hur familjerna skulle uppfatta den tid vi gjorde anspråk på. Om vi tog till i överkant kunde familjerna bli avskräckta och tycka att vi begärde för mycket. Hade vi nämnt för kort tid och det visat sig att vi drog över tiden kanske familjerna inte hade planerat in tillräckligt med tid för oss. Vi försökte hålla oss så nära den verkliga tid det kunde tänkas ta och sa att observationerna beräknades ta ett par, tre timmar och att intervjuerna uppskattades ta en till en och en halv timme. Att tiden hade en viss betydelse framgår av nedanstående citat. I samtliga citat betecknas intervjuaren I och intervjupersonen Ip.

I: Vad tänkte ni innan vi kom hit?

Ip (vuxen): Ja, min första tanke var ... ska ni vara här så länge? Ja, Gud ska ni fråga så många frågor...(skratt) men det har ju gått rätt fort ändå.

I: Det kändes som lång tid?

Ip (vuxen): Näe, inte så utan jag tänkte...är det så mycket man kan prata om teve?

Här ser vi att även om vi tyckte att vi var försiktiga i presentationen av projektet och försökte att avdramatisera intervjun så blev en av intervjupersonerna lite orolig över att inte kunna fylla tiden, dvs att han/hon inte hade så mycket att berätta kring detta ämne.

Ett specifikt problem för observationerna var att vi enligt sunt förnuft och traditionella umgängesnormer inte kunde gå omkring fritt i familjernas hem eller följa efter personerna som en skugga då de gick in i ett annat rum. För att vi som forskare skulle smälta in så naturligt som möjligt satt vi och tittade på teve tillsammans med familjemedlemmarna. Som man brukar göra satt vi bredvid familjemedlemmarna i en halvcirkel framför teven. Detta var den mest naturliga placeringen, men det var inte den mest optimala placeringen ur observationssynpunkt eftersom det är mycket svårt att observera beteendet

hos dem man sitter bredvid. Då vi satt och såg på teve var det dessutom svårt att på ett naturligt sätt låta blicken vila på något annat än teven under en längre stund. Det var därför svårt att iaktta miner och ansiktsdrag som angav eventuell förtjusning, förvåning eller intresse inför det som de såg.

8.4 Enskild intervju

Under fältarbetet genomförde vi sex enskilda intervjuer i två av familjerna. I en av familjerna intervjuade vi två barn (sju och åtta år), en tonåring (sjutton år) och båda föräldrarna. I den andra familjen var det endast ett barn (åtta år) som intervjuades. I den sistnämnda familjen var tanken ursprungligen att genomföra en gruppintervju med båda barnen i familjen, men det ena barnet var inte tillräckligt gammalt för att delta i en gruppintervju. Vi anpassade intervjuguiderna efter respektive intervjupersons ålder, dvs vi utformade en guide till föräldrarna, en till ungdomar och en till barn. Frågeområdena var de samma i alla intervjuguider, men innehållet i vissa frågor anpassades till de olika intervjupersonerna. Vi frågade t ex hur föräldrarna såg på barn, teve och uppfostran medan vi frågade tonåringen vad han/hon tyckte om sina småsyskons teveregler. Det var också nödvändigt att anpassa stilnivån och graden av abstraktion i de olika intervjuguiderna.

Fördelen med enskilda intervjuer är att man kan anpassa varje intervju till varje enskild intervjuperson och därmed kan forskaren lättare bygga upp en personlig relation till intervjupersonen. I en gruppintervju har man flera personer att ta hänsyn till och måste relatera till gruppen som helhet. Det var inte enbart intervjuguiden vi ändrade utan vi ändrade även vår framtoning för att skapa en symmetrisk och förtrolig relation. I intervjun med tonåringen blev vi lite fnissiga och snackade musik och kompisar, medan vi i intervjun med de vuxna visade upp en mer formell fasad. Vi tror också att intervjupersonernas kön kan ha bidragit till att vi agerade på olika sätt. I de

enskilda intervjuerna använde vi oss således av *matchning* i stor utsträckning (se avsnitt 3.5.3).

En annan fördel med den enskilda intervjun är att det kan vara lättare för intervjupersonen att prata om känsliga ämnen. I gruppintervjun kan gruppnormer däremot hämma individens vilja att dela med sig av sina personliga tankar. Tonåringen i den ena familjen berättade t ex förtroligt om hans/hennes kompisars pojk- och flickvänner vilket han/hon kanske inte hade gjort i en gruppintervju. Samtidigt är intervjupersonen mer utlämnad i den enskilda intervjun då individen inte kan förlita sig på att någon annan för dennes talan. I gruppintervjun kan det vara lättare att komma undan en fråga medan individen i den enskilda intervjun öppet måste visa om hon eller han inte vill svara på en känslig fråga.

I den enskilda intervjun är det viktigt att man får sitta ostört, men som tidigare nämnts genomfördes intervjuerna i ett rum där olika familjemedlemmar gick in och ut och hörde vad de andra intervjupersonerna sa. Detta innebar att den enskilde intervjuens fördelar delvis gick förlorade. Intervjupersonerna var vaksamma på om det var någon annan i rummet och vissa intervjupersoner kan ha känt sig pressade att inte motsäga de andra familjemedlemmarnas åsikter. Om det var flera personer i rummet under en enskild intervju hände det att den intervjuade bad de andra familjemedlemmarna om hjälp för att besvara vissa frågor. Ibland kunde också de enskilda familjemedlemmarna uttala sig om en annan närvarande familjemedlem. I en av de enskilda intervjuerna höjer intervjupersonen rösten för att markera att kommentaren riktas till den i rummet närvarande äkta hälften:

Ip (vuxen): Jag önskar att min man skulle se mer på nyheter. Men av någon anledning ser han bara på sport.

I genomförandet av intervjun betonade vi inte tillräckligt tydligt att vi var intresserade av den enskilde individens personliga åsikter och erfarenheter. Vårt syfte kunde uppfattas som att vi ville veta vad den enskilde familjemedlemmen hade för syn på övriga familjemedlemmars åsikter och erfarenheter. Detta fick till följd att personernas svar gled mellan individuella åsikter och de av familjen accepterade åsikterna.

Enskilda intervjuer med var och en i familjen kan upplevas som pressande för intervjupersonerna som kan få en känsla av att familjemedlemmarnas svar ska ställas mot varandra. En mild oro uttrycktes hos en av intervjupersonerna när en annan familjemedlem skulle intervjuas:

Ip (vuxen): Ja, nu ska vi se om du säger samma sak som jag...

Frågan är hur vi ska hantera motsägelser eller samstämmighet mellan de olika familjemedlemmarnas svar i de enskilda intervjuerna. Samstämmighet skulle kunna tolkas som den ”sanna” bilden av en företeelse medan motsägelser skulle kunna tolkas som att någon ”ljuger”. Detta är dock ett förenklat synsätt då samstämmighet kan tyda på att personerna har snackat ihop sig och någons åsikt dominerar. Motsägelserna kan då vara ett uttryck för ett öppet kommunikationsklimat där alla har möjlighet att säga sin mening. På så vis har diskrepans i data en betydelsebärande funktion. Våra enskilda intervjuer genomfördes olika dagar vilket gav familjen möjlighet att diskutera våra frågor och deras svar. Vissa intervjupersoner var därmed förberedda på vilka ämnen som skulle behandlas under intervjun. Samstämmighet eller motsägelser beror säkert även på frågeområdets karaktär. Vi fann t ex att de olika familjemedlemmarna hade liknande syn på barnuppfostran medan de hade olika uppfattning om tevens betydelse.

8.4.1 Barnintervju

Det är lätt att man generaliserar och för alla barn till en gemensam barnkategori och bortser från att barns olika åldrar styr vilka frågor man kan ställa. Det är också lätt att glömma bort att det handlar om enskilda individer som har kommit olika långt i sin utveckling och som har olika förmåga att svara på frågor. Även om svaren på våra ”vuxna” frågor ibland var oväntade så försökte vi att visa respekt för barnens svar och berättelser. Som vuxen var det många gånger svårt

att sätta sig in i barnens språk och sätt att tänka och det är lätt att göra feltolkningar av barnens svar, vilket följande exempel visar:

I: Tycker du att du får se vad du vill då?

Ip (8 år): Ja....(tveksam)...njae...Det är tur att Vänner och Fiender är före Skilda Världar.

I: Hur tänker du då?

Ip (8 år): Vänner och Fiender är sju till halv åtta och sen är Skilda Världar halv åtta till åtta.

I: Så du tittar en hel timme då?

Ip (8 år): Mmm.

Barnet resonerar konkret utifrån sin egen vardagsverklighet och utelämnar viss information. Eftersom vi inte riktigt förstår barnets utsaga frågar vi om det är så att barnet tittar en hel timme på teve. Barnet instämmer och korrigerar inte vår vuxna tolkning. Senare framkommer det dock att det barnet ville säga var något helt annat. Det centrala var inte att barnet såg en hel timme i sträck på teve, utan att han/hon fick se åtminstone ett av de två programmen, och i bästa fall båda om föräldrarna valde att se nyheterna på den andra av familjens teveapparater. Här ser vi hur betydelsefullt det är att återkomma till vissa frågor i andra sammanhang för att få fram ytterligare information. Längre fram i intervjun framkommer således följande:

I: Om pappa vill titta på nyheter ,och du inte vill se det säger du det då?

Ip (8 år): Jäpp.

I: Vad säger du då?

Ip (8 år): Kan du inte slå över pappa? (med gäll bedjande röst)

I: Vad säger pappa då?

Ip (8 år): Nä, nu ska jag kolla på detta (härmar buttert).

I: Så då tittar ni tillsammans?

Ip (8 år): Njae...ibland går jag.

I: Det gör du ibland?

Ip (8 år): Mmmm....

I: Är det därför som det är bättre att Vänner och Fiender går först eller?

Ip (8 år): Jäpp.

I: För det är precis när det är nyheter då?

Ip (8 år): Japp... eller att pappa går upp.

Den ideala situationen hade varit att återkomma flera gånger till de barn vi intervjuade för att långsamt kunna bygga upp ett förtroende. Med vårt projekts tidsramar blev kontaktperioden något forcerad och i vår önskan att upprätta en så bra relation som möjligt med barnet och verkligen försöka att hitta samma nivå var vi kanske lite väl försiktiga i vår framtoning. Vår rädsla för att skrämna barnen eller upplevas som hotfulla var dock överdriven eftersom det visade sig att barnen nästan stod i kö för att bli intervjuade. De var mycket förväntansfulla och såg fram emot att få prata med oss och de barn som inte intervjuades för tillfället frågade titt som tätt när det var deras tur. Barnens positiva förväntan skapade en bra utgångspunkt och ett gott klimat i intervjun.

Teckningar

Vi bad de yngre barnen (under sex år) att rita en teckning. Våra instruktioner var vaga och vi sa bara att de skulle rita hur det såg ut när familjen tittade på teve. Barnen ritade flera teckningar som i och för sig var väldigt fina men som vi inte i vår vildaste fantasi kunde få till att likna familjens tevetittande. Barnen tog fasta på instruktionen att rita en teckning istället för att bli styrda av ett visst tema. Teckningarna visades stolt upp under tiden vi intervjuade andra i familjen och därmed kunde vi inte ägna någon tid åt att kommentera eller ställa frågor om teckningarna. Vi kommenterade snabbt och flyktigt att det var fina teckningar och tackade så mycket för dem.

Våra erfarenheter visar således att om man ska få ut någonting av teckningarna så måste man avsätta tid åt detta. Helst ska man sitta ner i lugn och ro under tiden barnen tecknar och låta barnen berätta vad det är de har tecknat. En sådan berättelse kan fungera som inledning till en intervju. Istället för teckningar hade vi kunnat använda oss av färdiga bilder som t ex bilder från teveprogram eller bilder av familjer som tittar på teve. Dessa bilder hade varit bra att använda som utgångspunkt i intervjuerna med barnen. För att få en pedagogisk

effekt så måste forskarna vara medvetna om vad rekvisitan ska användas till och det hela måste förberedas noggrant.

Frågekonstruktioner i barnintervjuer

Det finns många aspekter att beakta i formuleringen av frågor till barn (se avsnitt 3.5.4). I barnintervjuerna var det ibland svårt att veta om barnet förstod eller inte och vi kände att det var en svår balansgång mellan att envist följa upp en fråga och att släppa den. I barnintervjuerna tenderade vi att ge fler alternativ till svar redan i formuleringen av frågan jämfört med vad vi gjorde i vuxenintervjuerna. Vår avsikt var att hjälpa barnen på traven för att undvika att de skulle känna sig pressade. Problemet med detta förfarande var att vi styrde intervjupersonerna och la orden i munnen på dem. Det är lätt hänt att man fyller i barnets halvt utvecklade svar. Barnen får då inte en chans att utveckla sina egna tankar och funderingar. Frågan är om barnets tystnad ska tolkas som eftertänksamhet eller om tystnaden ska tolkas som att barnet tycker det är obehagligt och inte har ett svar. För att få reda på detta hade vi behövt lära känna barnet bättre för att kunna tolka de icke verbala signalerna på ett bättre sätt. Generellt sett var vi för ivriga och rädda för att tystnaden skulle var pressande för barnet. Intervjuerna hade vunnit på att låta barnet få tid att i lugn och ro tänka ut sitt svar.

Även om vi visste att man inte bör ställa abstrakta eller hypotetiska frågor till barn så gjorde vi ändå vissa misstag. Som vuxen är man så van att tänka i sådana termer att man ibland ställer den typen av frågor omedvetet. Vi ställde t ex den hypotetiska, men i vårt tycke konkreta frågan till ett barn:

I: Om teven gick sönder, och du inte hade någon att titta på, skulle du sakna den då?

Ip (8 år): Nä då går jag upp och tittar på den där uppe.

I: Om den också går sönder?

Ip (8 år): Det vet jag inte. Då går jag och gör något annat. Annars sätter jag på en film.

Ibland ställde vi abstrakta frågor och barnen svarade konkret och på ett så klokt och förnuftigt sätt att vi vid vissa tillfällen blev ställda och inte gick vidare med någon uppföljningsfråga.

I: Vad är det som är så bra med Skilda Världar?

Ip (7 år): Det slutar alltid så spännande.

I: Blir man ledsen om man missar ett avsnitt av Skilda Världar?

Ip (7 år): Nej, man kan ju se repriserna.

I detta exempel ser vi tydligt hur barnet ger ett konkret svar på en generell fråga. Vi ber här barnet analytiskt värdera programmet, något som kan vara svårt för barn att göra. Det hade varit lättare för barnet om vi hade tagit utgångspunkt i en konkret händelse i en episod istället för att be barnet ge ett generellt omdöme om programmet som helhet. Vi borde följt upp frågan och bett barnet berätta om ett avsnitt de tycker om. Detta skulle även kunna göras utifrån en tevetabla. Användandet av ”man” i vår fråga betonar också en abstrakt generalisering. ”Du” hade varit mer konkret och lättförståeligt.

Frågor som rörde tid och frekvenser hade barnen svårt att uppskatta. Exempel på sådana frågor är: ”Ser du mer än...” och ”Hur mycket tittar du på teve?”. Sådana frågor kan undvikas eftersom de ändå inte tillför den kvalitativa datan speciellt mycket.

Vi försökte ibland att konkretisera frågorna till barnens direkta erfarenheter. Ett exempel på detta är vår omformulering av en ”vuxenfråga” till barnets konkreta erfarenheter:

I: Brukar du titta på teve etts barnprogram någon gång?

Ip (8 år): (Två sekunders tystnad)

I: Det som börjar med ”Bullibumpa”?

Ip (8 år): Ja (skiner upp) det brukar jag kolla på. Vad heter det?

I sådana frågor är det viktigt att forskaren känner till vissa delar av barnvärlden som gör det lätt för barnen att identifiera sig. Det gäller att forskaren hittar en nivå som passar barnets ålder annars fungerar inte frågan. Det blir lätt patetiskt när ungdomsforskare ska visa att de hänger med i ungdomsvärlden och använder fel uttryck eller refererar till för gamla händelser. Forskaren måste vara mån om att behålla

förtroendet och visa respekt för intervjupersonen så att de konkreta exemplen inte blir förlöjligande.

Den vuxnes påverkan på barnet

Förutom att yngre syskon och lekkamrater var närvarande under de enskilda barnintervjuerna så kom i vissa fall även föräldrarna in under pågående intervju. Vi upplevde det inte som att föräldrarna kände sig oroliga för vad barnen skulle säga även om det givetvis finns ett orosmoment i barns framträdande om man ser barnen som riskfyllda deltagare (se avsnitt 3.5.4). Barnen kan motsäga föräldrarna och spräcka den fasad som familjen vill visa utåt. I våra intervjuer upplevde vi dock det som att föräldrarna satt med under intervjun för att visa ett genuint intresse för vad barnen sa om själva ämnet tevetittande. Dessutom tror vi att föräldrarna ville ge stöd åt barnen för att de inte skulle känna sig utelämnade åt två vuxna okända människor.

Det fanns dock vissa problem med att föräldrarna är närvarande under den enskilda intervjuerna med barnen. Föräldrarnas närvaro påverkade barnen och ibland kunde man se hur barnen sökte den vuxnes blick för att få ett accepterande eller en bekräftelse på att han eller hon svarat "rätt". Frågan är också vad som är tillåtet och inte tillåtet att säga när föräldrarna sitter i samma rum. Vi försökte inte "förföra" barnet till att tala illa om exempelvis sina föräldrar, men om nu barnet vill avslöja några hemligheter som han/hon inte vill att föräldrarna ska höra så blir det problematiskt i en situation som denna. Ett av barnen berättade att han/hon brukade smygtitta på teve när föräldrarna trodde att han/hon hade gått och lagt sig. Eftersom föräldrarna var närvarande så skrattade de lite generat och vi ville också släta över barnets uttalande genom att skratta med föräldrarna. I en sådan situation blir barnet åsidosatt och lite förlöjligat, och även om det inte är medvetet så utvecklas det lätt en känsla av att det är vi vuxna mot det enskilda ensamma barnet. Det finns också en risk i att föräldrarna avbryter eller tystar barnet eller att den vuxne fyller i och utvecklar barnets svar med inlägg som t ex "Men, menar du inte så här...?". Dessa inlägg sker säkert i all välmening från föräldrarnas sida som kanske både vill hjälpa barnet men också hjälpa intervjuarna att få fylliga svar. I enskilda intervjuer med barnet kan detta rubba

kontakten och förtroendet mellan forskaren och barnet samt ställa krav på barnet att svara på ett visst sätt.

Barnens sökande efter vad den vuxne egentligen vill veta märktes i vissa av intervjuerna. I följande exempel hörs den vuxna rösten i barnets svar:

Ip (7 år): Det är bra att se på nyheter om man vill veta vad det är som händer i världen.

I resonemanget kring en såpopera i teve finns både det vuxna resonemanget och barnets egna önskningar och upplevelser:

Ip (7 år): En del tror att det har hänt på riktigt. När någon hade gift sig så trodde de att det hade hänt.

I: Trodde du att det hade hänt på riktigt?

Ip (7 år): Jag tycker att det ska vara verkligt det man ser på teve för då kan man åka och hälsa på dem.

Forskaren måste hela tiden var lyhörd och försöka att ställa frågorna på ett sådant sätt att barnets egen världsbild lyfts fram så att barnets fantasi och kreativitet kan få stort utrymme.

8.5 Familjeintervju

Vi upplevde såväl fördelar som nackdelar med familjeintervjun och i det här avsnittet kommer de att behandlas närmare.

För att skapa balans mellan barn och föräldrar samt mellan familjemedlemmarna försökte vi skapa en frågeguide med frågor anpassade till såväl barn som vuxna. Vi modifierade vår frågeguide och la till speciella frågor till barn så att de skulle bli mer delaktiga i intervjun. Vi ville förbereda oss så att vi skulle kunna skjuta in frågor till barnen där de övergripande frågorna var för vaga eller abstrakta för dem. När det gäller uppfostringsfrågorna ställdes vi inför problemet

vem vi skulle fråga om detta. Skulle barnen själva berätta och föräldrarna bekräfta? Skulle föräldrarna i så fall uppfatta det som en kontroll av familjen? Skulle föräldrarna berätta? Skulle barnen i så fall opponera sig om det inte stämde? Vi visste att situationen förmodligen skulle avgöra hur det skulle bli, men ville ändå vara förberedda för att ta upp vårt mest kontroversiella tema. Vi beslöt oss för att varva dessa frågor så att barnen inte skulle bli utlämnade eller osäkra.

Vi genomförde gruppintervjuer i två familjer, en föräldrantervju med mamma och pappa, och en familjeintervju med mamma och pappa och tre barn (4, 10 och 14 år gamla). Intervjuer med yngre barn kräver att man ägnar mycket tid och uppmärksamhet åt dem. I familjeintervjuer är möjligheten att ägna mycket tid åt en person begränsad då det sker på de övrigas bekostnad. I båda familjerna var det yngsta barnet under sex år och vi antog att han/hon var för ung för att aktivt delta i intervjun. Barnet var av praktiska skäl närvarande och pratade under intervjun, men inte om själva ämnet. Vidare pockade barnet på föräldrarnas och vår uppmärksamhet. Fördelen med de yngsta barnens närvaro var dock att stämningen lättades upp genom konstner och komiska inlägg i diskussionen.

I: Vad är det sämsta med teve?

Ip (4 år): Ja, det är faktiskt vädret (svarar innan någon annan hinner).

Vi upplevde även att tioåringen hade behövt mer uppmärksamhet och tid för att komma med i intervjun. Han/hon behövde exempelvis mer tid för att tänka över svaren på vissa frågor.

I en familjeintervju går det att studera relationerna och kommunikationen mellan familjemedlemmarna. Dessa kan vara avgörande för utgången av intervjun. Vi fann normer i familjerna, men upplevde inte att de hindrade barnen att uttrycka sin åsikt. I de familjer vi besökte fann vi däremot att mammorna hade rollen som ansvariga för uppfostran (se avsnitt 8.9). Det fanns ingen i familjen som dominerade på de andras bekostnad. Visserligen pratade föräldrarna mer än barnen men barnen tog själva initiativ och berättade vad de tänkte och gjorde.

I gruppintervjuerna framkom att föräldrar och barn har olika uppfattning om vad som är nämnvärt. I detta fall ställdes barnen och de vuxna mot varandra.

I: Brukar du spela in någonting om du missar det för att du är och tränar?

Ip (14 år): Ja, ibland gör vi det.

Ip (vuxen 1): Vad spelar vi in?

Ip (vuxen 2): I våras när det var Skilda världar.

Ip (vuxen 1): Ja, det spelade vi in, men annars spelar vi aldrig in.

Vi frågade oss vad den här typen av skilda svar beror på. En orsak kan vara att man spelar in på video, men att föräldrarna av någon anledning inte vill kännas vid det. Man vill inte visa sitt beroende av teve. En annan orsak kan vara att barn och föräldrar har olika uppfattningar om vad som är nämnvärt. Föräldrar kanske inte anser att det sker tillräckligt ofta för att räknas, medan barnen svarar utifrån att det har hänt någon gång. De kanske vet att de kan be att få ett program inspelat och därför anser att de brukar göra det. En tredje orsak kan vara att frågan är formulerad på ett sätt som gör att barnen känner att de vill ge ett bekräftande svar. I detta sammanhang vill vi poängtera att det inte finns någon tolkning som är rätt eller fel. Det är däremot viktigt att forskaren reflekterar över vad de motsägelsefulla svaren kan bero på.

Familjemedlemmarna kompletterade ofta varandras svar genom att de tog upp olika aspekter av en fråga och kom ihåg olika saker. Ett exempel är när vi frågade om de någon gång blev osams om vad de skulle titta på.

Ip (vuxen 1): Nej.

Ip (vuxen 2): Det kan bli bråk t ex när du kommer (pekar på 14-åringen) och de tittar på barnprogram. Då kommer han (14-åringen) och ska titta på textteve.

Ip (vuxen 1): Ja, just det.

Ip (14 år) : Det är vid ett tillfälle till vi blir osams. Det är när de tittar på parabolerna här nere och jag vill titta på något annat där uppe.

Ip (vuxen 1): Ja, då kan ni bråka.

Ip (vuxen 2): Ja, då bråkar de.

Intervjuaren hade ställt en fråga och deltagarna förde själva samtalet framåt. Vid ett annat tillfälle frågade vi om vad som är otäckt att se på teve. Deltagarna diskuterade själva kring detta tema. Vi flikade in frågor där vi ville följa upp något specifikt eller där vi ville att de skulle förtydliga något de sagt. Under diskussionen kom det fram åsikter och tankar kring uppfostran exempelvis vad föräldrarna anser är farligt för barnen att se, barnens lek, att föräldrar ska förklara för barnen vad som visas på teve etc. Utan att fråga och betydligt naturligare än att använda vår strategi för att fråga om uppfostran fick vi mycket kunskap. Det skedde genom ett samtal där vi, som intervjuare, höll en låg profil och intervjupersonerna kanske t o m glömde vår roll som intervjuare. Risken med ett sådant förfarande är dock att samtalet glider iväg från frågan.

Under intervjun lät vi ibland intervjupersonerna prata på och vi upplevde då att vi inte riktigt fick svar på frågorna. När vi lyssnade på intervjun upptäckte vi dock att vi fått mer kunskap än vi varit medvetna om under själva intervjun. Detta pekar på hur viktigt det är att använda bandspelare. Det kan bero på att mycket av vår koncentration inriktades på att få alla att komma till tals, kontrollera att vi fick svar på våra teman och invänta varandra så vi inte pratade i mun. Vi konstaterar, liksom flera andra forskare, att gruppintervjuer kräver mycket uppmärksamhet och simultankapacitet av intervjuaren.

Innan vi genomförde familjeintervjuerna blev vi varnade för att konflikter kan uppstå när medlemmarna har olika uppfattning eller åsikt i en fråga. Vi tog del av tips hur man kan avstyra en konflikt, men ansåg att vi inte kunde förbereda oss för denna eventualitet utan litade på att vi skulle klara oss med sunt förnuft. Vi hamnade inte i någon konfliktsituation, men vid ett tillfälle höll vi på att avslöja en oskriven regel. Barnet berättade om vilka popgrupper han/hon gillade när vi frågade:

I: Har du hört talas om en tevekanal som heter MTV?
Ip (8 år): Ja, jag har hört namnet men jag vet inte vad det är.
I: Det är en musikkanal på teve.
Ip (8 år): Är det?
I: Det är kanske inget du tittar på?
Ip (8 år): Har vi den pappa (skriker)?
Ip (vuxen): (skrattar)
Ip (8 år): Säg det pappa, har vi det?
Ip (vuxen): Det vet jag inte (besvärad)
I: Det är nog en kanal som bara finns i Lund. Ser du på ”Doktorn kan komma”?

I denna situation ansåg vi oss tvungna att lura barnet. Vi ansåg att det skulle vara fel om vi blandade oss i familjens regler och upplyste barnet om något som kunde få föräldrarna att ge avkall på sina idéer om vad barnen ska se. I detta fallet är det dock intressant att föräldrarna hemlighåller de kanaler som barnen inte får titta på. En anledning kan dock vara att det är svårt att berätta om kanalens existens utan att också väcka barnets intresse för den.

Under intervjun fann vi även exempel på regler som barnen var medvetna om och när vi frågade om beteenden sökte de föräldrarnas bekräftelse på att de svarat ”rätt”. Ett exempel var när vi frågade om barnet någon gång tittade på teve en hel dag. Barnet blev osäker, skruvade på sig, svarade att han/hon inte trodde det samtidigt som han/hon tittade på mamman. Vi uppfattade att barnet var osäker på om det var tillåtet. Mamman svarade dock att barnet gjorde det när han/hon var sjuk. Då bekräftade barnet genom att säga ”ja, när jag är sjuk ligger jag och tittar hela dagen”.

Vi fann att de frågeteman vi hade lämpade sig olika bra för en familjeintervju. Frågor kring planering och konflikter fungerade bra. När vi frågade om ritualer kunde alla medlemmar hjälpas åt att komma ihåg vad och hur man brukade göra. Vi fick de positiva effekter som ofta beskrivs i samband med gruppintervjuer, exempelvis gruppdynamik och naturligare samtal. Frågor kring tevens betydelse var svårt att engagera barn mellan sju och nio år i, då frågorna kan ha varit för abstrakta för dem. Redan vid sammanställningen av frågeguiden anade vi att uppfostringsfrågorna kunde bli problematiska,

dels om barnens och föräldrarnas uppfattningar ställdes mot varandra, dels kunde uppfostringsregler verka hämmande på barnens svar. Båda farhågorna besannades. Om vi enbart varit intresserade av uppfostran skulle enskilda intervjuer varit lämpligare för då hade intervjupersonerna kunnat svara oberoende av varandra. Avslutningsvis kan vi därför konstatera att det är ytterst viktigt att fundera igenom vilken metod som lämpar sig bäst för den frågeställning man har.

8.6 Intervjusamtalet

Vi var två intervjuare både vid de enskilda intervjuerna och vid gruppintervjuerna. Eftersom vårt syfte med projektet var att pröva olika metoder så fanns det en poäng med att vara två då vi lärde oss mycket av varandra. Fördelen ur vårt perspektiv var att vi kunde fånga upp fler aspekter i intervjun och hjälpas åt att följa upp olika frågor. Vi var dock inte sammansvetsade som intervjueteam, och vid mer än ett tillfälle hände det att en av oss ville fortsätta att ställa frågor inom ett visst tema medan den andre intervjuaren ville fortsätta inom ett annat område. På så sätt störde vi varandras upplägg av intervjun. Ibland var vi så ivriga att få ur oss en fråga eller rädsla för att en pressande tystnad skulle uppstå att vi inte alltid uppmärksammade om den andra hade en fråga att ställa. Det gäller att kunna vänta ut varandra och att lära känna varandra som intervjuare. Vi märkte dock att samspelet mellan oss blev bättre efter bara några intervjuer.

I de flesta intervjuerna uppstod det en naturlig rollfördelning där den ena av oss var mer aktiv och drev samtalet framåt medan den andre hade en lägre profil. Vi skulle eventuellt i förväg ha kunnat dela upp arbetet mellan oss, antingen på så sätt att vi tog ansvar för olika teman, att en av oss ledde intervjun och att den andra koncentrerade sig på följdfrågor, eller att en antecknade och den andre ställde frågor.

För intervjupersonen kan det kännas pressande att ha två intervjuare. Det finns en risk att intervjupersonen hamnar i underläge och statuskillnader förstärks. Trost (1997) menar dock att då ett förtroende ej hunnit byggas upp kan det t o m kännas lättare för den intervjuade att ha två intervjuare. Att sitta öga mot öga med *en* okänd människa kan upplevas som jobbigare än *två* okända människor eftersom det då är tre parter som kan prata med varandra. Om det är två intervjuare kan det ibland uppstå diskussioner mellan dem och det är inte då bara intervjupersonen som är i fokus. Vår erfarenhet var att barnen inte verkade tycka att det var jobbigt att vi var två intervjuare, medan vi fick en känsla av att några av de vuxna verkade något mer besvärade över att sitta ensam med två forskare.

Vi kommer nedan att mer ingående diskutera de erfarenheter vi har gjort som intervjuare och hur vi försökte skapa förtroende och öppenhet i intervjusituationen. Vi ger också exempel på hur vi formulerade frågor för att få så fylliga och nyanserade svar som möjligt.

8.6.1 Att skapa förtroende

Vår strävan var att skapa förtroende hos de personer vi intervjuade. Under intervjuerna försökte vi, ofta omedvetet, att anpassa oss till intervjupersonernas kommunikationssätt. Det är viktigt för forskaren att intervjupersonen ser honom/henne som en jämställd part. I en intervju med en tonåring berättade han/hon att han/hon brukar ”chatta” på nätet och vi erkände att vi aldrig förstått hur ”chattingen” går till och bad honom/henne förklara mer. På så sätt visade vi vårt intresse för intervjupersonens kunskaper och erfarenheter och asymmetrin i relationen mellan oss och intervjupersonen kunde förhoppningsvis utjämnas något. Det är dock viktigt att matchningen känns naturlig och inte påklistrad. Om vårt uppträdande hade blivit överdrivet och konstlat hade vi sannolikt förlorat intervjupersonens förtroende.

För att skapa ett förtroende och för att visa vår acceptans och respekt för intervjupersonernas svar så tenderade vi också att instämma i det som intervjupersonerna sa.

I: Vilka är bäst i Småpratarna, barnen eller de vuxna?

Ip (7 år): Barnen.

I: Varför då?

Ip (7 år): För att de är barn.

I: Ja, jag tycker också att de är bäst.

Genom att instämma visade vi att det intervjupersonen sa var både viktigt och riktigt. I vissa intervjuer mmm-ade vi med efter det som sades. Hummandet kan uppmuntra personen att berätta mer, men skapar samtidigt ett tekniskt problem eftersom det kan vara svårt att höra vad som sägs på bandet. Det kan också vara ett problem att vi visade vilka värderingar vi har och man kan fråga sig vad intervjupersonen tänkte när vi *inte* instämde: ”Sa jag fel svar nu eftersom hon inte håller med mig?”. Förtroende som etableras kan dock vara ganska bräckligt eftersom intervjupersonen kan tolka det som ett falskt insmickrande om man instämmer alltför ofta och utan inlevelse.

8.6.2 Att få fylliga svar

En primär utgångspunkt vid intervjuer måste vara att det är intervjupersonen som ska stå i centrum. Det är intervjupersonen som ska dominera intervjun såtillvida att det är han/hon som ska ges mest utrymme, men det är intervjuaren som leder samtalet och ansvarar för dess utgång. Vår erfarenhet är att de intervjuer där man som intervjuare har pratat minst är de mest lyckade. Det är därför viktigt att inte avbryta intervjupersonen och låta honom/henne fortsätta i lugn och ro. De flesta människor har en inneboende rädsla för tystnad i samtal med obekanta människor. Det är emellertid väsentligt att intervjuaren vågar låta det bli tyst. Tystnaden kan vara bra både för intervjuaren och intervjupersonen. Som intervjuare får man tillfälle att reflektera över vad som har sagts och vad man eventuellt kan följa upp. På samma sätt får intervjupersonen möjlighet att reflektera över vad han/hon ska svara eller har svarat. Ofta får tystnaden den effekten att intervjupersonen fördjupar eller förtydligar sitt svar. Det kan

dock vara en svår balansgång mellan en fruktbar och en pinsam eller obehaglig tystnad. Intervjuaren måste vara lyhörd för situationen och känna av när det är dags att bryta tystnaden. Nedan återges ett exempel från våra intervjuer där tystnaden utgjorde ett viktigt inslag.

I: Ni har berättat vad ni tycker om att se på teve, vad är då det absolut sämsta på teve?

(Tystnad 19 sek.)

I: Är det ett visst program eller en specifik sorts program?

Ip (vuxen): Ja, då får man ju tänka efter lite. Det finns vissa amerikanska serier som är dåliga. Våra värsta år är så överdrivet och överkligt.

Exemplet visar att vi försökte utnyttja tystnaden, men den blev så lång att vi blev osäkra på om intervjupersonen verkligen förstått frågan. Vi försökte därför förtydliga frågan, vilket gav resultat. Det är dock svårt att säga om det var frågan som var otydligt formulerad eller om tystnaden fungerade som en reflektionspaus och uppföljningsfrågan som en bekräftelse på att intervjupersonen var inne på rätt spår.

Under fältarbetet blev vi påminda om hur olika människor är och hur viktigt det är att anpassa intervjun efter olika personer. I en del fall utgjorde tystnaden ett viktigt verktyg för att leda samtalet framåt då vissa behövde god tid på sig för att utveckla ett svar. Andra intervjupersoner kom snabbt med ett svar och hade ibland en tendens att sväva ut. I sådana fall kunde vi tvingas att avbryta intervjupersonen för att leda honom/henne in på det som undersökningen gällde. Som intervjuare kan man avbryta och exempelvis säga: "Det här var ju intressant, men en helt annan grej är det här med vanor. Är det något speciellt du brukar göra medan du tittar på teve?". Den här typen av kommentarer kan också ge struktur åt intervjun; de fungerar som övergångar mellan olika teman i frågeguiden. Genom att använda sig av övergångar introducerade vi ett nytt ämnesområde. Intervjupersonerna fick en signal att han/hon skulle "ställa om sig" och fick möjlighet att tänka till om området innan den konkreta frågan ställdes. Tanken var också att intervjun skulle likna ett naturligt samtal och inte få formen av skjutjärnsjournalistik.

För att få fylligare och mer nyanserade svar ställde vi också mer direkta frågor om vad som just hade sagts. Som intervjuare måste man vara lyhörd för vad som är viktigt för intervjupersonen, men samtidigt är det nödvändigt att ha undersökningens frågeställning i åtanke. Uppföljningsfrågor kan utformas på olika sätt, här återges några exempel hämtade från våra intervjuer.

I: Brukar du göra något under tiden du tittar på teve?

Ip (8 år): Ja, äter popcorn.

I: Popcorn?

Ip (8 år): Ja och förra fredagen när vi tittade på teve tillsammans åt vi jordnötsringar och drack läsk. På lördagarna äter vi godis när vi tittar.

Att upprepa sista ordet popcorn var ett försök att få intervjupersonen att utveckla sitt svar om vad familjen har för vanor och ritualer i samband med tevetittandet. Den här typen av teknik kallas spegling (se avsnitt 3.5.4).

I: Har du och din man diskuterat vad era barn ska få se på?

Ip (vuxen): Ibland har vi gjort det. Vi har diskuterat det här med Skilda Världar, Tre Kronor och Rederiet. Man kan ju undra om det är så bra att titta på det.

I: Du säger att man kan undra om det är så bra för dem att titta på det, vad är det som kan...

Ip (vuxen): Att de får fel uppfattning om verkligheten, att de tror att verkligheten är som i Skilda Världar med en massa intriger. Det kan det ju vara förstås men där är det så koncentrerat.

I exemplet ovan upprepades delar av intervjupersonens svar för att få personen att vidareutveckla sitt svar. Vi hade kunnat utforma frågan som "Varför tror du det?". En varför-fråga hade emellertid kunnat uppfattas som ett ifrågasättande av personens åsikt.

Ett annat sätt att få fylliga svar var att utnyttja tredje-person-effekten (se avsnitt 7.2.2). Följande utdrag från en intervju är exempel på detta:

I: Om ni jämför er med andra familjer och deras tevetittande, tror ni då att ni skiljer er på något sätt?

Ip (vuxen): Ja, vi tittar mer på sport. Andra ser mycket på serier, men det blir så inrutat av det. I våras följde vi Skilda Världar, men det var inte bra för man kunde inte göra något annat när det visades.

I det ovan citerade intervjuavsnittet berättade familjen att de skilde sig från andra genom deras intresse för sportprogram. Samtidigt som de berättade att andra ser mycket på serier, framkom det vad de själva ansåg om detta. Sport är ett allmänt accepterat intresse och symboliserar hälsa och sundhet, vilket innebär att det inte är svårt att framhålla att man avviker i detta avseende. Om man istället hade haft ett utpräglat intresse för såpoppor, som inte är lika legitimt, hade man förmodligen inte varit benägen att framhålla detta. Att fråga om man skiljer sig från andra kan fungera bra i vissa situationer. Man bör vara medveten om att många människor inte vill avvika från det normala, medan andra gärna framhåller hur speciella de är.

För att få innehållsrika intervjusvar ställde vi också frågor om närliggande områden och företeelser till det vi avsåg att studera. I vårt fall var vi intresserade av tevens roll i vardagen, men utflykter till andra medier berikade vår bild av tevens roll. Vi frågade t ex om bio, radio och video och kontrasterade detta mot användningen av teve. Genom detta fick vi kunskap om tevens roll i vardagslivet gentemot andra medier, kunde vi således få mer nyanserade svar. Detta pekar också på att frågornas mening var beroende av det sammanhang de ställdes i. Vi upptäckte att då vi återkom till samma fråga flera gånger under en intervju kunde vi få olika och t o m motsägelsefulla svar. Intervjupersonen associerade till olika aspekter av ett och samma fenomen beroende på sammanhanget.

Tillfälle 1

I: Blir ni någon gång osams när ni tittar på teve?

Ip (8 år): Jaaa.

I: Om teve?

Ip (8 år): Nej, om kuddarna.... (ip berättar om vad kuddbråket gäller).

Tillfälle 2

I: Har det hänt någon gång att ni blir oense om vad ni ska se på teve?

Ip (8 år): Jäpp.

I: Vad händer då?

Ip (8 år): Jag byter kanal och håller fjärrkontrollen i handen. Då säger han (syskonet) nääe. Men då ska man inte prata på ett tag och efter ett tag har han vant sig vid programmet.

Exemplet visar att intervjupersonen tog upp olika aspekter av att bli osams vid tevetittande då vi tog upp frågan vid olika tillfällen. Därigenom fick vi en rikare bild av vad som händer i teverummet. Att återkomma till en fråga kan också leda till att man får motsägelsefulla svar. Det behöver inte innebära att intervjupersonen ljugar, utan att frågan tolkats olika beroende på det sammanhang den ingått i. Man bör också vara medveten om att vi människor många gånger kan ha motstridiga känslor och uppfattningar om en fråga. Den här motsägelsefulla bilden kan också visa på hur komplext ett fenomen kan vara.

8.6.3 Att formulera frågor

Trots att frågor är kontextberoende kan de formuleras på ett sätt som underlättar intervjupersonens tolkning av dem och inbjuder intervjupersonen till att fritt berätta. I det här avsnittet diskuterar vi för- och nackdelar med olika sätt att formulera frågor.

Då vi ställde samman våra frågeguider hade vi idén att det skulle vara bra att inleda vissa teman med en vid fråga för att intervjupersonerna själva skulle få möjlighet att definiera vad temat innebar. Vår uppgift skulle bli att följa upp de aspekter som var centrala för undersökningens frågeställning. Ett exempel på en inledande vid fråga till temat om uppfostran var följande: ”Hur tycker du att man som förälder ska förhålla sig till det här med teve och barnens uppfostran?”. Den här typen av frågor fungerade bra i vissa familjer, men

inte i andra. Personer som hade lätt för att uttrycka sig svarade obehindrat på frågan, här följer ett exempel.

Ip (vuxen): Jag tror inte att man ska göra för stor sak av det här med teve och uppfostran. Jag vill gärna veta vad det är de tittar på. Det är också viktigt att de har andra intressen än teve. Men det har vi inte några problem med, teve är inte det viktigaste.

Andra som inte hade funderat över det som frågan gällde blev lätt ställda och osäkra när frågan var så vagt formulerad. Detta inträffade vid flera tillfällen under intervjuerna. Kanske utgick vi från oss själva och vår värld då vi formulerade frågan. Detta är frågor som utgör ett inslag i vår egen vardag som doktorander och som vi hade haft ett färdigt svar på. Troligtvis reflekterar andra människor inte lika mycket över dessa mediefrågor och därför har de inte lika lätt att ge ett svar. Vi anade att det kunde bli svårt att ställa vida frågor, men vi ville ändå ge intervjupersonerna möjligheten att så fritt som möjligt berätta kring ett tema. I de fall de vida frågorna inte fungerade följde vi upp med mer konkreta frågor. Exempelvis inledde vi en del intervjuer med att be intervjupersonerna att beskriva sin familj. Detta tycktes skapa osäkerhet om vad vi ville veta, dvs i vilka avseenden familjen skulle beskrivas. Då det uppstod tystnad och intervjupersonerna såg konfunderade ut valde vi att hjälpa dem på traven genom att ställa mer konkreta frågor om deras arbete och intresse. Än en gång vill vi poängtera att vida frågor fungerar bra till vissa intervjupersoner, men inte till alla. En erfarenhet är dock att vida frågor är direkt olämpligt att ställa till barn. De abstrakta frågorna upplevdes som dumma av barnen.

I: Är det svårt att förstå Skilda Världar?

Ip (7 år): Nej, det är ju på svenska!

Även vi upplevde vida frågor som besvärliga. Vi ville inte bli uppfattade som flummiga och vi bad ibland nästan om ursäkt för att vi ställde en vid fråga.

I: Detta kan kanske låta lite abstrakt, men vad har teve för roll i er familj?

Vi ville här tala om att även vi var medvetna om att det var en svår fråga. Risken finns dock att frågan framställdes som svårare än vad den var, vilket kan ha förvirrat intervjupersonen. Frågans formulering kan i sämsta fall ha tolkats som nedvärderande av intervjupersonen.

I litteraturen ges ofta rådet att man ska ställa korta och enkla frågor (se Trost, 1997; Kvale, 1997). Problemet är att strävan efter att ställa enkla och tydliga frågor kan leda till att man styr och själv definierar vad som är centralt. Frågorna blir allt för snäva och man går miste om intervjupersonernas egna associationer. Ett exempel på detta är följande fråga som vi ställde till intervjupersonen: ”Om ni har planerat att se något teveprogram, brukar ni då anpassa era middagsvanor efter detta?”. Kanske borde vi istället ha frågat: ”Om ni har planerat att se ett program, brukar ni då planera er kväll utifrån det?” eller ”Styr teven era andra vardagsrutiner?”. Problemet är att vi i det första fallet bara uppmanade till svar om middagsvanorna, men det kan finnas andra vanor som styrs av teve som vi inte hade tänkt på.

Vi gjorde ibland också misstaget att rada upp alternativa svar för intervjupersonen, så att de kunde ”kryssa i ” det som stämde, exempelvis:

I: Vad har teven för funktion för dig? Är det underhållning, information, förströelse eller?

Ip (vuxen): Ja, det är både underhållning och information.

Dessa alternativ grundade sig på våra föreställningar som vi hämtat från teori. Risken är stor att dessa kategorier inte ingick i intervjupersonernas föreställningsvärld. Om man som intervjuare genomgående begår detta misstag missar man poängen med kvalitativ metod, nämligen att studera världen ur intervjupersonernas perspektiv.

Ett annat misstag vi gjorde var att vi ställde flera frågor i en. Det blir då oklart vad frågan gäller och intervjupersonen blir lätt förvirrad. Vi upplevde att intervjupersonerna fäste sig vid den sista frågan. Ett exempel:

I: Brukar det vara så att du sitter och håller fjärrkontrollen eller bläddrar du en gång och sedan lägger ner den?

Ip (vuxen): Jag lägger ner den, jag sitter inte och bläddrar.....

Ja- och nej-frågor är en typ av frågekonstruktion som kan fungera både bra och dåligt. Nackdelen är att intervjupersonen kan styras av intervjuarens definitioner. En ja- och nej-fråga inbjuder inte intervjupersonen till att ge några "självständiga" och fylliga svar. Å andra sidan kan ja- och nej-frågor användas på ett positivt sätt. De kan användas som inledning till ett tema om frågan följs upp så att intervjupersonen får utveckla sitt svar. Ja- och nej-frågor kan även användas som uppföljningsfrågor då intervjuaren kontrollerar att han förstått intervjupersonen rätt. Ibland är det helt enkelt nödvändigt med en ja- och nej-fråga.

I: Finns det något som du vill att ditt barn inte ska se?

Ip (vuxen): Ja, hon får inte titta på Filmnet och alla de här kanalerna utan att jag vet vad det är. Om man har teve på rummet är det lätt att kasa ner i sängen och titta. Inget aktivt görs och inte läxan heller.

I: Så du menar att teven ersätter andra aktiviteter?

Ip (vuxen): Ja, jag vill gärna att hon ska läsa mer.

Exemplet kan uppfattas som att vi ställde en ledande fråga. Men å andra sidan kan det ses som att vi var måna om att ge intervjupersonen *tolkningsföreträde*. Redan under intervjun analyserade och tolkade vi de svar och berättelser som framkom. För att förvissa sig om att tolkningen av intervjupersonernas svar är rimlig bör intervjuaren sammanfatta resonemanget och fråga intervjupersonen om det är så han/hon menar. Vi anser att citatet är ett exempel där vi försökte få vår tolkning verifierad. Ledande frågor kan således stärka intervjuens tillförlitlighet istället för att, som ofta påpekas, styra intervjupersonen till vissa svar.

8.7 Våra observationer

Under fältarbetet genomförde vi observationer vid två tillfällen i två olika familjer. I den ena familjen genomfördes observationen före intervjutillfället. I den andra familjen genomförde vi observationen efter att ha gjort enskilda intervjuer med familjemedlemmarna. Anledningen till detta var att vi var nyfikna på vad det fanns för för- och nackdelar med att genomföra observationen före respektive efter intervjun. I den familj där observationen genomfördes efter enskilda intervjuer deltog dessutom en av författarna som inte hade varit med om de föregående intervjuerna. I det här avsnittet redovisas de erfarenheter som gjordes under de båda observationerna.

8.7.1 Observatörsroller

I båda familjerna intog vi en roll som kan beskrivas som rollen som *observer as participant* (se avsnitt 4.4). Detta innebär att vi upprätthöll våra roller som forskare under vår interaktion med familjemedlemmarna. Vi utvecklade heller inte några djupare vänskapsrelationer till de olika familjemedlemmarna. Någon annan roll än denna hade knappast varit möjligt att inta. Eftersom observationerna genomfördes i familjernas hem var dold observation inte något realistisk alternativ. Då vi endast träffade familjerna vid två tillfällen fanns det inte heller några möjligheter att utveckla några djupare vänskapsband eller i större utsträckning delta i familjens aktiviteter. Vi deltog dock i familjeaktiviteterna såtillvida att vi såg på teve tillsammans med familjen.

Även om observatörsrollen i teoretiska termer var given, upptäckte vi i efterhand att vi innan observationen borde ha gjort upp en tydligare strategi för hur vi skulle förhålla oss till familjemedlemmarna. Några av de frågeställningar vi borde ha klargjort innan observationen var följande: Skulle vi vara tysta åskådare och delta så lite som möjligt eller skulle vi inta en mer aktiv roll? Skulle en av observatö-

terna vara mera passiv än den andra? Skulle vi inta en privat eller professionell roll?

I den ena familjen där observationen genomfördes efter intervju-tillfället upplevde vi att vi redan kände familjen och vi utgick därför från att observationsrollen inte skulle innebära några problem; det vara bara att bete sig "naturligt" så skulle det ordna sig. I den andra familjen där observationen genomfördes vid vårt första möte med familjen var vi ganska oroliga över hur det skulle fungera att observera familjen innan vi hade etablerat en relation till dem. Vår strategi var därför att vi skulle bete oss som två gäster i ett hem. Vi skulle således småprata med dem om allt möjligt och försöka bygga upp en god relation till dem. Vi var medvetna om att detta skulle ske på bekostnad av observationsmomentet, men vi såg ingen annan utväg. Att t ex sitta tyst och iaktta familjemedlemmarna som tittade på teve skulle ha känts mycket onaturligt och obehagligt då det var första gången vi träffade dem. En klokare strategi än den vi valde kunde dock ha varit att en av oss hade intagit en mer aktiv roll för att bygga upp en relation, medan den andra hade intagit en mer passiv roll och koncentrerat sig mer på själva observationen.

8.7.2 Observationseffekter

Som ovan nämnts (se avsnitt 4.1) är strävan i observationer att följa det naturliga flödet av händelser. Givetvis var vi medvetna om att observationssituationen aldrig skulle kunna bli helt naturlig eftersom vår närvaro i sig var ett onaturligt inslag. På olika sätt försökte vi ändå minimera effekterna av vår närvaro. Vid de första telefonkontaktarna med familjerna poängterade vi att de inte skulle göra sig något extra besvär för vår skull och att de inte skulle ändra sina vanliga rutiner den kväll då vi kom för att genomföra observationen. Det står dock klart att observationssituationen blev konstruerad. Familjerna försökte på olika sätt arrangera besöket för att det skulle bli så trevligt och meningsfullt som möjligt för oss. Barnen kallades in för att se på TV och även föräldrarna satte sig framför teven. Föräldrarna i bägge familjerna framhöll att de och barnen troligen inte sett på teve

just denna kväll om vi inte hade varit där (åtminstone hade de inte tittat så mycket). Ena familjen bjöd på kaffe och kakor trots att de inte annars brukade fika tillsammans på kvällen. Även om detta inte hörde till de vanliga rutinerna så var detta arrangemang helt naturligt då vi sågs som gäster. Det var dessutom väldigt välstädat i de olika familjernas hem, vilket är ytterligare ett tecken på att föräldrarna hade förberett sig för vårt besök.

Föräldrarnas välvilja bidrog således till att observationssituationen blev konstruerad, vilket kan ha bidragit till att vi fick en missvisande bild av tevens roll i familjerna vardagsliv. Å andra sidan måste man fråga sig vad vi hade fått för kunskap av ett enda observationstillfälle om inte familjerna hade tillrättalat situationen. Kanske det då inte hade varit någon i familjen som sett på teve den kvällen, vilket i och för sig hade varit ett resultat att rapportera, men det hade inte sagt särskilt mycket om familjens tevevanor, interaktion, beslutsprocesser etc. Givetvis kan man ifrågasätta om det över huvudtaget är meningsfullt att genomföra endast en observation. Utifrån en observation kan man t ex inte uttala sig om familjers *tevevanor*, vilket var en av våra frågeställningar. Vårt primära syfte med fältarbetet var dock att prova olika metoder, inte att analysera de data som vi samlade in, och utifrån det syftet var det tillräckligt att genomföra en observationen. Även om vi bara hann med att göra en observation i varje familj anser vi att fick en relativt god uppfattning om vilka problem och svårigheter som kan uppstå i en observationssituation. Hade vårt primära syfte varit att samla in och analysera data om tevens roll i barnfamiljers vardagsliv hade det varit högst önskvärt att göra mer än en observation.

För att observationen skulle bli så avslappnad som möjligt småpratade vi inte bara om det som hade med teve och vår undersökning att göra. Ibland upptäckte vi att vi hade ett gemensamt intresse med någon eller några i familjen, och då kunde det vara en bra inkörsport till ett naturligt samtal. Båda familjerna upplevdes som mycket trevliga och gästfria, och skulle vi ha genomfört en analys av de data vi samlat in hade det varit viktigt att reflektera över hur våra personliga känslor och upplevelser kunde ha färgat vår analys.

Det var tydligt att föräldrarna var mycket medvetna om vår närvaro och att de var extra observanta på familjens beteende under vår vis-

telse. I en familj förtydligade t ex mamman att barnen inte brukar äta kvällsmat framför teven utan i köket, och när pappan flera gånger hade gått in och ut ur teverummet sa han: ”Ni undrar väl varför jag springer så här fram och tillbaka, men det är så att...”. Uttalanden såsom dessa visar också att familjerna var måna om att vi fick en korrekt uppfattning av deras beteende. Sannolikt hade föräldrarna inte gjort sig besväret att förklara det som hände om det varit en bekant på besök.

8.7.3 Vad vi observerade och hur detta dokumenterades

I den ena familjen valde vi att föra anteckningar under själva observationen, vilket knappast bidrog till att minska de ovan nämnda observationseffekterna. Vi var medvetna om att detta skulle påminna familjemedlemmarna om att de var föremål för en undersökning, men då det var en metodkurs vi genomgick tyckte vi ändå att det kunde vara relevant att se hur familjemedlemmarna skulle reagera på att vi förde anteckningar öppet. Utan tvekan upplevde familjemedlemmarna detta som distraherande, kanske t o m störande. Inledningsvis reagerade inte barnen, men med tiden blev de alltmer nyfikna och frågade vad det var vi skrev. Vi blev helt överrumplade och visste inte vad vi skulle svara. Vi svarade att vi gjorde läxor, men troligen var barnen inte helt nöjda med svaret för efter en stund frågade de återigen vad det var vi antecknade. Den här gången svarade vi att vi skrev ned vad som hände på teve. Föräldern, som var närvarande under hela observationen, frågade inte vad vi skrev, men vi upplevde det som att vårt antecknande skapade oro hos honom/henne.

Våra erfarenheter av att föra anteckningar öppet stämmer således överens med andra forskares erfarenheter (se avsnitt 4.5). Forskarrollen markerades tydligt och familjemedlemmarna fick svårt att koppla av och bete sig naturligt då de hela tiden påmindes om att de var observerade. Fördelen med att anteckna våra iakttagelser redan under observationen var att vi snabbt kunde skriva ned uttalanden

och händelser innan de glömdes bort. I efterhand har vi dock kunnat konstatera att om man väljer att anteckna öppet så måste man vara förberedd på att få frågor om vad det är man antecknar.

I den andra familjen valde vi att vänta med dokumentationen tills efter observationen ägt rum. Då vi befarade att minnet skulle svika oss talade vi in våra iakttagelser på band direkt efter observationen. Fördelen med detta förfarande var givetvis att observationssituationen blev mer naturlig. Å andra sidan kan vi föreställa oss att personerna i den här familjen måste ha undrat över vad vi egentligen gjorde hos dem, eftersom vi inte gjorde någon konkret ”forskaraktivitet” medan vi var där. Vi fikade, tittade på TV och satt och småpratade, men familjen kan säkert ha undrat över om det kan vara forskning.

Våra observationer gjordes utifrån det observationsschema som vi i förväg ställt samman och memorerat. Vi upptäckte dock att det var ganska svårt att observera flera personer samtidigt och att fokusera alla de teman som observationsschemat rymde. Kanske borde vi dragit nytta av att vi var två observatörer och delat upp olika teman i förväg. Alternativt kunde vi ha valt att fokusera på olika personer i familjen. I ena familjen fokuserade de båda observatörerna omedvetet olika områden. Den ena observatören koncentrerade sig på beteendet medan den andra främst noterade de olika personernas tal. Denna icke i förväg gjorda uppdelning kan ses som ett tecken på att olika forskare har olika intressen, men det tyder också på att det är svårt att samtidigt observera tal, mimik, kroppsspråk, handlingar etc. hos flera personer.

Förutom att koncentrera oss på olika aspekter kunde vi vid en längre tids observation troligen ha uteslutit ett eller flera teman som visade sig vara mindre givande, för att istället gå på djupet på några få teman.

Ett annat misstag vi gjorde var att vi alltför knapphändigt dokumenterade det vi observerat. Vi insåg helt enkelt inte vikten av att göra fylliga anteckningar, utan utgick ifrån att summeringar av vad vi sett och hört skulle vara tillräckligt. Exempel på sådant vi försummade att notera var familjemedlemmernas frisyr, klädsel och kroppsspråk. Ytterligare ett misstag vi gjorde då vi dokumenterade våra iakttagelser var att vi inte skilde på det som vi hört och sett ”därute”,

våra analyser av detta samt våra egna upplevelser och känslor (se avsnitt 4.5).

8.7.4 Vilken typ av kunskap gav oss observationerna?

Trots våra misstag och att vi endast genomförde en observation i varje familj anser vi att observationerna gav oss en hel del kunskap om tevens roll i barnfamiljers vardagsliv. Då vi i efter hand gick igenom vårt observationsschema visade det sig att vi fått kunskap, om än inte särskilt djup, om nästan samtliga teman.

Det tema som var svårast att komma åt vid endast ett observationstillfälle var konflikter. Den fysiska kontexten är relativt enkel att observera och ger också mycket information om de studerades livsstil. Vissa ritualer och vanor framgick också ganska tydligt. Ett exempel är de ritualer som en familj ägnade sig åt i samband med att de skulle titta på Skilda Världar. Nästan alla i familjen samlades för att se på programmet, men innan det började skulle all läsläsning och aktiviteter såsom tandborstning och bad vara avklarade. I en familj visade det sig också att en del av familjemedlemmarna hade för vana av att titta på textteve och det var också tydligt vilken typ av information man brukade söka.

Vad är då för- och nackdelarna med att genomföra observationen före respektive efter ett intervjutillfälle? Fördelen med att genomföra observationen efter ett intervjutillfälle är att man då redan har etablerat en relation till familjemedlemmarna och båda parter känner sig troligen mer trygga och har lättare för att uppträda mer avspänt. Detta blev tydligt då endast en av observatörerna hade deltagit vid det tidigare intervjutillfället. Den observatör som hade genomfört intervjuerna kunde genast inleda ett naturligt samtal med mamman i familjen om ett ämne som hon fått uppslag till under intervjuerna. Den andra observatören som var ”ny” i familjen kände sig lite utanför och tyckte det var svårt att uppträda på ett ledigt sätt. Detta pekar på hur viktigt det är att bygga upp en god relation till de studerade för att båda parter ska känna sig väl till mods. En annan fördel med att

genomföra observationer efter intervjuer är att man då har skapat sig en del idéer och föreställningar som man kan försöka få bekräftade och kompletterade under observationen. En sista fördel kan vara att man är bekant med den fysiska kontexten, vilket kan underlätta både planeringen och genomförandet av observationer. Nackdelen skulle kunna vara att man styrs av förutfattade meningar som man har skaffat sig under det tidigare mötet med familjen.

Fördelen med att genomföra observationen före intervjutillfället är att man vid intervjun kan knyta tillbaka till konkreta händelser som inträffade under observationen, vilket lättare kan locka fram fylliga svar. Observationen kan också ge uppslag till frågor som forskaren inte hade kommit på annars. I likhet med att ett intervjutillfälle före observationen kan ge en mer avslappnad observationssituation kan man hävda att en observation före intervjutillfället kan ge en mer avslappnad intervjusituation. En av familjemedlemmarna sa att han/hon tyckte att det var bra att vi först kommit och varit med och tittat på teve för då hade familjen en chans att lära känna oss inför intervjun (som förmodligen upplevdes som mer formell och vetenskaplig av familjerna). Som vi ovan nämnt la vi också stor vikt vid att lära känna denna familj under observationstillfället. Då vi inte genomförde en formell intervju, utan ”bara” såg på teve och fikade under vårt första möte kändes det också naturligt att berätta en hel del om oss själva och våra intressen och tevevanor. Detta kan givetvis ha bidragit till att familjen upplevde att de lärde känna oss relativt väl inför intervjun. Nackdelen var dock att vi var så koncentrerade på att bygga upp en god relation till familjen att själva observationen av familjens handlingar och samtal bitvis försumrades.

Den lärdom vi kan dra av detta är att det ideala hade varit att under en längre tid varva observationer och intervjuer.

8.8 Dagboken

Inledningsvis diskuterar vi skribenternas ifyllande av dagböckerna, vårt intryck av dokumenten samt den kunskap de gav. Därefter redogör vi för användandet av dagboken vid intervjutillfället och sist tar vi upp frågor kring tolkning och källkritik.

8.8.1 Ifyllandet av dagbok

En av familjerna fick i uppgift att fylla i dagböcker under tre dagar. Vi var dels intresserade av dagboken som enda datainsamlingsmetod, dvs vilken sorts kunskap den ensam kan ge, dels i kombination med intervju, dvs hur dagboken kan användas som utgångspunkt för ett samtal. Vi var inledningsvis oroliga för att familjerna skulle uppleva dagboken som en betungande uppgift. Det visade sig emellertid att de villigt ställde upp utan invändningar.

Vad fick vi då fram genom att enbart studera dagböckerna? Vi kunde enkelt konstatera att detaljrikedomen i dagböckerna varierade. Den familjemedlem som vi haft kontakt med per telefon och som fått såväl muntliga som skriftliga instruktioner var den som hade den fylligaste dagboken. Personen ifråga påpekade själv i den efterföljande intervjun att han/hon noggrant följt de skriftliga anvisningarna och haft stöd av det bifogade exemplet. Vårt intryck var att vederbörande kände sig ansvarig för att familjen genomförde uppgiften korrekt, vilket också togs upp vid vårt samtal. Han/hon ville då få direkt *feedback* från oss huruvida dagböckerna var "rätt" ifyllda. Hade vi inte haft en intervju inbokad med familjen efteråt hade det sannolikt varit mycket enklare för familjen att inte fullfölja dagboksskrivandet eller skjuta det på framtiden. Intervjun kan således ha uppfattats som ett kontrollmoment då informanten får stå till svars för vad han/hon skrivit i sin dagbok. Vi tror dock att det "avtal" som ingicks per telefon mellan familjerepresentanten och oss hade en större betydelse. Dessutom hade familjen lovat vår kontaktperson att ställa upp, något som också kan ha bidragit till beredvilligheten.

Vårt första intryck av dagböckerna var att de inte var så detaljerade som vi hade förväntat oss. Trots att dagböckerna först tycktes ”informationsfattiga” kunde vi efter bearbetning av innehållet få en tämligen klar bild av familjens tevetittande. Först jämförde vi familjemedlemmarnas aktiviteter och tevetittande, därefter sammanställde vi de enskilda dagböckerna till en och kunde därigenom få en god bild av familjens vardagsliv och tevetittande under dessa dagar. Genom att lägga ihop dagböckerna kunde vi t ex se vad man hade sett på teve tillsammans, där man i dagboken inte hade angivit om man såg på teve ensam eller ej. Vi drog också slutsatsen att det fanns mer än en teveapparat i hemmet eftersom man såg på olika program vid samma tidpunkt. Utifrån dagböckerna kunde vi även utläsa enskilda familjemedlemmars hobbies, intressen, arbetstider m.m., vilket gav oss en bild av de olika familjemedlemmarna. Genom dagboken fick vi reda på att pappan i familjen arbetade kl 7–16 under måndagen, och att han arbetade hemma om helgen. Såväl tevevanor, läsvanor och egna aktiviteter (angivna i dagboken) antydde ett intresse för kläder och mode. Vid den första telefonkontakten upplevde vi mannen som mycket pratsam och utåtriktad. Det hade också framgått vid vårt tidigare telefonsamtal att han hade en mobiltelefon. Detta fick oss att anta att han kanske arbetade som försäljare, eller i en klädbutik, eventuellt egen företagare. Vid den efterföljande intervjun visade det sig att våra antaganden låg nära verkligheten. Inför intervjun gav dagböckerna en förförståelse av familjen och de enskilda medlemmarna, något som givetvis kan vara såväl till hjälp som till stjälp.

8.8.2 Dagbok i kombination med intervju

Hur använde vi sen dagböckerna i vårt samtal med familjen? Vi hade försökt att i möjligaste mån memorera dagböckernas innehåll. I intervjusituationen var detta en stor fördel då det underlättade för oss att föra diskussionen vidare. Vi använde dem som utgångspunkt i intervjuerna på så sätt att vi ställde frågor kring de konkreta situationer som angivits däri. Exempelvis kunde vi istället för att fråga: *Vad brukar ni se på teve en vanlig lördagskväll?* omformulera frågan till:

*Vi ser i dagböckerna att ni tittade på Bingolotto tillsammans i lördags. Är det något ni brukar göra? Ett annat tillfälle då vi hade hjälp av dagboken var vid känsliga ämnen. Exempelvis ville vi veta om det uppstod konflikter kring tevetittande. Det var då betydligt enklare att inleda temat med frågor om det personerna själva angivit i dagböckerna för att sedan närma sig konfliktsituationen. Exempelvis: *Vi ser att ni vid samma tidpunkt tittar på olika program på måndagskvällen. Hur kommer det sig?**

Vid de tillfällen då vi kände att det gick lite trögt kunde vi också knyta tillbaka till den information som givits i dagböckerna. Ytterligare en fördel med dagböcker är att de kan ge upphov till nya idéer, frågeteman eller infallsvinklar som man kanske inte tänkt på tidigare, men som kan vara relevanta att ta upp för att få en djupare förståelse av individen/fenomenet.

På vissa punkter var dagböckerna motstridiga. Exempelvis hade familjen gjort en utflykt tillsammans men de olika medlemmarna hade angett olika utflyktsmål. En första tolkning var att de inte gjort utflykten tillsammans, men vi antog senare att familjen stannat på flera platser och att familjemedlemmarna hade angett det mål de själva varit mest intresserade av. Genom den uppföljande intervjun kunde eventuella oklarheter i dagböckerna emellertid klargöras.

Man kan dock vara kritisk till valet av design i den här familjen där vi kombinerar enskilda dagböcker med efterföljande föräldra- och barnintervjuer. Dagböckerna bygger på de enskilda individerna men egentligen är det familjen som grupp vi är intresserade av. I efterhand ställer vi oss frågan om det hade varit möjligt att be familjen att skriva en gemensam familjedagbok och vad denna dagbok i så fall gett jämfört med den sammanslagning vi gjorde av de enskilda dagböckerna. Vi tror dock att de enskilda dagböckerna tillsammans ger en fylligare bild av familjen, än en gemensam familjedagbok. Risken finns att familjedagboken blir en konsensuslösning, en kompromiss, som inte tillåter individuella intressen att framträda lika tydligt. Genom att skriva individuella dagböcker blir förhoppningsvis alla mer engagerade och alla framstår som lika viktiga. En gemensam dagbok hade kanske blivit ytligare än de individuella.

8.8.3 Tolkning och källkritik

Man bör vara försiktig i tolkningen av dagböckerna och inte ta det som står däri för självklart. Även om vi gett personerna instruktionen att de skulle fylla i dagboken en vanlig helg samt en vanlig vardag så finns det ingen garanti för att de dagar de väljer att fylla i dagboken blir "vanliga". För att fånga den vanliga vardagen hade det krävts kontinuitet i dagboksskrivandet. Som redan har framgått tittade familjen på Bingolotto på lördagskvällen. Det visade sig i intervjun att det inte var något som de brukade göra om lördagarna. I intervjun menade man att man vanligtvis inte tittar på Bingolotto. Detta kan också vara ett tecken på att det inte anses socialt accepterat, något som personerna själva tog upp till diskussion.

Vidare får man vara försiktig i tolkningen av dagböckerna och inte övertolka eller själv fylla i de luckor som eventuellt finns där. En fara med dagböcker är trots allt att man lätt drar förhastade slutsatser, något som ger upphov till förutfattade meningar om intervjupersonen. En person som i en dagbok uppger sig gå upp sent en vardag och inte anger att han/hon går till ett arbete kan antas vara arbetslös. I själva verket kan det vara så att personen har en fridag eller tar ut kompensationsledigt just denna dag. Det är också lätt att man känner igen beteenden i dagboken och skapar en förståelse för intervjupersonen utan att närmare undersöka eller ifrågasätta det.

Att använda dagbok som datainsamlingmetod har vissa fördelar, men det är viktigt att tänka på att den även har sina begränsningar. Dagboken ger bara information om vad som har hänt. Det finns ingen information om vad som ligger bakom denna händelse, alternativa och parallella skeenden framgår inte heller. Exempelvis kan man ur en av familjemedlemmarnas dagbok utläsa att personen såg på nyheterna kl 19.30, men man får ej reda på att personen därmed missade Skilda världar som går parallellt på en annan kanal, man får inte heller någon information om motiven till valet av program, eller om vad som händer i själva situationen. Informationen i dagboken är avskalad, tagen ur sin kontext. En friare dagbok kunde eventuellt innehållit mer kontextuell information. Hur fylliga dagböckerna blir beror dock på skribenten och givna instruktioner. Har man en frågeställning

som fokuserar på processer, relationer eller kontext bör datainsamlingsmetoden kombineras med intervju eller observation.

I samband med all form av dokumentanalys är det viktigt att ha ett källkritiskt förhållningssätt (se avsnitt 5.3). Eftersom vi var intresserade av familjens tevetittande hade vi möjlighet att uppskatta sanningshalten vad gäller de angivna teveprogrammen. Vi jämförde dagböckerna med en teveguide för samma period. I vårt fall visade det sig att någon hade uppgett att han/hon sett på teveprogram som inte visades, andra hade uppgett felaktiga tider för programmen. Detta kan bero på att dagboken är en efterkonstruktion, det kan också bero på att man lätt glömmer vad man faktiskt ser på teve, eller kan det vara ett tecken på ett vanebeteende som inte inträffat just denna dag. I vårt fall hade vi en "objektiv" mall att jämföra dagböckerna med, vilket vi tror är ovanligt vid analys av dagböcker.

Ett sätt att bedöma dagbokens kvalitet/trovärdighet är att vid en uppföljande intervju fråga skribenten om hans/hennes vana av att skriva dagbok. Hur pass utförligt en dagbok fylls i kan bero på hur pass van individen är att uttrycka sig i skrift samt tidigare vana av att skriva dagbok. I en undersökning om hur ungdomar tolkar reklam (Jarlbros, 1994) fick ungdomarna beskriva sig själva med i egna termer och dimensioner. Jarlbros (1994) fann att detta tillvägagångssätt gynnade individer som hade lätt för att uttrycka sig i skrift. Invandrarpojkar hade svårt att beskriva sig själva i skriftlig form medan medelklassungdomar i synnerhet flickor, gynnades. Detta kan vara av betydelse, i synnerhet när det gäller barn, för att kunna dra slutsatser om de fyllt i dagboken på egen hand eller om föräldrar eller äldre syskon gjort det åt dem. Det kan även vara viktigt att fråga skribenten hur skrivandet gått till, dvs om dagböckerna fyllts i tidsmässigt nära den händelse de beskriver eller i efterhand.

Dagboken har således vissa likheter med enkäten så till vida att man inte vet hur pass "sanningsenligt" den fyllts i, man vet inte heller om rätt person fyllt i den eller under vilka förhållanden det skett. Många av dagbokens svagheter kan dock övervinnas om den kombineras med en intervju.

8.9 Roller, klimat och normer i familjerna

Genom att studera familjens användning av teve och åsikter till detta medium fick vi också en hel del extra kunskap om familjemedlemmarnas roller, familjens kommunikationsklimat och de normer som är förknippade med teve. Den här kunskapen fick vi således på köpet, men att detta framkom genom att fokusera tevens roll i familjerna visar samtidigt på hur integrerad teven är i barnfamiljers vardagsliv.

Det var dock inte bara frågorna och observationerna kring teve som gav oss information om roller, normer och kommunikationsklimat, utan det var också en rad andra saker som hände under tiden som vi vistades i familjerna som skvallrade om detta. Kompisar till barnen kom på besök, telefonen ringde, barnen blev tjuriga för att de var tvungna att gå och lägga sig osv. Allt detta är vardagliga händelser som ger information om roller, normer och kommunikationsklimat inom familjer.

Ibland framkom det också känsliga uppgifter som inte direkt hade med undersökningen att göra. Det kunde vara sådant som barnen berättade att de gjorde hos kompisar eller hos dagmamman, men som föräldrarna inte kände till innan. Det kunde också handla om relationer mellan de olika familjemedlemmarna. Den här typen av information var sådant som vi egentligen inte ville veta eftersom det då kändes som att vi gjorde ett alltför stort intrång på privat mark. Det kunde upplevas som pinsamt både för oss och familjerna, men då man besöker familjerna i deras hem är det troligen oundvikligt att det kommer fram privat och känslig information.

Barn och medier är ett ämne kring vilket det finns en mängd normer och föreställningar om vad som är bra och dåligt. Inte sällan anses bokläsning vara fint medan videotittande i stora mängder ses som skadligt. En annan föreställning är att mycket teve- och videotittande är ett tecken på dåliga föräldrar. Den här typen av normer framkom tämligen tydligt under intervjuerna då intervjupersonerna tycktes ge svar utifrån vad man bör göra som en god förälder. I synnerhet var det mammorna som verkade oroliga för att inte framstå som goda föräldrar, och det verkade också vara de som upplevde sig

som ansvariga för barnens uppfostran. En amerikansk studie från 1970 (Martin & Benson) om barns tevetittande visade att olika familjemedlemmar gav högst olika svar på hur mycket deras barn tittade på teve per dag. Genomgående uppgav papporna att deras barn tittade mer på teve än vad mammorna uppgav. Skillnaden kan bero på att frågan är laddad med uppfostringsideal. Mammorna anger gärna att barnen ser mindre på teve för att inte framstå som en dålig förälder. Det faktum att vi som intervjuare är doktorander från Lunds universitet och forskar om medier och kommunikation förstärker kanske ytterligare intervjupersonernas önskan att göra ett gott intryck. Om intervjupersonerna diskuterat samma saker med en god vän hade han/hon troligtvis inte varit lika mån om att anpassa sig till gällande normer. Givetvis är detta helt naturligt, vem vill framstå som en dålig förälder?

Under fältarbetet förekom det flera exempel på att föräldrarna mer eller mindre medvetet försökte att göra ett gott intryck. En av mammorna som ingick i studien berättade att hon gärna velat få intervjufrågorna i förväg så att hon kunde ha förberett sig. Detta kan tyda på en viss rädsla för att inte ge "rätt" svar. Inte sällan försökte mammorna tona ned tevens och videons roll i familjen, medan pappan inte tycks vara lika bekymrad över detta. Följande citat är ett exempel på detta:

I: Hur ofta händer det att ni hyr videofilm?

Pappan: Varannan månad?

Mamman: Nä, nä, nä, inte så ofta. Fyra, fem gånger per år kanske.

Pappan: Men då var varannan månad inte helt fel, det blir ju sex gånger.

Här följer ett annat exempel på att intervjuaren kan styras av rådande normer. Vi som forskare frågar om ett barnprogram som betraktas som pedagogiskt och föräldern nästan ursäktar sig för att barnen inte sett det.

I: Nu går Fem myror är fler än fyra elefanter på teve, tittar barnen på det?

Mamman: Jaså, det är det som går nu... Det brukar vara... det har vi inte sett. Nu under sommaren har man ju inte alls tittat på teve. Då har man varit ute mycket. Har det precis börjat...då får vi börja titta igen.

Som vi ovan nämnde är det helt naturligt att man vill framstå som en god förälder. Likväl är det givetvis viktigt att man som forskare reflekterar över den här typen av normer som i viss mån kan styra forskningsresultaten. Ett sätt att komma bakom de studerades putsade fasad kan vara att man som forskare på olika sätt indikerar att teve inte nödvändigtvis behöver vara skadligt, att alla andra, inklusive forskaren själv, ser på skräpprogram, att alla föräldrar kan ha svårt för att uppfostra sina barn osv. Då det föll sig naturligt flikade vi in den här typen av kommentarer, och ibland tycktes det också få dem att öppna upp sig.

Under fältarbetet fick vi också en hel del kunskap om kommunikationsklimatet i de olika familjerna och hur intimt förknippat detta är med tevens roll i familjen. I en familj var barnen mycket medvetna om vad de fick se på teve och varför de inte fick se på vissa program. Ett barn i familjen berättade t ex att han/hon inte fick se otäcka saker på teve för då kan man få mardrömmar. Ett syskon till det här barnet berättade att han/hon tjatade på sin mamma om att köpa Jippikräm som han/hon sett på reklamen, men att de inte gjort det därför att den var alldeles för dyr. Föräldrarna hade också bestämda och tydliga argument till varför barnen inte fick se på vissa teveprogram. De framhöll också vikten av att man som förälder ser på teve tillsammans med barnen så att man kan finnas till hands och förklara svåra saker såsom död och abort. Det var ganska tydligt att detta var en familj där man lade stor vikt vid att reflektera över och diskutera barnens uppfostran och man var också noga med att motivera regler och förbud för barnen. Samtidigt var barnen inte rädda för att i föräldrarnas närvaro skämtsamt berätta om att de ibland bröt mot föräldrarnas teveregler. Ett äldre barn i familjen berättade också att han/hon ibland tittade på ett program som han/hon visste att pappan starkt ogillade. Detta tyder på att familjen har ett öppet kommunikationsklimat; regler och värderingar är tydligt förmedlade, men de är ändå inte tabu.

I en annan familj var reglerna inte lika klart motiverade och man tycktes inte lägga lika stor vikt vid diskussion och meningsutbyte. För att undvika bråk om vissa tevekanaler, som föräldrarna ansåg som olämpliga för barnen, lät de helt enkelt bli att berätta att det gick att få in dessa kanaler på deras teve. Under en intervju med ett barn i en familj, då även föräldrarna satt med och lyssnade, märktes det att här var regler inget som diskuterades i någon större utsträckning och brott mot dem skämtade man inte om.

Givetvis har vi varit alldeles för kort tid i respektive familj för att kunna ge en tillförlitlig bild av kommunikationsklimat, normer och roller. Det står dock klart att man redan under ett relativt kort fältarbete kan få reda på en hel del om dessa företeelser, vilka kan komplettera och berika bilden av tevens roll i familjernas vardagsliv.

8.10 Etiska överväganden

All forskning är inte per definition neutral och välgörande. God kvalitativ forskning kännetecknas dock bl a av att man som forskare gör en del etiska överväganden innan man ger sig ut på fältet. Etiska dilemman som man måste ta ställning till är t ex hur intervjupersonerna skall skyddas, något som ibland ställs mot friheten att bedriva forskning och publicera sina resultat. Sociologen Punch (1994) gör en intressant och kort översikt över olika studier som har gett upphov till frågor om etik och moral och den intresserade läsaren hänvisas till hennes text (se även Henriksson & Månsson, 1996). För att över huvudtaget nå fram till informanter eller intervjupersoner krävs såväl access till fältet som acceptans av dem som befinner sig på fältet. För att erhålla detta måste man förvärva de studerade individernas förtroende. Har man väl fått deras förtroende får man under inga villkor svika dem, utsätta dem för skada eller föra dem bakom ljuset. Även om ingen forskare medvetet vill bedra individerna kan de mycket väl känna sig bedragna, sårade eller generade när resultaten uppträder i tryck. När gäller regeln att målet rättfärdigar medlen?

Var går gränsen mellan offentligt och privat? När kan man säga att forskning skadar människor? Ånjer forskaren någon slags immunitet från lagen när han eller hon vägrar att ge ifrån sig information? Dessa är några av de frågor som Punch också diskuterar i ovan nämnda text (1994).

Vi tänkte här ta upp några av de etiska dilemman vi stötte på i samband med vårt fältarbete, och som berör sk informerats samtycke, konfidentialitet och forskarens roll.

Informerat samtycke innebär att man informerar undersökningspersonerna om det övergripande syftet, hur man lagt upp undersökningen och vad det eventuellt kan finnas för risker i att delta. Det man måste ta ställning till är hur mycket information man ska ge och när man ska ge den. Vi funderade mycket kring detta och bestämde oss för att säga att vårt övergripande syfte var att *studera barnfamiljers tevetittande*, vilket var halva sanningen – eller en halv lögn. Vårt egentliga syfte var att pröva olika datainsamlingsmetoder. Vi trodde dock att det skulle vara svårt att få familjerna att ställa upp om vi sa att syftet var att pröva datainsamlingsmetoder. Vi ville inte heller gärna säga att deras handlingar, åsikter och tankar kring teve egentligen inte hade någon betydelse eftersom vi aldrig skulle gå vidare med resultaten av studien, något som man givetvis kan vara kritisk till, eller att tevetemat bara var ett påhittat tema till ett påhittat projekt för att testa datainsamlingsmetoder. Samtidigt hade deras svar på våra teverelaterade frågor en avgörande betydelse eftersom det var genom deras svar en interaktion kunde uppstå, och det var endast genom denna interaktion vi kunde pröva intervju- respektive observationsmetoden och vinna erfarenheter därom. Vi upplevde det emellertid som mycket problematiskt att inte klart kunna uttrycka vårt syfte.

Det visade sig i efterhand att vi förklarat syftet med undersökningen olika för familjerna beroende bl a på hur pass mycket familjerna frågade om undersökningen. I en situation då intervjupersonen eller de observerade personerna ställde frågor kring undersökningen kände vi ett ansvar inför dessa personer. Vi kände att vi var skyldiga dem ett svar. Vi ville ge dem något, en förståelse, någon slags behållning, eller visa vår tacksamhet för att de ställde upp. Således fick någon familj mer information än de andra om undersökningen. Detta

visar lite på svårigheten med att jobba i team. Forskarna förväntas vara flexibla i de olika situationerna de ställs inför samtidigt som de måste ta hänsyn till gruppens överenskommelser. Som ensam forskare har man kontroll över hela forskningsprocessen på ett annat sätt än då man är flera som arbetar tillsammans eftersom det är du ensam som fattar alla beslut. Kontentan av detta är att det är viktigt att noggrant tänka igenom hur pass ärlig man skall vara om undersökningens syfte. I vissa fall kan det vara så att informanternas samtycke skulle innebära att möjligheten till att genomföra en undersökning försvinner, dvs vet individerna om att de studeras upphör eller påverkas den aktivitet man är intresserad av att studera. Skall man släppas in i främmande människors hem krävs dock något slags informerat samtycke. Kanske får man också tillåta en viss besvikelse bland intervjupersonerna då de läser rapporten under förutsättning att de inte kommer till skada och att betydelsen av resultatet av undersökningen uppväger denna besvikelse.

Vi lovade våra familjer *konfidentialitet* och *anonymitet* vilket hade kunnat ge upphov till ett etiskt dilemma, i synnerhet om vi hade gått vidare med datamängden och beskrivit de olika familjerna mer ingående i vår rapport. I föreliggande rapport har vi likväl i stor utsträckning anonymiserat personerna såväl när vi talar om dem indirekt som när de själva talar genom valda citat. Konfidentialitet och anonymitet handlar alltså om att inte lämna ut information om familjerna till andra personer utanför projektet, men det handlar också om att inte redogöra för privata data som gör att personerna kan identifieras (t ex namn, ålder, yrke) i en rapport. Även om inga utanför den berörda staden där fältarbetet ägde rum skulle kunna identifiera de tre familjerna skulle de sannolikt kunna identifiera varandra på grund av den geografiska närheten de har till varandra och stadens ringa storlek. Familjerna visste dessutom att de andra deltagarna hade barn vid samma skola, något som skulle göra det lättare för dem att identifiera varandra.

Forskarens roll handlar i en diskussion om etik bl a om att ta ansvar och skydda de individer som ställer upp i en undersökning. Det handlar också om att vara så pass känslig att man kan urskilja vad som är en etisk fråga och att man känner sig förpliktigad att handla moraliskt rätt i en sådan (Kvale, 1997). Vi anser det t ex oetiskt att

ljuga om sin identitet. I samband med vår studie diskuterade vi huruvida släktskapet mellan kontaktpersonen (läraren) och en av författarna skulle klart framgå eller döljas och vad man hade vunnit respektive förlorat på ett sådant hemlighetsmakeri. Man skulle kunna tänka sig att kännedom om en sådan relation påverkar de studerade personernas agerande. Den berörde forskaren skulle kunna uppfattas som lärarens förlängda arm in i elevernas hem. Vi ansåg det emellertid vara viktigt att det tydligt framgick i de familjer där det blev aktuellt vem som hade detta släktskap med kontaktpersonen. Hade en sådan relation uppdragats i efterhand tror vi att undersökningspersonerna hade känt sig, inte bara förda bakom ljuset, utan också kränkta och det kunde få negativa konsekvenser på relationen mellan familjerna, skolbarnen och läraren. Vi diskuterade även vad vi skulle göra om familjerna ville ta del av resultaten av vår undersökning. Att vi upplevde detta som ett etiskt dilemma var förknippat med att vi inte skulle berätta fältarbetets egentliga syfte för familjerna.

I föreliggande rapport framgår vårt syfte vilket också innebär att familjerna vid en läsning av rapporten får del därav. Kanske upplever vi förtigandet om fältarbetets syfte som ett större problem än vad familjerna i efterhand gör. Vi diskuterade emellertid huruvida vi skulle göra två rapporter, dvs en specifik för familjerna och en för kursen. Detta skulle dock innebära en lögn gentemot familjerna och en mängd merjobb för oss själva. Vi beslöt oss därför för att endast göra en version av rapporten. Det visade sig att samtliga familjer var intresserade av att ta del av slutprodukten, och vi anser oss inte ha rätten att förneka dem det. När man utlovar dylika ting är det dock av yttersta vikt att man uppfyller dessa.

9. Slutdiskussion

Nu har vi då känt, upplevt, erfarit, reflekterat, tänkt och tyckt till. Är det detta som är kvalitativ metod och är detta vetenskap? Finns det någon vetenskaplig substans i rapporteringen av vårt fältarbete eller är det bara subjektivt tyckande? Vi ska här föra en diskussion kring denna fråga och sammanfatta erfarenheterna från vårt fältarbete.

Efter det att vi genomfört vårt fältarbete kan vi konstatera att vi trots noggranna förberedelser begick en del misstag ute på fältet. Vi hade läst in oss på relevant litteratur så att vi i den mån det var möjligt kunde undvika de mest uppenbara fallgroparna. Vi var således väl medvetna om hur vi borde gå till väga, men den konkreta situationen visade sig vara fylld av oväntade händelser som gjorde att vi inte kunde agera på det sätt som metodböckerna framställer som det ideala. Detta visar att hur mycket man än läser så är det ändå via erfarenheten som man lär sig hantera olika problem och svårigheter på fältet. Med detta menar vi inte att det är förgäves att vara påläst och att ha utarbetat en övergripande strategi (metoddesign och begrepp). Vi menar snarare att man måste vara beredd att gå ifrån planen och låta sig utsättas för det oförutsedda, och också välkomna det! Att envist hålla fast vid en i förväg uppgjord strategi kan skapa inte bara frustrationer då det går snett, utan också ge upphov till misslyckade forskningsprojekt. Fältet lever sitt eget liv. Fältet varken kan eller bör tämjas. Passar inte strategin den dynamik och de processer som fältet präglas av måste forskaren överge den och hitta en ny. Möjligheten till denna flexibilitet är kvalitativ metodens främsta styrka.

Vad har vi för erfarenheter av de olika datainsamlingsmetoderna? Detta är givetvis en mycket komplex och omfattande fråga, men vi ska här i korta ordalag lyfta fram några huvuddrag. För det första kan vi konstatera att det inte alltid är självklart att man kan skilja en observation från en intervju. Under intervjun registrerade vi vad som sades, men observerade också vad som hände i intervjusituationen.

Vid våra observationer deltog vi i viss mån i familjernas samspel, vilket förutsatte någon slags kommunikation. Observationerna hade således även inslag av intervju. Även om datainsamlingsmetoderna är svåra att särskilja finns det vissa specifika drag i den typ av kunskap som respektive metod genererade. Genom att intervjua fick vi kunskap om individens eller gruppens *tankar*, känslor och upplevelser, såväl nuvarande som förflutna. Det specifika vid gruppintervjuerna var dessutom att vi hade en möjlighet att få en bild av gruppnormerna. Genom att observera fick vi främst kunskap om *beteenden*, handlingar, och interaktionen mellan olika familjemedlemmar. Vid observationerna kunde vi däremot omöjligen *se* hur individerna tänkte. En form av dokumentanalys som vi prövade var dagböcker. Den typ av kunskap vi erhöll från dagböckerna berodde i hög grad på de instruktioner som vi gav skribenterna, men också på skribenternas vana och förmåga att uttrycka sig i skrift. Således kan en dagbok ge kunskap lik den man får genom en intervju, men också lik den man får vid en observation. Det som särskiljer dagboken från de konventionella datainsamlingsmetoderna är däremot att forskaren får information om undersökningspersonerna utan att ha någon nära eller direkt kontakt med dem. Dagboken är en form av sekundärdata som inte inbegriper interaktion mellan forskare och dagboksskribent. De olika metoderna genererar olika typer av kunskap, men hur mycket de ger och vilken kvalitet informationen håller beror såväl på forskaren (uttrycksförmåga, empatisk förmåga, tidigare erfarenheter mm) och de studerade (uttrycksförmåga, öppenhet, intresse mm) som kontexten (brus, fysisk kontext, informationsrikedom mm).

Olika metoder har olika styrkor och svagheter, men genom att kombinera dem kan man få mer nyansrik kunskap om det studerade fenomenet. Att kombinera olika slags metoder, men också perspektiv, forskare och datakällor går under benämningen *triangulering* (Denzin, 1978). Intressant att notera är att etnograferna som kombinerar observation med intervju och dokumentanalys inte använder sig av detta begrepp. För dem är det en självklarhet. De forskare som framhäver triangulering som något speciellt tycks vara de som har svårt att frigöra sig från den positivistiska och den postpositivistiska traditionen.

Att använda flera datainsamlingsmetoder innebär inte nödvändigtvis att man får en mer sanningsenlig bild av det fenomen man studerar. Kombinationer av metoder kan dock ge fler nyanser och därigenom ge upphov till en rikare bild av fenomenet. Ofta används olika former av triangulering för att validitetstesta resultaten och slutsatser man har kommit fram till. Överensstämmelse i resultaten anses då styrka sanningshalten. Motsägelsefulla resultat betraktas som att resultaten präglas av osäkerhet och de är därmed mindre "sanna". Vi menar dock att motsägelsefulla resultat inte per definition ska betraktas som mindre giltiga, utan de ska snarare ses som ett tecken på att man lyckats fånga verklighetens komplexa och mångfacetterade natur.

Detta resonemang ligger i linje med den relativistiska verklighetsyn som många kvalitativa forskare har anammat. Enligt detta perspektiv finns det ingen objektiv kunskap, och man kan inte heller "separera kunskap från kunskaparen" (Alvesson & Skoldberg, 1994:7). All vetenskap är mer eller mindre subjektiv. Det som gör *vårt* arbete vetenskapligt är att de subjektiva premisserna har synliggjorts genom ett reflexivt förhållningssätt. Frågan kan aldrig vara *om* forskaren påverkar det han/hon studerar, utan *hur* forskaren påverkar det studerade. Det är just därför som vi i denna rapport har lagt så stor vikt vid att tolka och reflektera över våra upplevelser och erfarenheter av mötet med individerna på fältet.

Kvalitativa data är inget som finns "därute" redo att plockas hem, utan de uppstår i samspelet mellan forskare och de studerade. Detta är en insikt som långsamt har vuxit fram under projektets gång. Det västerländska samhällets rationella logik i kombination med en tradition av att erövra och kolonialisera gör att det är svårt att frigöra sig från malmletarens syn på kunskap. Vi har fostrats i en objektivistisk, positivistisk och funktionalistisk skola. Detta fältarbete har dock medfört att vi kommit en bit närmare resenärens förhållningssätt till kunskap (se avsnitt 3.2). Det objektivistiska perspektivet behöver inte vara sämre än det relativistiska, men vi tror att det är nödvändigt att man som forskare är öppen för alternativa synsätt.

När vi inledde detta arbete hade vi ingen tydlig bild av vad fältarbetet skulle resultera i. Vi gick ut på fältet, gav oss in i en process, och lät oss därför styras av de upplevelser och erfarenheter som vi

fick på fältet. Det är just detta som har fått avgöra arbetets utveckling. Denna flexibla uppläggning har varit en svårighet och stundtals gett upphov till såväl oro som osäkerhet. Samtidigt tror vi att detta berikat våra erfarenheter av kvalitativ metod. Det är just så här flexibelt och förutsättningslöst som kvalitativ forskning måste bedrivas. Ytterligare en svårighet har varit att filtrera fram essensen i våra erfarenheter. Läsaren hade kanske förväntat sig att finna mer konkreta råd och tips i en rapport som behandlar erfarenheter av olika datainsamlingsmetoder. I kvalitativa metodböcker presenteras inte sällan olika checklistor eller ”fem fina tips” över hur man ska gå tillväga ute på fältet. Vi har dock inte sett det som vår primära uppgift att producera en ny checklista. Vår uppgift har istället varit att gå ut och bedriva kvalitativ forskning. *Resultatet*, essensen, och det fruktbara i vårt arbete är *processen*. Under processen har vi uppmärksammats på våra brister, men också på våra styrkor som forskare. Processen slutar inte då vi sätter punkt i den här rapporten. Vi fortsätter att reflektera över våra erfarenheter och bär med dem till kommande forskningsprojekt. Att få bli en del i en sådan process innebär att man växer som människa och når en ökad självinsikt. Den kunskap vi erhållit kanske inte bidrar så mycket till den redan befintliga kunskapen om hur kvalitativa metoder bör användas och vad de ger för sorts kunskap. Vi hoppas däremot att vårt arbete kan bidra till att den kvalitativa forskningsprocessens komplexa natur synliggörs samt att den stimulerar till ett mer reflexivt angreppssätt.

Referenser

- Adler, P. A. & Adler, P. (1994). Observational Techniques. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) *Handbook of Qualitative Research* (s. 377-392). London: Sage Publications.
- Altheide, D. L. (1996). Qualitative Media Analysis. *Qualitative Research Methods*, 38. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Alvesson, M. (1993). *Cultural Perspectives on Organizations*. Cambridge: University Press.
- Alvesson, M., & Köping, A-S. (1993). *Med känslan som ledstjärna. En studie av reklamarbetare och reklambyråer*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvesson, M., & Sköldberg, K. (1994). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, G. (1993). *Leva för jobbet och jobba för livet, Om chefsfamiljers vardag och samlevnadsformer*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag.
- Angelöw, B., & Jonsson, T. (1990). *Introduktion till socialpsykologi* Lund: Studentlitteratur.
- Arnstberg, K-O. (Red.). (1992). *Etnologisk samhällsforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Asplund, J. (1970). *Om undran inför samhället*. Lund: Argos.
- Asplund, J. (1987). *Om hälsningsscermonier, mikromakt, och asocial pratsamet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Atkinson, P., & Hammersley, M. (1994). Ethnography and Participant Observation. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) *Handbook of Qualitative Research* (s. 248-261). London: Sage Publications.
- Banaka, W. H. (1981). *Djupintervju. Teknik och analys*. Malmö: Natur och kultur.
- Barbosa da Silva, A., & Wahlberg, V. (1994). Vetenskapsteoretisk grund för kvalitativ metod. I B. Starrin & P-G. Svensson (Red.). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori* (s. 41-70). Lund: Studentlitteratur.
- Blumer, H. (1954). What Is Wrong with Social Theory? *The American Sociological Review*, vol.XIX.
- Dahlgren, P. (1988). What is the Meaning of this? Viewers' Plural Sensemaking of TV News. *Media Culture & Society*, 10,(3), s. 285-301.
- Denzin, N.K. (1978). *The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Davies, K. (1996). *Önskningar och realiteter. Om flexibilitet, tyst kunskap och omsorgsrationalitet i barnomsorgen*. Stockholm: Carlssons.
- Denzin, N. K. (1991). Back to Harold and Agnes. *Sociological Theory*, 9, s.278-285.
- Denzin, N. K. (1997). *Interpretative Ethnography. Ethnographic Practices for the 21st Century*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Denzin, K. & Lincoln, Y. S. (Eds.). (1994a). *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.

- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (1994b). Entering the Field of Qualitative Research. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (red.) *Handbook of Qualitative Research*. (s. 1–16) London: Sage Publications.
- Doverborg, E., & Pramling, I. (1985). *Att förstå barns tankar. Metodik för barnintervjuer*. Eskilstuna: Liber Utbildning AB.
- Ely, M. (1993). *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken – cirklar inom cirklar*. Lund: Studentlitteratur.
- Fiske, J. (1982). *Kommunikationsteorier. En introduktion*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Fontana, A., & Frey, J. H. (1994). Interviewing, The Art of Science. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. (s. 361-374) London: Sage Publications.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- Gillespie, M. (1995). *Television, Ethnicity and Cultural Change*. London: Routledge.
- Goffman, E. (1959). *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Rabén & Sjögren.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994) Competing Paradigms in Qualitative Research. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) *Handbook of Qualitative Research*. (s. 105–117) London: Sage Publications.
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (1995). *Ethnography – Principles in Practice* (2:a uppl). London: Routledge.
- Hodder, I. (1994). The Interpretation of Documents and Material Culture. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) *Handbook of Qualitative Research*. (s. 393–402) London: Sage Publications.
- Holme, I. M., & Krohn Solvang, B. (1991). *Forskningsmetodik – Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Holstein J. A., & Gubrium, J. F. (1995). The Active Interview. *Qualitative Research Methods*, 37. London: Sage.
- Jarlbro, G. (1992). Den svenske delundersøgelse. I Nordiska Ministerrådet (1992) *Børn og tv-reklame - tre nordiske undersøgelser*. Nord 1992: 4.
- Jarlbro, G. (1994). *Ungdomar tolkar reklam*. Stockholm: Konsumentverket. Rapport 1994/95:3.
- Jarlbro, G. (1995). Kvalitativa metoder. Vetenskap eller bara tyckande? I U. Carlsson (Red.). *Mediemätningar. Teori, tolkning och tillämpning* (s. 27–35). (Medienotiser, nr 2.) Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.
- Junker, B. (1960). *Field Work*. Chicago: University of Chicago Press.
- Krag Jacobsen, J. (1993). *Intervju: Konsten att lyssna och fråga*. Lund: Studentlitteratur.
- Kuhn, T. (1974). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lantz, A. (1993). *Intervjumetodik*. Lund: Studentlitteratur.
- Ljung, M. (1995). *Lyft jorden mot himlen. Växande i kvinnogrupper och kvinnliga nätverk*. Stockholm: Carlssons.
- Lull, J. (1976). *Massmedia and Family Communication: An Ethnography of Audience Behavior*. (Avhandling för doktorsexamen, University of Wisconsin).
- Lundahl, U., & Skärvad, P-H. (1992). *Utredningsmetodik för samhällsvetare och ekonomer*. Lund: Studentlitteratur.
- Martin, C. A., & Benson, L. (1970). Parental Perceptions of the Role of Television in Parent-Child Interaction I *Journal of marriage and the family* . 32.
- Martin, J. (1990). Deconstructing Organizational Taboos: the Suppression of Gender Conflict in Organizations. *Organizational Science*, 1 (4).

- Merriam, B. S. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Merton, R.K., Fiske, M., & Kendall, P.L. (1956). *The focused interview*. Glencoe, IL: Free Press.
- Nowak, K. (1992). Forskning om medier och kommunikation. Ett kulturteoretiskt perspektiv. I U., Carlsson & A., Lindblad (Red.). *Forskning om journalistik, medier & kommunikation. Ämnesområdet idag och i framtiden*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park: Sage Publications.
- Polanyi, M. (1983). *The Tacit Dimension*. Gloucester, Mass: Peter Smith.
- Polkinghorne, D. (1989). Changing Conversations about Human Science. I S. Kvale (Ed.). *Issues of Validity in Qualitative Research* (s. 13–47). Lund: Studentlitteratur.
- Punch, M. (1994). Politics and Ethics in Qualitative Research. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. (s. 83–98) London: Sage Publications
- Reardon, K. (1987). *Interpersonal Communication. Where Minds Meet*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Repstad, P. (1993). *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Rosengren, K-E., & Windahl, S. (1989). *Media Matter: TV Use In Childhood and Adolescence*, Noorwood N.T.
- Salmi, M. (1997). Home-Based Work, Gender and Everyday Life. I *Virtually Free? Gender, Work and Spatial Choice*. Stockholm: NUTEK B1997:7 s. 133–137
- Salner, M. (1989). Validity in Human Science Research. I S. Kvale (Ed.). *Issues of Validity in Qualitative Research* (s. 47–73). Lund: Studentlitteratur.
- Silverman, D. (1993). *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing talk, Text and Interaction*. London: Sage Publications.
- Silverman, D. (1985). *Qualitative Methodology & Sociology*. London: Gower.
- Sonesson, I. (1997). Opubl. manuskript.
- Sundberg, E. (1988). *Kvalitativa undersökningars trovärdighet. Om rutiner vid granskning av undersökningsrapporter*. (Avhandling för licentiatexamen, Lunds universitet).
- Henriksson, B., & Månsson, S-A. (1996). Deltagande observation. I P-G.. Svensson & B. Starrin (1996). (Red.). *Kvalitativa studier i teori och praktik*. (s. 11-51) Lund: Studentlitteratur.
- Taylor, S. J., & Bogdan, R. (1984). *Introduction to Qualitative Research Methods. The Search for Meanings*. New York: John Wiley & Sons.
- Trost, J. (1997). *Kvalitativa Intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Trost, J., & Levin, I. (1996). *Att förstå vardagen - med ett symbolisk interaktionistiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Vidich, A. J., & Lyman, S. M. (1994). Qualitative Methods: Their History in Sociology and Anthropology. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. (s. 23–60) London: Sage Publications.
- Weibull, L. (1992). Masskommunikation som ämnesområde. Ett försök till empirisk bestämning. I U., Carlsson & A., Lindblad (Red.). *Forskning om journalistik, medier & kommunikation. Ämnesområdet idag och i framtiden*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.

Abstract

This working paper is the outcome of a Ph.D. course in qualitative methods. A lot of the literature about qualitative methods focus mainly on the techniques for gathering qualitative data. Aspects of interpretation and reflection are considered to a lesser extent although they are of great importance. Therefore, the aim of the report was to emphasise these aspects rather than the techniques.

In order to focus on interpretation and reflection, a field study was conducted. A theme, the role of TV in families' everyday life, was considered as a suitable issue and three families were chosen as groups of informants. Different qualitative methods were used in different combinations to gain knowledge of different ways to approach the reality. Used methods were personal interviews, family interviews, group interviews, observations and diaries. Afterwards the type of knowledge from the different methods was evaluated. Much of the attention was paid to the role of the researcher and the interaction between the researcher and the informants. None of the methods used proved to be superior. They gave different knowledge, thus they have different strengths and weaknesses. What was found was that the researcher must take these facts into consideration. Otherwise the working paper does not provide hints and clear cut directions for field work, it contains the experience gained by the process.

Bilaga 1

Lund 970820

Till Familjen N.N.

Tack för att Ni visat intresse för vårt arbete!

Vi ingår i en grupp doktorander vid Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap, Lunds universitet. Under hösten går vi en kurs som handlar om hur man genom olika forskningsmetoder kan få kunskap om massmedier i vardagslivet. I kursen ingår ett mindre fältarbete och för att genomföra det behöver vi Er hjälp. Arbetet handlar om Vad man ser på TV, Vad man gillar att se på TV, Hur man ser på TV samt med Vem man ser på TV.

Vi vill gärna träffa några av familjemedlemmarna enskilt och ställa lite frågor. Därefter vill vi gärna vara med när Ni tittar på TV under en vanlig vardagskväll.

Resultatet av vårt arbete kommer att sammanställas i en rapport. Era namn kommer givetvis inte att omnämnas i rapporten. Vi garanterar Er fullständig anonymitet.

Två av oss skulle gärna vilja träffa Er under vecka 38 (15–21/9) och kommer inom kort att ta kontakt med Er för att bestämma tider som passar.

Har Ni några frågor går det bra att kontakta oss.

Bästa hälsningar

Charlotte Bengtsson,

Malin Hjorth,

Helena Sandberg,

Åsa Thelander.

Bilaga 2

Frågeguide

En ”basguide” som modifierades efter antal intervjupersoner och efter intervjupersonens ålder.

1. Vardagsmönster och ritualer

- **Planering**

- Beskriv en vanlig vardagskväll hemma hos er. Fritidsintressen? Sysselsättning?
- Hur var kvällen igår t.ex.?
- När sätter ni på teven en vanlig vardagskväll?
- Brukar du planera din kväll?
- Styr teven t.ex. middags- eller kvällsmatrutinerna?
- Läser du om teveprogrammen i tidningen? Är det någon annan i familjen som tittar i tevetablån?
- Brukar du planera utifrån det?
- Om du inte tittat i tevetablån, vad är det då som styr ditt programval (trailers, fasta vanor, ”browser”, slumpen, man ser på allt)?
- Vad gör du om det är riktigt dåligt på teve en kväll?

- Nu har vi pratat om en vanlig vardagskväll, hur är en *helgkväll* hemma hos er?

- **Ritualer**

- Brukar du titta på teve tillsammans med någon? Med vem i så fall? Hur kommer det sig att ni tittar på tillsammans – är det slumpen eller har ni planerat det?
- Om du tittar på teve tillsammans med någon, sitter ni då tysta och tittar eller brukar ni kommentera innehållet? Eller händer det att ni diskuterar något helt annat framför teven?
- Har du några speciella vanor, eller något speciellt du brukar göra framför teven (t.ex. kvällsmacka, kaffe, sticka, läsa)? Har familjen några gemensamma vanor som är kopplade till teven?

- När teven är på är det någon som tittar på den hela tiden eller är det så att ni gör en massa andra saker och tittar med ett halvt öga?
- Finns det några tillfällen då hela familjen samlas för att titta på teve?
- Händer det att ni bjuder in vänner för att se på teve tillsammans (Bingolotto, sport, schlager etc)?

2. Konflikter

- Vad händer när familjemedlemmar vill titta på olika program?
- Kommer du i håg något tillfälle när ni blev osams om vad ni skulle titta på? (Vem fick sin vilja igenom? Hur kom det sig? Hur reagerade den som fick ge sig?)
- Var ligger fjärrkontrollen (är det någon som håller i den)? Hur har det blivit så?
- Vem bestämmer vad man ska se på teve (bestämmer olika vid olika tider)?

3. Uppfostran

- När det gäller det här med barn och tevetittande, hur tycker du att man som förälder ska förhålla sig till det (andra vs de själva)?
- Vad brukar ni vuxna se på teve? Vad brukar barnen i familjen se på?
Är det några program ni ser tillsammans?
- Har barnen egen teve?
- Har du några idéer om vad barnen bör och inte bör titta på? (Vad anser du är lämpligt för barn att titta på?)
- Har ni några speciella regler för barnens tevetittande (innehåll, tider etc)?
- Händer det att ni i familjen blir osams om vad barnen ska få se på teve?
- Vad tycker du att teven har för roll i er familj (underhållning, förströelse, information, utbildare)?

4. *Tevens betydelse*

- Skulle du kunna tänka dig ett liv utan teve?
- Vad är det bästa och sämsta *med* teve?
- Vad är det bästa och sämsta *på* teve?

- Nu har vi pratat om hur er familj använder teve och hur du ser på det, men om du ser på andra familjer hur förhåller de sig till teve? (planering, uppfostran/regler, vanor, funktion etc.)?

- Hur har du upplevt det att bli intervjuad om detta? (Hade du några förväntningar på intervjun? Vad tänkte du innan? Var det svårt att svara på frågorna? (Är detta ett ämne som du själv har funderat mycket över?)

Bilaga 3

Observationsschema

Fysisk kontext

- Hur många teveapparater verkar det finnas?
- I vilka rum finns teveapparaterna?
- Finns det ett speciellt teverum?
- Tevens storlek och placering i rummen?
- Utsmyckning av teven?
- Vilka i familjen finns närvarande?
- Speciella teveplatser (familjemedlemmarnas ”paxade” platser)?

Vardagsmönster och ritualer

- Planering av programval?
- Speciella ritualer vid tevetittande (kaffe, chips etc.)?
- Ser man på teven aktivt eller passivt (bakgrundsskval)?
- Interaktion mellan familjemedlemmar?

Uppfostran

- Oskrivna regler?

Beslutsprocesser och konflikter

- Var finns fjärrkontrollen? Vem trycker på den? Hur (febrilt zap-pande, byte vid reklam, byte när nytt program börjar etc.)?
- Vem får sista ordet när det gäller val av program?
- Hur uppkommer och löses eventuella konflikter?

Bilaga 4

Instruktioner till dagboksskrivandet

Vi har gjort en enkel dagbok som vi ber var och en av Er att fylla i indivi-duellt under tre dagar: en lördag, en söndag och en måndag. Vi ber Er att föra in i dagboken Era aktiviteter och sysslor i hemmet samt Ert TV-tittande under dessa tre dagar. Vi ber Er särskilt att fokusera på följande:

- När tittar ni på TV/Video (vid vilka tider),
- Vad tittar ni på på TV/Video (vad är det för slags program),
- Vem tittar ni på TV/Video tillsammans med samt
- Händer det något eller gör du något medan TV:n är på.

När ni har fyllt i era dagböcker så ber vi er att skicka dem till oss i det bifogade svarskuvertet. Vi behöver ha era dagböcker minst två dagar innan vi träffas. Har ni frågor angående dagböckerna så går det bra att kontakta någon av oss.

Stort TACK och på återseende!

Helena Sandberg Åsa Thelander

Nedan finner ni ett exempel på hur en dagbok skulle kunna se ut:

Måndag

07.00	SOV
08.00	Åt frukost med Anna o Fredrik. Lyssnade på radio
09.00	Körde barmen till dagis. Gick till jobbet
10.00	
11.00	
12.00	JOBBADE
13.00	
14.00	
15.00	
16.00	
17.00	Åkte till ICA. Förbereder kvällsmat. Sätter på TVn kl. 17.30. Ser lite då och då. Lyssnar på musik i köket.
18.00	Sätter mig i TV rummet. Ser TV-Skäne kl. 18.30 dter tillsammans med resten av familjen. Plockar undan.
19.00	Läser en tidning framför TV:n. Anders ser på Rapport kl. 19.30 jag olo tittar. Tar en kopp kaffe vid TV:n
20.15	Går ut med hunden etc.

Bilaga 5

DAGBOK

Måndag

07.00 _____

_____

08.00 _____

_____

09.00 _____

10.00 _____

11.00 _____

12.00 _____

13.00 _____

14.00 _____

_____

15.00 _____

_____

16.00 _____

_____

17.00 _____

_____

18.00 _____

_____

19.00 _____

_____

_____

20.00 _____

_____

21.00 _____

_____

22.00 _____

_____

23.00 _____

_____

24.00 _____

_____

_____

